

①
"Förhållandet i Jemtland
mellan lapparne och de
bofaste skall vara ganska
godt", men

"i Herjeådalen äro de nu
ifrågavarande förhållandena
mest ömtåliga"

(Särsk. utskottets utlåtande, 1886:1: 1-2)

"En blick på kartan visar obestridligen huru lapparnes intressen nästan öfverallt gifvits till spillo.

De hafva blifvit trängda åt sidan till fjällen då bönder och nybyggare tillagts hufvudsakligen all gräsbärande mark och med sine egor framtränga så långt möjligt mellan de egentlige fjällbeteslanden å ömse sidor"

(Ur lappfogdens årsberättelse, 1885)

- lapparna behandlades illa
- de behövde hjälp snarast
- Farup inte drog sig för att skjuta ner renar som kom in på hans marker
- det kanske inte var lapparnas renar som i första hand gjorde skada utan de bofastas
- bofasta på både hederligt och ohederligt sätt kommit över lapparnas renar och gjort flera av lapparna utfattiga
- det t.o.m. var de rikaste och mäktigaste personerna i västra Härjedalen som bedrev den här trafiken
- det i flera fall var personer som man väntat sig bättre av (några namngavs)
- utskottet åberopat "en lappgummas skrivelse" (en petition från samer i Storsjö och Ljusnedal genom Elisabet Thomasdotter Kant)

- lapparna var riktiga "plågoandar" för patron Farup, "dessa våra tyranner som ligga öfver oss hela året om"
- man ofta inte visste vems renar som gjorde skada eller sköts ner, därför att renarna var omärkta och förvildade
- lapparna var trotsiga och t.o.m. tvingade sig in på enskildas marker med sina renar
- lapparna inte hade någon rätt att beta renarna utanför skattefjällen
- de visst hade den rätten, den hade de efter gammal sedvana
- de som var förtryckta i västra Härjedalen, det var majoritetsbefolkningen, inte lapparna
- för att riktigt förstå lapparna måste man känne till deras "skaplynne"
- lapparna var inte mottagliga för någon civilisation, de levde som de gjorde för tusen år sedan

- om lapparna kunde ta emot någon civilisation så var det bara i regel dess njutningar, besvär ville de inte underkasta sig

- bönderna inte följde föreskrifterna att inhägna sina stackar, de medverkade på så sätt själva till de skador de anklagade lapparna för

- de dryga skadestånden utarmade lapparna

- den som inte visste hur det var i västra Härjedalen skulle egentligen inte yttra sig om det

- om man började utvidga markerna för lapparna, skulle pretentionerna öka, kanske hela Norrland måste exproprieras för lapparna

- förhållandet till lapparna hade varit gott, men det berodde mest på undfallenhet och tillmötesgående mot lapparna

"Inom Herjeådalen - - - har såvidt komiterade kunnat utröna, icke förefunnits någon lappmark i den bemärkelse som detta ord eger i Norr- och Vesterbottens län samt äfven i provinsen Jemtland.

Lappar hafva emellertid antagligen derinom uppehållit sig och idkat renskötsel lika länge som i de nordligare delarne af Sverige"

(1882 års kommitté)

"De Lappar som höra till Jemtlands län, hafva vid afvittringen fått sig för uteslutande bruk tilldelade särskilda områden under benämningen skattefjäll. Sommartiden (månaderna Maj, Juni, Juli, Augusti och September) ega de ej öfverskrida dessas gränser.

Men enahanda rätt till vinterflyttningar, hvilken tillkomma de tvenne nordligaste länens Lappar, synes jemväl enligt gammal sedvana tillkomma Lapparne inom Jemtlands län"

(1882 års kommitté)

"Man har understundom sagt, att syftet med den områdestilldelning, som vid afvittringen inom Jemtlands län gjordes åt Lapparne, varit att anvisa dessa allt, hvad de af utrymme behöfde, att Lapparne inom nämnda län för den skull ej ega att någon tid af året gå utom sina land,

samt att således de vinterflyttningar, dem de efter afvittringen faktiskt utöfvat, varit allenast en sedvana, med hvilken man haft fördrag utan att dertill vara förpliktad.

Frågan, huru härmed rätteligen förhåller sig, är af väsentlig vikt - - - "

(1882 års kommitté)

"Det i 1841 års bref föreskrifna förfarande åsyftade, enligt komiterades uppfattning, endast afsättandet af vissa gränser, intill hvilka jordbruket skulle få gå, men å andra sidan om hvilka Lapparne skulle ega att med jordbrukets utestängande vistas, och väl äfven fastställandet af Lapparnes rätt till betesmark sommartiden.

Men huruvida de om vintern skulle hafva någon rättighet utom den ordlingsgräns, hvilken sålunda uppdrogs, den frågan vidrördes hvarken i ansökningen eller genom de med anledning deraf anbefalda åtgärder."

(1882 års kommitté)

11)
"Egde Lapparne före afvitt-
ringen icke att företaga sina
vinterflyttningar i kraft af verk-
lig sedvanerätt, då torde de ej
heller nu hafva någon dylik
rättighet.

Men bestodo deras vinterflytt-
ningar såsom en sådan rätt -
då lära de väl hafva denna
rättighet än i dag.

Afvittringen och dermed sam-
manhängande åtgärder hafva
derutinnan icke medfört nå-
gon förändring."

(1882 års kommitté)

"Då nu inom Jemtlands län Lapparne från ålder och intill våra dagar fått under vintern opåtaidt flytta kring med sina hjordar, och först å de allra senaste tiderna från den jordbrukande befolkningens sida några invändningar däremot förnummits,

samt ostridigt är, att odlingen trängt in på stora områden, hvilka ursprungligen endast af lappar begagnats, så synes det antagandet fullt berättigadt, att Lapparnes flyttningar vintertiden inom Jemtlands län äro grundade i sedvane-rätt."

(1882 års kommitté)

"Att rensköteln - - - bör med alla lagliga medel skyddas och upphjelpas, är både klokt och, med afseende å de personliga rättigheterna för Lapparne, rättvist.

Men att uppoffra den skattdragande bonden och tvinga honom att dela sina egor med hvilken renegare som helst och sålunda göra renskötelse till ett slags fribytarenäring, kan jag icke finna hvarken klokt eller rättvist."

(W. Farups särskilda yttrande 1883)

"Med de genom afvittring för Lapparne bestämda säkre gränser afsågs blott att skydda Lapparne emot intrång af de bofaste men icke de bofaste emot intrång af Lapparne, så att alltså gränserna skulle hafva gifvit Lapparne endast rättigheter men icke några skyldigheter.

Sedvanerätten, som ej kände några säkra gränser, kunde icke gå förlorad för Lapparne, men väl för jordegarna, som af ålder - - - nyttjat betydliga områden inom de renbetesfjäll, som vid afvittringen tillades Lapparne."

(W. Farups särskilda yttrande 1883)

”Den sjukliga filantropi och undfallenhet, som i synnerhet på senare tider varit så verksam för att bereda Lapparne privilegier på den jordbrukande befolkningens bekostnad, har säkerligen icke bidragit till att lyfta denna folkstam, allra minst i moraliskt afseende.

Knappast någon näring i vårt land kan drivas med så få och så ringa kostnader och med så stor vinst som just denna. Detta har dock gjort, att Lapparne i allmänhet ligga under för en beklaglig lättja.”

(W. Farup i särskilt yttrande 1883)

Det kungl. brevet 20 april 1841 "lemnar ingenting öfrigt att önska i afseende på tydlighet", då det angifver sig vara tillkommet för att anordna om 'säkre gränsers bestämmande för lappallmogens renbetestrakter i länet'.

Men "de åt Lapparne anvisade skattefjellen äro måhända, och sannolikt, i vissa hänseenden icke fullt tillfredsställande för ett ändamålsenligt bedrifvande af renskötseln.

- - -

Utvidgningar på åtskilliga håll är därför af nöden."

(K.B:s i Jämtlands län remissyttrande 1883)

Det är vanskligt att avgöra,
”huruvida en sämre vård om
renarne på senare tider mot
förr eller de bofastes med en
tilltagande odling och högre
afkastning följande större
känslighet för intrång varit
den hufvudsakliga orsaken till
osämjan. - - -”

Lagbestämmelser behövs,
”om allvarliga och beklagliga
sammansötningar skola und-
vikas. Det är redan icke ovan-
ligt att å ena sidan renar och
å andra sidan hundar skjutas,
och steget från att skjuta på
varandras djur och att skjuta
på varandra är icke så stort.”

(K.B:s i Jämtlands län remissyttrande 1883)

"Otfivelaktigt är att lappbefolkningens ställning såväl i ekonomiskt som i moraliskt hänseende inom detta län på senare tider på ett i ögonen fallande sätt försämrats.

Den alltför nära beröringen med en öfverlägsen race är hufvudorsaken till Lappens olycka. - - - Dertill kommer att familjebanden blifvit lösare och att det patriarkaliska förhållandet mellan husbonde och tjenare hos Lappen i lika hög grad som hos hans bofastaste granne försvunnit."

(K.B:s i Jämtlands län remissyttrande 1883)

"Lappen är i följd af både natur och vanor föga fallen för ordning och en afgjord fiende af all ordning, som lägger hämsko på hans fria kringdrivande. - - - Den ekonomiska lättsinnighet, som man i regel finner hos vilda och nomadiserande folk, träffas äfven i hög grad hos Lappen - - - "

Renskötseln "i Lappens hand ur statsekonomisk synpunkt utan värde." Det är närmast humanitetsskäl bakom "de uppoffringar och omsorger, staten särskildt egnar Lappen och hans renskötsel."

(K.B:s i Jämtlands län remissyttrande 1883)

Kommitténs åskådningssätt och lagförslag "äro ett det fullständigaste åsidosättande af hvarje ordnad samhälles grund - eganderätten.

- - - måste på det ifrigaste och underdånigaste anhålla, att Eders Kongl. Maj:ts laglydige och trogne undersåtar i detta län icke måtte träffas af ett så lika oförtjent som våldsam samt ingrepp i deras i lag dem tillförsäkrade fria disposition öfver deras skattehemman, att dem odla och bruka liksom andre svenske skattebönder."

(K.B:s i Jämtlands län remissyttrande 1883)

"Men är sålunda Lapparnes flyttning vintertiden för dem en verklig rättighet, kan denna rättighets upptagande i och närmare begränsning genom lagstiftningen icke innebära ett tillspillogifvande af skyddet för den privata eganderätten eller någon inskränkning i den rätt, som nu enligt lag tillkommer den enskilde jordegaren, att fritt disponera öfver sin fasta egendom. Det innebär icke något annat än ett tillbörligt skydd för en rättighet, hvilken kräfver lika värn som eganderätten och hvars åsidosättande 'statens förnuftiga intrese' ingalunda tillåter."

(prop. 1886:2)

"synes man med fullt skäl berättigad antaga, det Lappar-
nes flyttning under vintern å
de trakter, som de af gammal
sedvana hittills hafva besökt,
måste vara icke blott ett af
den bofasta befolkningen
tåldt intrång utan en verklig
rätt, äfven om något uttryck-
ligt lagstadgande till stöd för
denna rätt icke förefunnits"

(prop. 1886:2)

HD:s majoritet (4 av 7)
avstyrkte lagförslaget,

”enär detsamma vilade på
den ohållbara grund, att den
sedvana Lapparne haft att
under vissa tider af året med
sina renhjordar genomströfva
det nedre, odlade landet samt
der beta sina hjordar, jaga,
fiska och taga nödigt virke,
skulle upphöjas till en genom
lag stadgad rättighet, hvarige-
nom den bofasta befolkning-
ens i dessa trakter egande-
och besittningsrätt till jorden
skulle i hög grad kränkas - - .”

(Justitieråden Olivercrona, Lindhagen, Öster-
gren och Glimstedt i HD 1884)

"Ett för allt framåtskridande till högre civilisation gällande, oföränderligt villkor hos hvarje folk är, att detsamma eger fasta bostäder. De folkstammar, hvilka icke vilja lemna nomadlifvet, måste med nödvändighet stanna på en lägre kulturgrad, gifva vika för de mera civiliserade, bofasta stammarna och slutligen, efter ett tynande lif, utdö. - - - De nomadiserande Lapparne måste vara underkastade samma lag och gå under, därest de icke efter hand vilja egna sig åt jordbruk eller selsättningar, som endast äro förenliga med stadigt hemvist." (Justitierådet Olivercrona i HD 1884)

"Det är därför i det hela stridande emot statens pligt att främja civilisationens och den högre kulturens berättigade intressen att nu söka legalisera Lapparnes fortsatta ströftåg utom gränserna för lappmarkerna och de jemtländska skattefjellen, att uttryckligen berättiga dem till intrång på den - - - befintliga bofasta befolkningens jordegendomar och derigenom för all framtid genom lagstadganden lägga hinder i vägen för en fortskridande odling i trakter, der en högre kultur visat sig vara både möjlig och gagnande.

(Justitierådet Olivercrona i HD 1884)

”Det är den gamla striden mellan den lägre och högre civilisationen, mellan en kultur, som kämpar den sista kampen för sin tillvaro och den kultur, som utsträckande sina välsignelser åt alla håll ensam har framtiden i sin famn.”

I Jämtlands län är ”en demarkationslinje uppdragen, inom hvilken Lapparnes rätt att nyttja och bruka marken är fullt erkänd. Derinom böra de ock för framtiden förblifva ---”

(Justitierådet Olivercrona i HD 1884)

(27)

"Det är en stor skillnad mellan att godvilligt tåla ett intrång i sin egande- och nyttjanderätt och att få sig genom lag lida ett sådant intrång.

Den bofaste ser Lappens framfärd med mera jemnmod och likgiltighet, så länge han vet sig ega rätt att när som helst afvisa den objudne gästen från sina egor; och Lappen å sin sida är, så länge detta förhållande varar, helt naturligen mera försynt och försiktig i sitt uppträdande."

(Justitierådet Lindhagen i HD 1884)

"Helt annorlunda måste saken gestalta sig, om sedvanan upphöjes till lag.

Den bofaste blir då mera ömtålig och retlig samt uppmärksammar mera äfven det minsta intrång från Lappens sida, under det att denne helt naturligen blir långt mera pockande och söker uttänja sin rätt så långt som möjligt."

(Justitierådet Lindhagen i HD 1884)

"Lappens besittningstagande var icke till sin natur sådant, att det inneslöt alla de befo-genheter, hvilka tillhöra eganderättens begrepp. Det sträckte sig icke till andra än dem, nomadlivets inskränkta behof fordrade. Det afsåg endast jordens utnyttjande till bete för renarne, under sommaren i fjelltrakterna och under vintern i skogslandet ---. Lappens rätt till jorden var för den skull allt från begynnelsen till sin natur sådan, att den icke hindrade uppkomsten, så att säga, bredvid sig af eganderätt i kultursamhällets mening."

(Särsk. utskottet 1886 : 1 : 1-2)

Staten hade försummat att vid avittringarna i Jämtlands län göra samma förbehåll som i Norr- och Västerbottens lappmarker, nämligen att lapparna även efter avittringen var berättigade att utom det dem tilldelade område --- såsom förut söka bete för sina renhjordar, samt --- kringskurit utrymmet för lappen, så att det blifvit mindre än det nödvändiga, och kollisioner med bofasta därigenom uppkommit. Det hade ingivit de bofasta den föreställningen, att "lappen icke eger någon rätt till vinterflyttningar" och "börjat bestrida denna rätt."

(Särsk. utskottet 1886: 1: 1-2)

"Men icke har sjelfva rätten allenast genom bestridandet kunnat blifva mindre än den i och för sig var." - - - Och hade den börjat bestridas, måste den genom positiv lag åter bringas till giltighet".

- - -

"Man glömmmer, att lappens rätt var äldre än statens, att staten ej kunnat upplåta jorden med bättre rätt än han sjelf innehade den, att lapparnes flyttningsvana så väl före som efter afvittringen var för den bofasta befolkningen i Jemtlands län väl känd, att den utgjorde, så att säga, en synlig på länets jord vilande servitut."

(Särsk. utskottet 1886:1:1-2)

"Det goda förhållandet skulle med ens upphöra, om lagen kommer till stånd, och det skulle blifva krig på lif och död,

ty det ligger i sakens natur, att lappens uppträdande är ett helt annat, när han icke har någon rätt, mot när lagen förklarar, att han har rättighet att komma ned på de bofastes egor och icke behöfver betala ersättning för den skada han gör."

(landshövding Ericson i riksdagen 1886)

"Ega nemligen renegarne de rättigheter till renbete m.m. på andras egor, som denna lag vill tilldela dem, så kan icke någon särskild lag i detta afseende vara erforderlig,

men ega de icke dessa rättigheter, huru kan då Konung och Riksdag meddela dem sådana rättigheter till skada för andra, utan att eganderätten derigenom kränkes --."

(herr Farup i riksdagen 1886)

"Hvad måanne Stockholms
rike män och husegare skola
säga, om man ville till-
advocera samhällets
olycksbarn rättighet att få
vistas i deras öfverflödiga och
tidtals obegagnade lägen-
heter

under föregifvande, att de
icke göra egerne någon eller i
alla fall ringa skada, och om
de göra någon skada, så får
väl de som lida den, hålla syn
och värdering deröfver och
söka ut den?"

(herr Farup i riksdagen 1886)

"Vidare har jag föreslagit den förändringen af denna paragraf (§ 1), att det icke skulle stå i punkt 2 'uppehålla sig' utan 'beta sina renar'.

Såvidt jag förstår, är detta en afgjord redaktionsförbättring, ty lappen lär väl ej mindre än andra menniskor vara oförhindrad att uppehålla sig, hvar han behagar. Han får uppehålla sig här i Stockholm, om han vill, blott han icke gör någon skada."

(herr Unger i Riksdagen 1886)

- - - att man för att ordna sina mellanhavanden "icke längre vädjar till lag och rätt utan till det öppna våldet - remington-geväret."

Det är statens plikt "att förbygga det förnedrande och skådespelet",

i synnerhet då man från deras sida "hos vilken styrkan ligger och hos vilken humaniteten borde ligga, griper till våld av det råaste slag"

(Östersunds-Posten 10 mars 1891)

"Lappen tillhör ingen kommun, betalar ingen skatt och har inga kommunala rättigheter

De bofaste renegarne behandla i allmänhet Lappen mera som ett föremål att draga vinst af, än som en bolagsman i en legitim affär

Han har ingen vänskap att påräkna i bygden --- och hans s.k. vänner begagna sig ofta af hans svagheter ---"

(Landshövding Ericson till Kungl. M aj:t 1892)

"Staten är den ende han har
att stödja sig på

Lappfogden är hans vän och
hjälp --- då det går honom illa

Staten aflönar lärare för hans
barn, lönar prester, som ger
dem religionsundervisning ---

Staten underhåller den gamle
och orkeslöse Lappen --- då
han skulle haft fattigvård, om
han tillhört någon kommun

Åt Lapparne äro upplåtna
stora sträckor mark --- och
dessa marker utökas numera
årligen genom inköp ---"

(Landshövding Ericson till Kungl. Maj:t 1892)

- Kan renskötelsen begränsas till renbetesfjällen?
- Är vinterflyttningarna nödvändiga "för alla lappar, som nu verkställa dylik flyttning"?
- Måste flyttning "ske till alla orter, dit den nu utsträcket"?
- Flyttar man mera nu med lagligt stöd än tidigare?
- Kan avtal med markägarne ersätta den lagliga rätten?
- Kan vinterbetestiden på enskildas marker inskränkas?

(1895 års lapplagskommitté)

"En häst kan jag köra efter min vilja, en ko kan jag leda - och komma fram på någorlunda bestämd tid.

Men med renkreaturen är detta en omöjlighet."

Under ett dygn kan sådant inträffa, som omöjliggör ett beslut dagen förut.

"Lapplifvet är ett sådant lif, der man aldrig med bestämdhet kan säga: så skall jag handla."

(A.A.Nordfjell till lapplagskommittén 1895)

Att lapparna "under första intrycket av de förändrade förhållandena icke förmår tillägna sig den sans och måtta, som den nya rättighetens grannliga utöfvande tager i anspråk --- kan ej vara oväntadt, helst då denna befolkning icke befinner sig på en högre utvecklingsgrad än i allmänhet är fallet med den lappska ---

I alla händelser kan den omständigheten, att rättigheten blifvit missbrukad, icke utgöra giltig anledning till dess upphäfvande ---"

(1895 års lapplagskommitté)

"Har det ansetts nödigt att genom lag å den bofaste inom låglandet lägga tungan af att vintertiden å sine egor mottaga renhjordarna, så kräfver å andra sidan rätt lika mycket som billighet, att lagens ord derom, att han sommartiden skall vara qvitt samma renar, äfven varder verklighet"

(1895 års lapplagskommitté)

Lappbyindelningar:

1889: 9 lappbyar =
Frostviken, Hotagen, Offer-
dal, Kall, Åre, Oviken, Storsjö
(Skärvagsdals, Mittådalen, Ljungris och
Grönfjällets skattefjäll), **Tännäs** (Rut-
fjället), **Idre** (Särna norra kronopark med
derinom belägna Lung- och Slugefjället)

1891 (sammanslagning av Åre och Storsjö
till) **Åre-Storsjö**

1915: 14 lappbyar =
Utöver Hotagen, Kall, Tännäs och Idre
Frostvikens norra, mellersta
och södra, Offerdals västra
och östra, Tossåsen, Anaris
och Tranris, Mittådalen, Han-
dölsdalen

Motiveringar:

1891 "på förekommen
anledning" (Länsst. kung. 15 dec. 1890)

1915

"för att uppnå en bättre ren-
vård" (lappfogdens årsberät. 1912)

"ju större en lappby varit, ju
sämre har dess renvård år
från år blifvit" (lappfogden till K.B. 1913)

"Vilja eller kunna lapparne ej
af sig själva rycka upp sig och
självmant återgå till en
ordnad och verklig rendrift,
torde ej annat återstå --- än
att genom lämpliga ändringar
försöka framtvinga en sådan."
(lappfogdens årsberät. 1913)

Den första lappfogdetjänsten i
modern tid till Jämtland 1885

"för Herjeådalens lappdistrikt
och Undersåkers lappmark
jemte dertill gränsande
marker, å hvilka renar
kringströfva och lappar hafva
för vana att föra renar på
bete"

- 1885 lappfogdetjänst
- 1886 renbeteslag (i Jämtlands län
i kraft först 1889)
renmärkeslag
lappbyindelningar
lappbyordningsmän
lappbysammanträden
(inför länsman eller lappfogde)
- 1898 reviderad renbeteslag
- " - renmärkeslag
(märkesskyldighet och registrering)

lappbyordningar

begränsat inflytande vid
val av ordningsman

Anmälningsplikt vid vinter-
flyttning till vederbörande länsman
eller annan utsedd mottagare

"Under den tid af året, då renarna äro samlade i en hjord, skola för hvarje dygn finnas tolf renvaktare, sex å dagen och sex å natten, hvilkas göromål skall dem emellan fördelas sålunda, att tre skola vakta hjorden och tre hafva till uppgift att återföra möjligen kringströfvande renar.

Är hjorden under sommarbetningen delad i två delar, en på Hundshögs- och Tossåsfjällen och en på Anaris- och Sällsjöfjällen, räcker det för hvarje afdelning med åtta vaktare, fyra å dagen och fyra å natten."

(Byordning för Ovikens lappby, 1900)

„Före 1886 års lapplag var skattelandet detsamma för lappen som hemmanet är för bonden. Det gick i arf från far till son, så länge de voro nomader, och för detta land, som han på grund af införsel kunde kalla sitt, erlade han skatt till krona och presterskap. Der var hans fäderne-
torfva och egentliga hem, och der hade han inrättat allting efter sitt behof - - - Inom dess område egde han att under alla årstider använda betet och ordna sin renskötsel som honom bäst syntes utan att blifva ofredad af andra lappars renar.”

(Carl Lindhagens motion 1898)

1886 års renbeteslag slår sönder de mindre enheterna (familjerna hade sina renar för sig) och tvingar samerna att ha större hjordar tillsammans.

I Sörtröndelag i Norge (t.ex. Rörosområdet) leder indelningen i renbetesdistrikt 1892 till samma utveckling.

Det här blir utgångspunkten för en etappvis utveckling från "intensiv" till "extensiv" renskötsel.

"Intensiv renskötsel"

- små hjordar
- rätt så tama renar
- mjölkningen viktig i hushållet
- renen drag- och lastdjur
- kött och andra produkter i självhushållet
(Man tar tillvara allt från renen)
- intensiv vallning
(”till fots” och ”på skidor”)
- ”traditionella” instrument (flera renskötare, renvallarhundar, lassot, ackjan, kniven etc.)
- Man lever ”nära renarna”
(olika årstidvisten, samspel människa-djur)

"Vi var tillsammans med
renarna året om.

Dom kom, när vi ropade på
dom, och vi behövde inga
stängsel om dom, när vi hade
kalvmärkning"

(Brita Torkelsson, f. Renander, 1908. Ur sa-
miskt dokumentationsmaterial 1984)

"Man lärde känna renarna bättre under vinterflyttingarna.

På morgonen skidade man genom renhjorden för att se efter att alla renarna var kvar

Och när vi stannade för att koka kaffe, så la sig också renarna ner i snön för att ta igen sig"

(John Doj, f. 1916; intervju 1986)

"I Tranris lappby en mönster-
gill renskötsel. Renarne äro i
lappens vård hela året.

På våren, vid kalvningstiden,
äro honrenarna för sig under
bevakning och oxrenarna för
sig under lösare bevakning.

Vid midsommar börjar man
mjölka. Man mjölkar varje dag
men 'kaflar' inte kalvarna mer
än tre gången i veckan. Kal-
varna lider inte av det utan
växer och blir stora och feta.

Men på höstmarkerna, i sep-
tember mjölkas de igen varje
dag, ända till efter brunsten."

(Eric v. Sydow, Renbetesdelegerade 1913

fästmanstare

+ lappbygderna Erik Bergström och Clas Österberg

"Min morbror Jonas Nilsson har berättat att på Badstugunäs i Frostvikens mellersta sameby uppförde man sommartid s.k. siik (siekha), ett slags skydd av nedhuggna björkar, där renarna genom röken från uppgjorda eldar skyddades mot myggen.

Renarna blev så vana vid den skyddande röken, att de självmant sökte sig till den, precis som renar under varma sommardagar söker sig till snöfläckarna."

(Anders Åhrén, f. 1912; intervju 1986)

"Extensiv renskötsel"

- större hjordar
- lägre tamhetsgrad
- omläggning till i första hand köttproduktion för avsalu
- minskad mjölkning kräver mindre bevakning - "kantbevakning"
- andra instrument (färre renskötare, tekniska hjälpmedel, motorisering etc)
- Annat bosättningsmönster (mera stationär bostad, övergång från kåta till stuga)
- Kvinnornas arbete minskar
- Annat förhållande till renen

Den här utvecklingen kan inte återges på annat sätt än med några översiktliga utvecklingsdrag.

Varierande yttre och inre förhållanden för lappbyarna i fråga

- tillgången till eller frånvaron av naturliga geografiska gränser
- tillräckliga "buffertområden" mot andra intressenter
- förhållandet till den omgivande befolkningen
- graden av exploateringar av varierande art i renskötselområdena
- sammansättningen av renskötsel företag, om lappbyn omfattade en enda familj eller släkt med starkt gemensamt intresse, eller flera näringsutövare utan större intressegemenskap, kanske t.o.m. i konkurrens med varandra
- hur renägandet fördelade sig mellan större och mindre renägare

- sambyns sträcke — antalet rensar

"I den samiska kvinnovardagen finns ingen aktiv renskötsel längre.

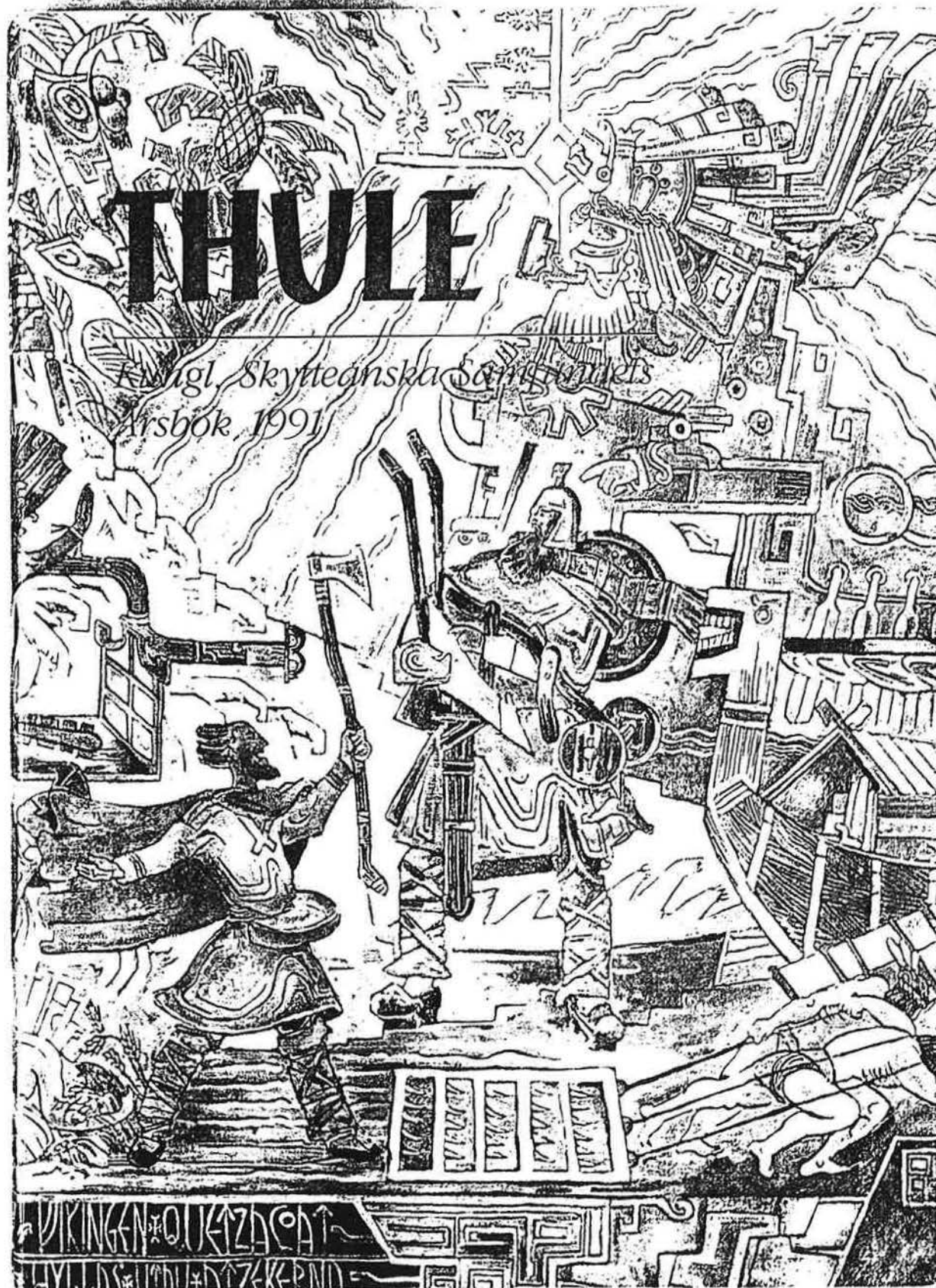
Många flickor växer upp i samebyarna men har ingen uppgift att fylla och måste se sig om efter andra yrken."

(Ur samiskt dokumentationsmaterial, 1984)

ANKOM

1992-04-27

Med hjärtligt hälsning
från J.F.

THULE

Kungl. Skytteanska Samfundets
Årsbok 1991

THULE

*Kungl. Skytteanska Samfundets
Årsbok 1991*

Umeå 1991

Kungl. Skytteanska Samfundet

BESKYDDARE:

HANS MAJ:T KONUNGEN

PRESES:

Erik Bylund

VICE PRESES:

Sigurd Fries

SEKRETERARE:

Marianne Rasmuson

REDAKTÖR:

Roger Jacobsson

SKATTMÄSTARE:

Tore Nilsson

ÖVRIGA ORDINARIE STYRELSELEDAMÖTER:

Gunnar Kulldorff, Carl-Ivar Skarstedt, Inge-Bert Täljedal

SUPPLEANTER:

Lars-Gunnar Larsson, Sigbrit Franke-Wikberg, Egil Johansson

UMEÅ KOMMUNS REPRESENTANT I STYRELSEN:

Torsten W. Persson

(LEDAMOTSFÖRTECKNINGEN UPPRÄTTAD DEN 24 MAJ 1991)

Lars Thomasson

Samefrågan i Härjedalen

Den hundraåriga striden om sedvanerätten
trappas upp på nytt

Tre stora skogsbolag — Stora, MoDo och Korsnäs — och många hundra markägare i Härjedalen (dock inte alla) bestrider i en stämningsansökan den 20 september 1990 den sedvanerätt till vinterbete på deras marker som samerna av ålder nyttjat. De vill att tingsrätten skall förklara att någon "av avtal oberoende rätt" till renbete inte finns på deras marker.

Ingenstans har meningarna om den samiska sedvanerätten varit så delade, så länge och så ihärdigt som just i Härjedalen. Det har i sin tur medfört att klimatet för samerna där tidvis varit kärvt och på sina håll också lett till negativa och ringaktande attityder mot samerna som folkgrupp.

De stora skogsbolagen tar därför på sig ett stort ansvar när de nu väcker invändningar mot den samiska sedvanerätten till liv igen. Sedvanerättsfrågan i Härjedalen är nämligen inte bara en strikt juridisk fråga. Den är intimt förbunden med samekulturen i sin helhet. Utan renskötsel förlorar samekulturen sin ryggrad.

"Kulturkampen" i Härjedalen

Kulturkamp kan samerna annars sägas föra dagligen på olika sätt och olika fronter. Det kan gälla motstånd mot olika intressen som med varierande styrka konkurrerar med renskötseln om nyttigheter i sameområdena eller kamp för rätten till ett kulturliv på i största möjliga utsträckning egna villkor för alla samer, oberoende av yrkestillhörighet eller bostadsort.

En front har tidigare gått där renskötseln och jordbrukets intressen kolliderat. Motsättningen mellan samer och bofasta bott-

nade i konkreta intressekonflikter vid ströängar, i jordbrukets utmarker, på samiska sedvaneland nedom fjällen.

I de sydligaste sameområdena kulminerade motsättningarna i Härjedalen i slutet av förra seklet. Motsättningarna, ibland missförhållandena, i sin ytterlighet t.o.m. fiendskap, kom att — som författaren Gustaf af Geijerstam formulerade det — uppfattas som en "kulturkamp" i första hand mellan "lappar" och "bönder", renskötsel och jordbruk.

Mera konkret handlade det i Härjedalen närmast om konflikter mellan brukspatronen William Farup på Ljusnedals bruk och samerna på Mittådals, Skärvagdals och Tranris gamla skattefjäll, men också mellan bönder som på den här tiden ägde renar i vård hos samerna och markägare utan renar.

De yttre betingelserna var dåliga. Att skattefjällen och omgivande hemman gränsade direkt till varandra medförde tidvis stora problem. Särskilt vår och höst måste samerna vara med sina renar så nära de bofastas slåtterängar, fåbodvallar och t.o.m. åkrar och ängar, att det var nästan omöjligt att hålla renarna borta från dem. Samerna krävdes på ersättning för att renarna gjorde åverkan på växande gröda och ungskog, men framför allt på hö i stackar och hässjor från utmarksslåtter, som i allmänhet inte forslades hem förrän marken frusit till och snön fallit på hösten.

Inom fjälljordbruket spelade boskapsskötseln med ett långt utvecklat fåbodväsande stor roll, och renlaven användes också som stödfoder åt kreaturen. Bönderna var f.ö. noga med att tala om kreatursmossa i stället för renlav.

Förhållandena var särskilt svåra i västra Härjedalen och koncentrerades till Ljusnedals bruk med en ytvidd på cirka sex kvadratmil, och till vilket Lillfjället och Anåfjället tidigare avvittrats. Där gick bruket med sina landtungor in mellan de gamla skattefjällen. Det gick inte att undvika att massor av renar tidvis översvämmade brukets marker. Många renar var omärkta, och det fick till följd att om det blev skador på brukets eller böndernas marker kunde ingen renägare ställas till svars, liksom det inte heller fanns någon målsägande, om renar olagligen sköts ner.

Farup processade med samerna och drog sig inte heller för att använda geväret. Farup är inte bara anstiftaren till nedskjutningarna kunde kronolänsmannen J. A. Ling rapportera till landshövdingen

(1891) utan han "helt och hållet" leder jakten på renarna. I konflik- tens spår följde olyckligtvis också mindre nogräknade människors tilltagsenhet att både tjuvskjuta renar och utföra olika illdåd, som inte hade något att göra med intressebetsättningarna i övrigt.

Omgivningens reaktion

Att "markägarna" började skjuta ner renar fyllde snabbt Jämtlands- tidningarna med notiser, debattinlägg och ledarkommentarer. Vad som skedde i Härjedalen kunde sedan inte begränsas till lokala bekymmer utan väckte tidigt uppmärksamhet också på riksplanet. Liberalen Adolf Hedin motionerade i riksdagen om "Jemtlands läns lappbefolknings nödställda belägenhet". I Dagens Nyheter gjorde Gustaf af Geijerstam en artikelserie som också utkom i bokform, just under titeln "Kulturkampen i Härjedalen". Geijerstam tog i stort sett Farups parti. På samernas sida ställde sig däremot Jonas Stad- ling, skriftställare och debattör, som fick Aftonbladet som sin platt- form, och konstnären Johan Tirén med bl.a. den stora oljemål- ningen "Lappar tillvaratagande skjutna renar" (1892).

Stadling skrädde inte orden och väjde inte för uttryck som "våldsgärningar", "lappfiender" och "utrotningskrig", medan Farup i riksdagen talade om samerna som "dessa våra plågoandar, dessa våra tyranner, som ligga öfver oss hela året om".

Men också regeringen kände kravet på åtgärder och ansvaret för att förhållandet mellan samerna och de bofasta förbättrades.

"Problemet Härjedalen" blev också en följetong genom det lagstiftningsarbete som ledde fram, först till 1886 års renbeteslag (den första i Sverige över huvud taget) och sedan dess efterföljare 1898. Även om det avsåg renskötseln i Sverige i sin helhet kom för- hållandena i Jämtland och Härjedalen att dominera lagstiftnings- arbetet.

Starkt sammanfattat kan man säga, att 1800-talets avvittring berövade samerna stora områden som de tidigare nyttjat i Härje- dalen. Renskötsel nämndes t.ex. inte ens i avvittringsstadgan. Ett kungl. brev 1841 garanterade emellertid "säkre gränser för Lapp- allmogens i Jämtlands län renbetestrakter" på så sätt att skatte- fjällens gränser klarare fastställdes. Kungl. Maj:t fann efter klagomål från samernas sida att de gamla skattefjällen var otillräckliga och att

strol?

de måste kompletteras genom olika fastighetsköp (s.k. utvidgningshemman) för att ge samerna både utökade och mera sammanhängande renbetesmarker vår, sommar och höst, dvs. under barmarksbetet. Vintertid hade samerna däremot enligt gammal sedvana betat sina renar utanför skattefjällen, på enskildas marker, och förutsattes också fortsätta med det.

Renbetesfjällen är den gemensamma benämningen på både de gamla skattefjällen och alla senare inköpta utvidgningshemman, och är indelade i samebyar (tidigare lappbyar). En sameby är således benämningen på såväl ett geografiskt renbetesområde som den samfällighet samerna inom det området utgör.

Den tidigaste renbeteslagstiftningen

Den samiska sedvanerätten lagfästes första gången genom 1886 års renbeteslag och har därefter bekräftats i motsvarande lagar, 1898, 1928 och 1971. Den har således en stark ställning i vår rättsordning.

Sedvanerätten innebär rätt för de renskötande samerna att under vinterhalvåret (oktober—april) — så som de av ålder gjort — beta sina renar också på marker utanför renbetesfjällen. Den är årstidsbegränsad och får inte blandas ihop med att det då och då förekommer renar utanför renbetesfjällen "på fel plats och under fel tid". Sådan renströvning bidrar olyckligtvis till irritation hos markägare och jakträttsinnehavare och saknar också stöd i lag och sedvana.

Lagfästandet av sedvanerätten tillkom naturligtvis inte utan motstånd och uppslitande debatt. Högsta domstolens majoritet ifrågasatte vid lagrådsremissen t.o.m. den rättsliga grunden för förslaget. Starka motståndare lokalt var länsstyrelsen (Kungl. Maj:ts Befallningshavande = K.B.) i Jämtlands län (landshövdingen John Ericson) och patronen William Farup. Bägge var också ledamöter av riksdagen. Deras argumentering grundade sig emellertid mera på en värdering av samerna som människor än på sakskäl.

I frågan om att lagfästa sedvanerätten bad K.B. att "länets laglydige och trogne undersåtar" inte skulle utsättas för ett "så lika oförtjänt som våldsamt ingrepp i deras i lag dem tillförsäkrade fria disposition öfver deras skattehemman".

Justitieministern Nils von Steyern klargjorde 1886 dock tydligt regeringens uppfattning, att samernas vinterflyttning "å de marker som de af gammal sedvana hafva besökt, måste vara ett icke blott af den bofasta befolkningen tåldt intrång utan en verklig rätt, äfven om något uttryckligt lagstadgande för denna rätt icke förefunnits".

Riksdagsutskottet fäste i sin tur uppmärksamheten på att staten vid avvitrningen i Jämtlands län försummat att göra samma förbehåll som inom Norr- och Västerbottens lappmarker, nämligen att avvitrningen inte inskränkte samernas rätt till renbete vintertid. Avvitrningen hade "kringskurit området för lappen, så att det blifvit mindre än det nödvändiga", förklarade utskottet, och de bofasta som därigenom fått uppfattningen att "lappen icke eger någon rätt till vinterflyttningen hade börjat bestrida denna rätt". Men "icke har sjelfva rätten genom bestridandet kunnat blifva mindre än den i och för sig var". Och hade rätten börjat bestridas, måste den "genom positiv lag åter bringas till giltighet".

I utskottet reserverade sig landshövdingen Ericson. Han yrkade i stället, att Jämtlands län skulle undantas från den föreslagna lagen och få sina renbetesförhållanden ordnade i en särskild lag först sedan skattefjällens gränser utvidgats. Och det är här, tror jag, som fröet ligger till att sedvanerätten gång efter annan ifrågasatts — så som nu senast i den rättegång skogsbolagen och markägarna öppnat.

K.B. i Jämtlands län hade också inhämtat synpunkter från fjällkommunerna och samerna på det kommittébetänkande som låg till grund för regeringspropositionen om den första renbeteslagen 1886. Det skedde vid särskilda sammanträden som K.B. kallade till. K.B. ville särskilt höra deras uppfattning om förslaget "att göra vissa trakter av Jämtland likställda med Norr- och Västerbottens lappmarker med deraf följande inskränkning till renskötselns förmån i jordegarnes hittills fria dispositionsrätt öfver skog och mark". Med den frågeställningen var det naturligtvis inte svårt att få kommunerna negativt inställda till förslaget.

Vid ett sådant sammanträde som landshövdingen John Ericson själf ledde i Funäsdalen 25 oktober. 1883 frågade markägarna om de skulle drivas ut från sina "urgamla hemman, där lapparne af ålder icke vistats med sina renar" och menade, att kommittébetänkandet "funnit skäligt att öppna dörrarna på vid gafvel, så att hvarje försvar

I från vår sida mot intrång af renar omöjliggöres". Samerna å sin sida krävde en noggrannare undersökning av renskötseln i sin helhet i Härjedalen, varigenom skulle "faktiskt bevisas, att våra förfäder och vi på samma gång genom afvittringen förlorade en stor mängd vinter- och sommarstamhåll, som lades till Storsjö kapellag, Ljusneds bruk och Tännäs sockens hemmansegare, och vi trängdes till de nakna fjällen".

Landshövdingen i riksdagen:

"Det skulle bli ett krig på lif och död!"

I riksdagsdebatten 1886 förklarade John Ericson sedvanerätten så, att "när en lapp med sina renar flyttar ner på en bofasts ägor, så uppgör han med egaren att få vara der, och betalar vanligen en liten penning egentligen för den skog som han tager". Det goda förhållandet skulle däremot med ens upphöra, om sedvanerätten upphöjdes till lag. "Det skulle bli ett krig på lif och död!" Lappens uppträdande är på ett helt annat sätt, när han inte har någon rätt "mot när lagen förklarar, att han har rättighet att komma ner på de bofastes ägor och icke behöfver betala ersättning för den skada han gör".

Han ironiserade också över "vandringar" som var "nödiga" och sådana som var "onödiga". Exempel på de första gav han i samefamiljen Pål Zakrisson i Rutfjället, vars familj "bestå af redbara personer, som utmärkt sig för ordning och hafva alltid skött sig väl", och som efter överenskommelse med jordägarna inte betade sina renar så långt borta. Onödiga, åtminstone för renskötseln, tyckte han däremot de vandringar var som t.ex. Frostvikssamer "för ro skull eller åtminstone i helt andra syften" företog ner till kusten. Där "göra de affärer, sälja skidor och lappskor, träffa folk, köra städernas damer i ackjor osv."

Lika lite som John Ericson fick William Farup gehör för sina motargument. Om samerna hade sedvanerätt — "sed eller osed", raljerade han — behövdes ju ingen lag, medan Konung och riksdag däremot inte kunde ge dem denna rätt utan att äganderätten för andra kränktes.

Farup hade ju på sätt och vis rätt i sin principiella argumentering. Om sedvanerätten fanns, behövdes ju ingen lagstiftning. Samerättsutredningen har 1989 varit inne på samma tankegång. Det

Samer i Gröndalen, Härjedalen. Akvatint av C. G. Gillberg i J. W. Schmidts Reise durch einige schwedische Provinzen bis zu den südlichen Wohnplätzen der nomadischen Lappen, Hamburg, 1801.

bör av rennäringslagen framgå, hävdar den nämligen, att rensköt-selrätten bygger på urminneshävd (inte på upplåtelse eller lagstift-ning) och att den samiska bruksrätten i vissa avseenden skall jäm-föras med ett servitut som belastar alla fastigheter inom renskötsel-området.

Men Farups trovärdighet torde knappast ha tilltagit, när han som en jämförelse med samernas sedvanerätt på böndernas marker frå-gade, "hvad Stockholms rike män och husegare månne säga, om man villa advocera (tillåta) samhällets olycksbarn(!) rättigheter att få vistas i deras öfverflödiga och tidtals obegagnade lägenheter".

"Lappen uppträdde nu öfvermodigt"

1886 års renbeteslag fick för Jämtlands del inte träda i kraft förrän 1889, för att man under tiden skulle få möjlighet att utöka de gamla skattefjällen i den utsträckning som behövdes för barmarksbetet.

Legaliseringen av sedvanerätten hade ju i Jämtland kraftigt mot-

arbetats, i synnerhet från K. B:s sida, och det var därför inte särskilt överraskande, att det blev trögt i portgången, när lagen skulle börja tillämpas fr.o.m. 1 januari 1889.

I K.B:s femårsberättelse 1886—1890 ges 1886 års renbeteslag hela skulden för de enligt K.B. försämrade förhållandena. "Lappen uppträdde nu öfvermodigt", hette det, "och gaf ingen synnerlig akt på den skada hans djur förorsakade", samtidigt som det så att säga låg i sakens natur, att de bofasta — "sedan osämjan väl kommit igång" — beredde samerna obehag och förluster. I den efterföljande femårsberättelsen för tidsperioden 1891—1895, då motsättningarna både nådde sin kulmen och därefter avtog, tillkommer som orsak också "tilltagande vårdslöshet från lapparnas sida i vården om deras hjordar".

Efter olika skriftväxlingar mellan länsstyrelsen i Jämtland och regeringen överlämnade K.B. 15 augusti 1892 till Kungl. Maj:t ett förslag till ny renbeteslag för Jämtlands län, trots att K.B. haft motgångar i sina tidigare försök att förhindra att sedvanerätten lagfästes. I förslaget förutsattes därför att sedvanerätten togs bort och att samerna för sin renskötsel skulle vara helt hänvisade till renbetesfjällen.

I ett par omgångar, såväl före som efter renbeteslagens ikraftträdande 1889 utreddes vilka fastighetsköp som var möjliga och nödvändiga för att ge Jämtlandssamerna tillräckliga barmarksbeten.

Den andra utredningsomgången tillkom närmast efter särskild begäran därom från länsstyrelsen i Jämtlands län. Den kommitté som 1893 arbetade med ytterligare förvärv av utvidgningshemman fick i uppdrag att även undersöka, om Kronan kunde förvärva så mycket mark för renskötseln, att samerna fick egna åretruntmarker, dvs. områden även för vinterbetet.

När utredningsmännen träffade samer och kommunföreträdare i norra Jämtland i Gäddede 24 juli 1893, anförde samerna t.ex., att så stora inköp i regel inte skulle kunna göras, att deras behov av vinterbetesland för renarna kunde tillgodoses fullt ut. Fortfarande måste man flytta "nedåt landet". Ja, "om än hela Frostvikens socken blefve åt dem upplåten, skulle vinterbetet ändå vara otillräckligt". De bofasta motsatte sig inte att samerna vintertid betade sina renar på deras ägor, bara det inte blev några skador på deras höhässjor eller, om det blev det, att de fick full ersättning för skadorna.

Bönderna i Hotagen och Kall ville för sin del däremot, att sedvanerätten skulle försvinna. Men samerna skulle ändå få komma in på deras marker under vintern, bara man på förhand träffade avtal med varandra om flyttningarna. Ett steg längre gick bönderna i Undersåker. De ansåg t.ex., att om Vallbo, Fångåmon och Vålådalen förvärvades av staten skulle det ge tillräckligt bete för renarna året om i de trakterna. Den största förståelsen från de bofastas sida framkom i Hallen. Där hette det, att det inte mött något hinder för samerna att vinterbeta på enskildas marker, eftersom några skador egentligen inte förekom, och förhållandet mellan samer och bofasta alltid varit gott.

Vid kommitténs sammanträde i Storlien 21 augusti samma år var ett av förslagen från både samer och bofasta, att det i stället för att inköpa all mark som behövdes skulle ges bidrag åt bönderna till enklare lador eller stängsel kring höstackarna. De markägare och arrendatorer som mötte upp i Storsjö i Härjedalen 12 september 1893 och i Funäsdalen en vecka senare var mycket rädda om slätterängarna söder om Storsjön. Hemmansägaren Olof Ersson i Klockarberg, som var ombud för Hede byamän, ansåg att samerna var mycket vårdslösa med sina renar. Vintertid kunde renarna komma ända ner till Hede, sa han, och göra skada på ungskog.

De kommitterade skulle lämna förslag på vilka områden som behövde köpas in, men det fanns ingenting i direktiven som sa, att de skulle föreslå alternativ till sedvanerätten. Därför är det lite anmärkningsvärt, att det av sammanträdesprotokollen framgår, att "de kommitterade anse, att enda och bästa sättet för att lapparna skola under vintern få rätt vistas å berörda områden vore, om de sjelfva träffade avtal med de bofasta om sådan rätt". Sedvanerätten borde med andra ord ersättas av privata avtal. Det borde också vara samerna själva som skulle åstadkomma avtalen. Skulle staten göra det för samernas räkning, skulle de bofastas anspråk säkerligen bli alltför stora, menade kommittén.

Var vinterflyttningarna verkligen nödvändiga?

Frågorna kring sedvanerätten återkom i det arbete som föregick 1898 års renbeteslag. I utredningsdirektiven ingick att revidera 1886 års lag och därvid ta ställning till behovet av en särskild ren-

beteslagstiftning för Jämtlands län, som länsstyrelsen där begärt. Sedvanerättsfrågan — dvs. om sedvanerätten skulle vara lagfäst eller ej — hölls på det här sättet levande.

Den nya "lapplagskommittén" ställde ett antal frågor, som den ville få besvarade. Kunde renskötseln ordnas så, att samerna bara behövde vistas inom renbetesfjällen? Var vinterflyttningarna nödvändiga för alla lappar, som nu verkställa dylik flyttning? Måste flyttningarna "ske till alla de orter dit de nu utsträckas", och hade man t.o.m. börjat flytta i större utsträckning efter det att man fått lagligt stöd för det än dessförinnan? Om flyttningarna måste fortsätta, kunde den lagliga rätten ersättas med avtal mellan samerna och de bofasta, eller kunde tiden för samernas rätt att utnyttja enskilda marker inskränkas?

Kommittén sammanträffade med samer och Ortsbor i Funäsdalen 29 juli och i Föllinge 4 augusti 1895. Samerna i Härjedalen uppgav att de även efter statens inköp av Ljusnedals bruk till renbetesmark (efter Farups död) behövde flytta till de trakter som de efter gammal sedvana besökt, en rätt som var särskilt viktig under besvärliga vintrar. Lagfästandet av sedvanerätten hade tillkommit "på lappbefolkningens hundraåriga bönerop och klagan", hävdade de, och hade "såväl af ortens sansade befolkning som öfver hela vårt land vunnit allmänt bifall".

Frostvikssamerna ansåg sig i sin tur inte kunna inskränka sina långa flyttningar, eftersom trakterna närmast skattefjällen var fattiga på renmossa medan kustlandet hade rikligt därav. Genom att man bärgade skörden tidigare i kustlandet var det också lättare att beta renarna där utan att de gjorde någon skada.

Några socknar var inte företrädade i Föllinge utan hörde av sig skriftligen. Från Alanäs och Ström hävdades, att sedvanerätten borde upphöra. "För lapparna tycks det vara omöjligt att under vintern vistas inom de för dem avsatta land", heter det lite ironiskt från Alanäs, men "renarna kunna nog vistas där". Vinterflyttningarna ner mot kusten och städerna sägs vara "för lapparne sjelfva ett nöje, men för renarne mera en plåga". Vården av renarna uppges också ha minskat efter tillkomsten av 1886 års lag. "Lapparnas färder" efter 1886 har snarare ökat än minskat, påstås i skrivelsen från Ström, vilken f.ö. behandlar samerna mycket nedlåtande. Man säger sig också vara övertygad om att det bara är lappar med mindre ren-

hjordar som gör sådana flyttningar, medan "förmögnare lappar med större antal renar mestadels vistas å fjellområdet året rundt".

I skrivelse från Åre genom f. riksdagsmannen Gunnar Eriksson i Mörviken "för Åre kommuns jordbrukande befolkning" heter det, att sedvanerätten bör upphöra och K.B:s förslag till renbeteslag för Jämtland antas. Med lagfästandet av sedvanerätten "influerades lappen i en tro som växt till övermod och att han med denna sedvanerätt och med lagen därom i sin hand kunde med sin boskap husera hvar som helst och hur som helst". Om lapparna däremot "lära sig vårda sina renhjordar, möter nog ej hinder att utan ersättning få vintertiden, när så behöfves, vistas på enskildas skogstrakter".

Från Offerdal vitsordade ett protokollsutdrag från kommunalstämmen 14 juli 1895 att det såväl i äldre tider som senare städse rått ett gott förhållande mellan lapparna och den bofasta befolkningen. När det från den ena eller andra sidan gjorts skada, hade man alltid gjort upp i godo.

Det fanns alltså delade meningar om sedvanerätten, även om merparten av de tillfrågade talade för att den borde bibehållas lagfäst. Från deras sida som förordade avtal framfördes i första hand som skäl "den bättre ordning i renskötseln" man förutsatte skulle följa med avtal. Mot avtalsförfarande talade t.ex. att en markägare kunde motsätta sig flyttning över sin mark till längre bort liggande områden som upplåtits av en annan markägare. Om samerna blev hänvisade till avtal, kunde det bli svårt att på förhand bestämma till vilka trakter man skulle flytta (på grund av t.ex. väderleksförhållanden), och då skulle man bli tvungen att i förväg avtala om ersättning med ett flertal markägare bara för säkerhets skull.

*"Att rättigheten blifvit missbrukad
kan icke utgöra anledning till dess upphäfvande"*

Lapplagskommittén konstaterade att vad som tidigare utretts om renbetesfjällen i Jämtlands län och vinterflyttningarna utanför dessa i allt väsentligt var korrekt och tillförlitligt. Man medgav visserligen, att lagfästandet av sedvanerätten i någon mån kunde ha bidragit till misshälligheterna i Jämtlands län, men det vore att gå för långt, om man uteslutande eller ens huvudsakligen gav sedvanerätten skulden. Att samerna under intryck av att de har lagens skydd

"icke förmår att tillegna sig den sans och måtta" som renbeteslagstiftningen förutsätter, låter sig kommittén förledas att skriva, och tillägger att det inte kan vara oväntat, "helst då denna befolkning icke befinner sig på en högre utvecklingsgrad än i allmänhet är fallet med den lapska". Men den tar därefter klar ställning: "I alla händelser kan den omständigheten, att rättigheten blifvit missbrukad, icke utgöra giltig anledning till dess upphäfvande."

Kommittén vill därför ej heller gå med på något alternativ med avtal mellan samer och markägare, liksom den också avvisar tanken på inköp av mark av den storleksordningen som skulle täcka året-runtboendet. Det vore "att till utmark förvandla vidsträckta redan odlade bygder" och dessutom oförsvarligt ur nationalekonomisk synpunkt. Utvidgningen av renbetesfjällen hade f.ö. redan visat sig ha goda följder i förhållandet samer—bofasta, och frågan om renarnas skadegörelse på böndernas höhässjor kunde åtgärdas mycket bättre än genom att inskränka sedvanerätten.

Både regering och riksdag stod 1898 fast vid beslutet från 1886 om den lagfästa sedvanerätten. I riksdagen böljade dock debatten för och emot en minskning av sedvanerättstiden, hur bönderna skulle skydda sitt foder och samerna förmås hålla renarna borta från höstackar och höhässjor, om ersättningsskyldigheten för samerna skulle vara beroende av "grov vårdslöshet" eller enbart "vårdslöshet" etc.

Men som så ofta när man den här tiden diskuterade konkreta renskötselfrågor var det lätt att komma in på bedömningar av samerna som folkgrupp. Friherren von Kræmer, som företrädde Jämtlands län i Första kammaren, förklarade i riksdagsdebatten 1898, att det "nu en gång är så här i världen, att den lägre kulturen så småningom skall duka under för den högre", och att det var "af större vikt för vårt land, att den bofasta befolkningen deruppe ökas, än att en i alla fall utdöende lappbefolkning lite längre bevaras". Det föranledde ledamoten Cederberg att säga sig inte som vissa andra vilja inlåta sig på någon vidlyftig utläggning om "lapparnas lif och hurudan lappen är". — "Hurudan han är", sa han lakoniskt, "betyder intet för mig. Honom bör ske rätt, han må vara god eller icke."

Och den samiske läraren A. A. Nordfjell hade i brev till lapplagskommittén försökt förklara, att renarna, dem kunde man inte sköta

efter klockan. "En häst kan jag köra efter min vilja, en ko kan jag leda och komma fram på någorlunda bestämd tid, men med renkreaturen är detta en omöjlighet", påstod han. Det fanns många exempel på hur samerna den ena dagen på fullt allvar tänkt flytta, men bara på ett dygn kunde händelser och hinder inträffa, som omöjliggjorde en flyttning. "Lapplifvet är ett sådant lif, der man aldrig med bestämdhet kan säga: så skall jag handla."

Utredningar om sedvanerätten

1919 års lappkommitté, som tillsattes efter regeringens nederlag i "lappfrågan" vid 1917 års riksdag och den kritik regeringen fick röna från det första samelandsmötet i Östersund 1918, lät genom lappfogden Abraham Staaff utreda Jämtlandssamernas vinterflyttningar. Kommittén såg en sådan utredning av grundläggande betydelse, när man skulle bedöma lapparnas sedvanerätt "genom domstol eller annorledes".

Lappfogde Staaff anmälde i sin redovisning 1922, att han av tidskäl ej kunnat gå in på områden som inte på länge besökts av samer och om vilka områden de ännu levande samerna saknat kännedom. Sådana trakter fanns säkerligen, menade han, inom både Jämtlands, Västernorrlands och Gävleborgs län. Han hade gjort omfattande intervjuer med både samer och bofast befolkning, men redovisade också tidigare intervjuer, gjorda bl.a. av hans företrädare, lappfogdarna Alarik Dahlkvist och P. A. Brännström från tiden före sekelskiftet.

Om vissa trakter gäller, understryker 1919 års lappkommitté, att de regelbundet besöks av samerna, medan andra åter — särskilt sådana som ligger längre bort från fjällen — bara uppsöks då renarnas behov av bete inte kan tillgodoses på närmare håll. Det kan således gå lång tid mellan besöken på särskilda trakter. "Sedvanerätten som grundar sig mindre på lapparnas vilja än renarnas behov av föda får därför icke utan vidare betraktas som upphävd därför att en längre tid förflutit mellan lapparnas besök", hävdade kommittén.

På en karta som fil.dr Erik Bergström samtidigt upprättade för lappkommittén markerades en ungefärlig gräns mot öster för vinterbetesmarkerna som går från Vedungsfjällets östra del i syd-

östra Härjedalen till Glissjöberg och över Rätan, Bräcke, Indalsliden, Graninge och Näsåker och vidare öster om Junsele till lappmarksgränsen.

I samband med att lappkommittén träffade Härjedalssamerna i Ljusnedal sommaren 1920 och samtidigt också överlade med företrädare för den bofasta befolkningen i västra Härjedalen påstod Tännäsbonden och riksdagsmannen Ingebrikt Bergman helt framt, att samerna "enligt hans mening" inte hade någon sedvanerätt. Genom renbeteskonventionen med Norge 1919 fick Jämtlandssamerna inte längre beta sina renar i Norge, och det var ett bevis på att de inte heller hade sedvanerätt i Sverige. Han påpekade också för kommittén, att fick de bofasta inte släppa sina kreatur på lapparnas mark, så fordrade konsekvensen, att lapparna inte heller fick komma in på de bofastas ägor.

Snart sagt varje årtionde under de senaste hundra åren har haft sin eller sina utredningar av renskötsel och samefrågor, och Jämtlandssamerna har under de första fem årtiondena (1880—1930) i huvudsak sått i centrum för dem.

Under 1930-talet utreddes de tre renskötsellänen var för sig. I Jämtlands län redovisades "Jämtlandsutredningen" 1940, med åtgärder för renskötseln — som det hette — "inom överskådlig tid". Utredningen hade påbörjats under landshövdingen Munck af Rosenskiöld och fullföljts under Torsten Löfgren, men blev egentligen utarbetad av f. landshövdingen Sigfrid Linnér, då landshövding i Uppsala.

I Sedvanerätten har under tidigare år inte mött nämnvärda svårigheter, påstår utredningen, och det är kanske ett uttryck i mildaste laget mot bakgrund av alla tidigare attacker mot rätten i fråga. Nu däremot har man från flera lappbyar anmält, att protester börjat förekomma från den bofasta befolkningen, heter det vidare, "varvid man t.o.m. ifrågasatt sedvanerätten".

Jämtlandsutredningen bedömde dock sedvanerättsfrågan i länet som synnerligen viktig. Det vore förödande för renskötseln om sedvanerätten skulle underkännas, hävdar utredningen, "eller lapparna låta sig skrämmas från att använda sin sedvanerätt". De måste enligt utredningen få trygghet, när det gäller sedvanerätten, och föreslår "en kvalificerad och mera fullständig utredning".

En ny Jämtlandsutredning om renskötseln förelåg redan 1948,

tillkommen efter beslut av jordbruksministern Per Edvin Sköld utan att vare sig samerna eller länsstyrelsen på något sätt förhandsinformerats när utredningen bestämdes. I remissyttrandet över utredningen anknöt länsstyrelsen till vad som 1940 sagts om sedvanerätten och upprepade behovet av att sedvanerätten borde bli föremål för särskild utredning. Resultatet blev omsider den utredning som 1959 redovisades av f. landskamreren Elof Huss.

Sedvanerätten under Högsta domstolens prövning

I några fall har sedvanerätten prövats i domstol, även om olika parter, åtminstone under de allra senaste årtiondena — fram till den nu öppnade rättegången i Härjedalen — sannolikt känt stor tveksamhet inför domstolsutslag i en för olika näringars samexistens så viktig fråga.

De mest uppmärksammade fallen som förts till Högsta domstolen bottnade i två händelser i Hede under 1930-talet. En bonde fick en del av sin uteslätter i Råndalen förstörd av renar, och en annan fick sin gråhund dödad i Långå, då hunden drev renar. Frågan gällde om samerna hade sedvanerätt på de aktuella fastigheterna eller ej. Utan det prejudicerande i frågan hade ärendena aldrig kommit på HD:s bord. Hede tingslags häradsrätt hade först dömt samerna som ersättningsskyldiga, därför att de saknade sedvanerätt, men Svea hovrätt dömde därefter till samernas favör, dvs. att sedvanerätten gällde på de aktuella fastigheterna. HD fällde dom i bägge målen samma dag, 16 mars 1937. HD dömde *för* sedvanerätt i det ena fallet (den dödade hunden) och *mot* sedvanerätt i det andra (höskadorna). Domen mot sedvanerätten fälldes med röstsiffrorna tre—två, medan de fem justitieråden däremot var eniga i domen för samernas sedvanerätt. (Det kan uppmärksammas, att förslaget från den beredning av ärendena som ägde rum i Nedre justitierevisionen i bägge fallen gick ut på fastställelse av hovrättens dom.)

Samerättsutredningen

Sedvanerätten har senast bekräftats av 1971 års riksdag. I proposition 1971:51 underströk föredragande statsrådet att någon nedre

gräns för de områden, där renskötelsen sedvanerättsligt förekommer inte kan anges. Och "renproblemet", hur det nu än definieras från olika parter sida, verkar länet få leva med även fortsättningsvis. På tidningarnas insändarsidor återkommer frågan med jämna mellanrum, och argumenten är tämligen likartade.

Samerättsutredningen har i sitt huvudbetänkande, *Samerätt och sameting* (1989), velat stärka skyddet för rennäringslivet, dvs. ge de renskötande samerna en mera tryggad tillgång till mark och vatten. Rennäringslivet intressen har nämligen ofta fått stå tillbaka, när de ställts mot andra intressen. Förslagen går därför ut på förstärkningar i lagstiftningen och möjligheter att påverka beslutsprocesser som rör deras näringar.

Utredningen vill bl.a., att samernas särskilda ställning som etnisk minoritet och urbefolkning i Sverige skall markeras i regeringsformen, och att en särskild samelag stiftas med vissa övergripande bestämmelser. Vidare bör det av rennäringslagen framgå, att renskötelsen bygger på urminnes hävd (inte på upplåtelser och lagstiftning) och att den samiska bruksrätten i vissa avseenden kan jämföras med ett servitut, som belastar alla fastigheter inom renskötelsesområdet. Missuppfattningar om den rättsliga grunden för renskötelsen är nämligen vanligt förekommande, konstaterar utredningen. Den omständigheten att det finns renar på ett område upplevs av många som något som visserligen kan tolereras men inte som något som följer av en särskild rättighet för renägaren. Missförstånd på den punkten leder, enligt utredningen, också till onödiga konflikter. Missuppfattningar om samernas starka bruksrätt bör därför skingras.

Brister i både samerättsutredningen och skattefjällsmålet

En brist i samerättsutredningen — och det framför allt ur sydsamisk synpunkt — är onekligen att själva sedvanerättsproblematiken inte berörs annat än mycket ytligt. I ett särskilt yttrande av utredningens ordförande, Hans Åke Wängberg, sägs bara i förbifarten, att "vinterbetesmarkernas yttre avgränsning på sina håll är tvistig". Mot den historiska bakgrunden hade jag nog väntat mig en särskild markering vad gäller sedvanerätten i Härjedalen. Jag tycker samerättsutredningen försuttit ett mycket viktigt tillfälle att utveckla proble-

matike
synne

De
samm:
att on
"geno
yttran
sig för
måste
gade i

Sk
terade
utredr
störstr

De
ten on
mellar
rätt oc
att lik
för de
doms:
rätt, "
av gru

De
stark
också

Den k
ket sp
likväl

Pr
rande
konst
doms
sida sl
folkgi

matiken kring sedvanerätten på sydsamiskt område, Härjedalen i synnerhet.

Det finns två parallella uttalanden man faktiskt slås av i det här sammanhanget. Det ena är riksdagsutskottets konstaterande 1886, att om de bofasta börjat bestrida sedvanerätten så måste den "genom positiv lag åter bringas till giltighet". Och det andra är det yttrande samerättsutredningens ordförande hundra år senare fann sig föranlåten att göra, att om renskötselrätten skall kunna stärkas, måste berörda befolkningsgrupper komma till insikt om det berättigade i det.

Skillnaden är bara den, att utskottets förslag till riksdagen resulterade i en konkret lagstiftning, medan säryttrandet från samerättsutredningens ordförande förmodligen stannar vid ett uttalande i största allmänhet om ett förstärkt rättsläge för samerna.

Det stora skattefjällsmålet, samernas principrättegång mot staten om bättre rätt till de gamla skattefjällen i norra Jämtland, pågick mellan 1966 och 1981 och slutade med att HD liksom tidigare tingsrätt och hovrätt avvisade samernas alla anspråk. Nu kom HD:s dom att likväl uppfattas som en förstärkning av nuvarande lagliga skydd för de samiska näringarna — renskötsel, jakt och fiske — eftersom domstolen konstaterade, att samerna har en starkt skyddad bruksrätt, "en bruksrätt som regleras av rennäringslagen och är skyddad av grundlagen på samma sätt som äganderätten".

Det är först genom skattefjällsmålet, som det blivit klart vilken stark ställning som samerna av ålder haft på skattefjällen, påpekar också samerättsutredningen.

*

Den kritiska granskningen av skattefjällsmålet har tyvärr varit mycket sparsam. Ett par viktiga analyser och kommentarer finns det likväl.

Professor Israel Ruong, Svenska Samernas Riksförbunds ordförande 1960—1967 och en av tillskyndarna till den stora processen, konstaterar i sitt arbete *Samerna i historien och nutiden* (1982), att domstolen genom det sätt på vilket målet lades upp från samernas sida sluppit avgöra "i vad mån de intrång som drabbat samerna som folkgrupp varit rättsenliga eller ej". Men den uppläggningsen av

samernas talan i målet var ett dilemma också för samesidan. Att påstå äganderätt till vissa fastigheter kom nämligen att splittra helhetsbilden av samernas rätt och de rättsförluster de lidit. Det framstår, ansåg han, nu klart när processen är avslutad.

Hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielm efterlyser i en uppsats om samerätten (1977) starkare engagemang för vinterbetesmarkerna, som "på sätt och vis är betydelsefullare, eftersom vinterbetet är flaskhalsen för hela näringen". Om man skulle förlora det vinterbete som finns utanför åretruntmarkerna (renbetesfjällen) skulle näringen bli tvingad att reduceras till en obetydlig bråkdel av vad den är i dag. "Det är i skogslandet och inte i fjällområdena, där den verkligt svaga punkten i samernas rätt finns", menar Bäärnhielm. I det läget finner han det förvånande att "*så stora ansträngningar görs för att kartlägga rättsläget på åretruntmarkerna (skattefjällsmålet pågick som bäst) samtidigt som de betydelsefulla vinterbetesmarkerna successivt reduceras och motsättningar om utnyttjandet av dessa områden hela tiden ökar*" (kurs. av mig). Det är, enligt Bäärnhielm, "långt mera aktuella frågor än den i och för sig mycket intressanta frågan vem som äger Kebnekaise".

Att vrida klockan tillbaka

Den process som skogsbolagen nu inlett i Härjedalen vrider klockan tillbaka. Risker är stor att glesbygdsbefolkningen i sin helhet (både samer och markägare) i slutändan står som förlorare. För i tvister av det här slaget brukar det sällan finnas några segrare.

Referenser

- Rolén, Mats (huvudförfattare/redaktör) & Thomasson, Lars, *Jämtlands och Härjedalens historia*. Femte delen. 1880—1980. Östersund 1990. Jämtlands läns museum. (Med alla erforderliga käll- och litteraturhänvisningar.)
- Bäärnhielm, Mauritz, "Sameland och samerätt. Ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning." I *Rättshistoriska studier* (Serie II), band 5. Lund 1977.

Med hjärtlig hälsning
från Jf. (s. 71-80)
Nr 3-4 1991

Innehåll

ERIK J. BERGSTRÖM: Johan Nordlander
och Härjedalen

1

LARS THOMASSON: Samefrågan i
Härjedalen

11

MATS MOGREN: Ängersjö – Faxeholms
antipod

31

CARL-HENRIK BERG: Resenärer i
Norrland

65

LENNART ÖHMAN: Ryttmästaren Hogguér
besökte Lappmarken 1827 – en rättelse

71

ROGER KVIST: Säl fångstsätten i
Österbotten under sjuttonhundratalet

73

KURT GENRUP: Förtyskningen av
Sverige i ett historiskt perspektiv

82

RECENSIONER

90

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

97

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Johan Nordlanders anmärkningar mot Modins verk hindrade emellertid inte att denne belönades med ett hedersdoktorat, en ära som Nordlander själv beklagligtvis aldrig vederfors.

Källor

- Berg, Gösta, Johan Nordlander, i: Svenskt biografiskt lexikon, 1991.
 Edlund, Lars-Erik, Johan Nordlander. Biografi, bibliografi, ett urval uppsatser. Umeå 1979.
 Jämten 1978.
 Leijonhufvud, Erik K:son, Artur Hazelius och Jämtland, i: Jämten 1936.
 Nordlander, Johan, Herjedalen, i: Vårt Land, 1888.
 Nordlander, Johan, [Anmälan av] Modin, Erik, Härjedalens ortnamn och bygdesägner, i: Arkiv för nordisk filologi, 23, 1907.
 Nordiska museets huvudkatalog.
 Johan Nordlanders brev till Jon Eriksson har välvilligt ställts till förfogande av dess ägare, fru Valborg Akseleson, Uppsala.
 Foton tillhandahållna av Astrid Larsson, Falun, och Hugo Svensson, Glöte, samt Olof Halvarssons bouppteckning av Jonas Halvarsson, Glöte.

LARS THOMASSON

Samefrågan i Härjedalen

Reflektioner kring några rättegångsprotokoll från 1930-talet

Det ligger i stort sett hundratalet år mellan den "kulturkamp" som för Härjedalssamernas del häftigast utspelades åren kring 1890 och den principrättegång som de tre stora skogsbolagen Stora, MoDo och Korsnäs 1990 startat mot samernas sedvanerätt till vinterbete för renarna på deras marker. Ungefär mitt emellan ligger 1930-talet, då den samiska sedvanerätten utsattes för rättslig prövning i några uppmärksammade mål.

I Härjedalssamernas historia de senaste hundra åren är i varje fall 1930-talet anmärkningsvärt, eftersom sedvanerättsfrågan då aktualiserades på ett sätt som tidigare inte förekommit sedan "kulturkampens" dagar eller senare, åtminstone före den nu inledda stora sedvaneprocessen.

Jag tror att rättegångsprotokollen från 1930-talet är viktiga källor, om man vill få samekulturens tidvis mycket utsatta läge i Härjedalen belyst från så många sidor som möjligt. Sedan kan det finnas anledning att fråga sig varför sedvancrättsfrågan i Härjedalen blev så aktuell just vid mitten av 1930-talet.

Sedvanerätten provas

En flock renar betade i februari 1932 på slåttermark vid Översjön inom Randalens skifteslag i Hede. De förstörde, enligt brukaren, foder som han under sommaren 1931 satt upp i tolv s.k. golv. Han stämde Mittådalens lappby, vars renar det gällde. Först hade han bara stämt ordningsmannen Per Rickard Fjällgren. Vid fjärde och sista tinget i april 1935, då målet var uppe i Hede tingslags häradsrätt, uppträdde advokaten Gösta Heilborn också som lappbyns ombud, och denne meddelade då rätten, att Fjällgren omkommit i snöskred på Kappruet i Anåfjällen i februari samma år.

Häradsrätten ansåg merparten av höet förstört och dömde den 30 april 1935 lappbymedlemmarna att ersätta höet med 240 kr jämte syncostnad 18 kr. Rätten ansåg nämligen, att samerna inte brukade vara där med sina renar "under sådana förhållanden att det kunde anses ha skett efter gammal sedvana".

Lappbyn överklagade, och Svea hovrätt undanröjde häradsrättens dom den 10 december 1935. Hovrätten ansåg, att slåttermarken låg på "sådan trakt, som lapparna efter gammal sedvana besökt med sina renar". Det gällde utängsslåtter som avsågs i 1928 års renbeteslag. Sedvanerätten gällde vid den tiden på året, och foderägaren hade varit vårdslös som inte skyddat sin gröda.

Renskötaren Martin Nordfjäll skidar den 27 januari 1933 med en flock renar framför sig på skogsmarken till Långå by söder om Ljusnan omkring tre kilometer från landsvägen. Då kommer en gråhund jagande en annan flock renar, som nu springer in i flocken som Nordfjäll driver. Nordfjäll släpper en av sina hundar på den och lyckas ta fast och döda den. Dagen dessförinnan hade

ordningsmannen Fjällgren också sett hunden tillsammans med två stövare jaga ren hela dagen. Fjällgren lyckades skjuta den ena stövaren medan den andra och gråhunden kom undan.

Dagen därpå uppsöks Nordfjäll av ägaren Erik Olsson, som frågar vem som dödat hunden och får veta vad som hänt. Även om hunden jagat ren kunde den inte göra någon skada, menade Olsson. Fjällgren tog med sig samernas syneombud i Långå och skidade med denne över de trakter där hundarna drivit ren. Syneombudet kunde därför intyga att så skett. Man hade f.ö. de närmaste dagarna därefter hittat flera renar, som sprang på tre ben, med det fjärde avbrutet, och som måste avlivas. Så långt Martin Nordfjäll.

Hemmansägaren Erik Olsson dör ett halvår senare, och dödsbodelägarerna stämmer Nordfjäll till tinget. Därvid gavs två versioner från deras sida: Den första gick ut på att Olsson farit med häst från sitt hem för att frakta hem några slänor från Skillingshån (del av Ljusnan väster om Långå). Han hade hunden med sig. Sedan han tagit av från landsvägen och in på en biväg hade han i en backslutning fått se några renar. Hans hund sprang mot djuren och gav till några gläfs, men Olsson ropade honom tillbaka och "var sträng mot honom". Sedan fortsatte han. Han såg inte till hunden mera och trodde den blivit skrämd och sprungit hem.

På hemvägen fick Olsson syn på ett skidspår som korsade vägen på den plats där renarna syntes till. Han kom då att tänka på att "någon lapp möjligen kommit till platsen och våldfört sig på hunden". Då hunden inte var hemma, tog han med sig ett par personer och återvände till platsen med skidspåret. Efter att ha följt det några hundra meter fann man den dödade hunden.

Senare uppgav man, att Olsson hört hunddrev och därför gett sig ut för att undersöka att det inte var någon tjuvjakt på gång (han bevakade nämligen jaktmarkerna för Bergvik & Alas räkning). Som vanligt hade han tagit med sig hunden. Den hade inte för vana att löpa ensam i skogen eller driva ren. Hunden hade hela tiden varit i hans närhet eller i grannskapet av landsvägen.

Häradsrätten fann, att hunden ofredat renar strax innan den dödades. Men samerna hade inte haft rätt att beta sina renar på trakten. Därför hade Nordfjäll inte heller rätt att döda hunden utan ställdes till ansvar för det. Även i det här målet föll domen den 30 april 1935.

Svea hovrätt, dit Nordfjäll överklagade, undanröjde häradsrättens dom, efter samordning mellan de bägge målen, den 10 december 1935. Olssons hund hade dödats på trakt, där renar vid tillfället fått föras på bete, ansåg hovrätten. Även om Nordfjäll inte förmått styrka, att det förelåg sådana omständigheter, som gav honom laglig rätt att döda hunden, så hade dödsbodelägarerna inte heller kunnat påvisa motsatsen.

Enligt den då gällande renbeteslagen från 1928 fick hund som påträffades jagande eller ofredande ren, dödas om det skedde på trakt där renarna vid tillfället fick föras på bete. Hunden fick också dödas, om den påträffades utan tillsyn omedelbart efter det den jagat eller på annat sätt ofredat ren. Om hundens ägare skulle påstå, att hunden dödats utan att sådana omständigheter förelåg, som lagen förutsatte, och den som dödat hunden inte kunde styrka att han varit berättigad till det, skulle han likväl vara fri från ansvar, om inte hundägaren kunde visa sannolika skäl för sitt påstående. Lagen hade på den här punkten skärpts i jämförelse med tidigare lagar, 1886 och 1898, där hund fick dödas bara om den påträff-

fades jagande ren. Enligt 1928 års lag fick det således ske även "omedelbart efter" att den jagat ren.

Högsta Domstolens dom

De parter som förlorade i hovrätten — foderägaren Olof Vestlund i Råndalen i det ena målet och dödsbodelägarerna Anna D. Olsson, Jenny Eriksson, Anna Tallberg och Helmer Tallberg i det andra — fick efter s.k. prejudikatdispens domarna prövade av Högsta Domstolen (HD).

I dom den 16 mars 1937 upphävde HD i det första målet (det om skadan på utestående hö) hovrättens dom och fastställde häradsrättens. Det förelåg, enligt HD, således ingen sedvanerätt på den aktuella fastigheten. Det gjorde det däremot i det andra målet (det om den dödade hunden), och HD fastställde därför hovrättens dom.

Att märka är att HD:s dom var enhällig i målet mellan dödsbodelägarerna och Martin Nordfjäll, dvs. att samerna hade sedvanerätt på trakten. I målet mellan foderägaren Vestlund och Mittådalens lappby fälldes HD:s dom med tre justitieråd för upphävande (Leljonhufvud, Molin och Ericsson), och två justitieråd (Lind och Ekberg) för fastställande av domen i Svea hovrätt. Det fanns alltså delade meningar i HD:s dom om samernas sedvanerätt på den fastigheten.

Det finns också ett annat förhållande i fråga om de här två domarna som är värt att notera. De fälldes ju samma dag, och de hade i vanlig ordning beretts i Nedre justitierrevisjonen (HD:s kansli), och förslagen därifrån var för bägge målen ett fastställande av hovrättens dom, enligt vilken den samiska sedvanerätten gällde i bägge fallen. Det måste mot den bakgrunden ha förts en mycket intressant diskussion mellan de fem justitieråden. För det

kunde väl inte vara så enkelt som att "vardera parten" borde få rätt i ett mål?

Målet om höskadan var en tvist mellan foderägaren Olof Vestlund och Mittådalens lappby. Det är därför lite anmärkningsvärt, att också Hede kommunalfullmäktige, Iggesunds bruk (skogsägare) och en stor skara markägare i Hede, som inte var inblandade i målet, ändå gjorde tämligen likartade framställningar till HD för att påverka att målet skulle tas upp. Hede kommunalfullmäktige ville t.ex. enligt sitt beslut den 29 december 1935 veta, om markägarna i Hede "ej äga rätt utan intrång av annan besitta och bruka sin lagfångna egendom". Sannolikt har den omständigheten inverkat, att Vestlunds ombud i underrätterna, förre landsfiskalen i Hede K. E. Byström, samtidigt var kommunalfullmäktiges ordförande. Men Hede kommunalfullmäktige tog ju på det här sättet parti för den ena parten i en tvist, där kommunen själv inte var inblandad.

När sakargumenten tryter

Det finns en omfattande mängd handlingar i de här två målen. Från bägge parter har anförts en rad olika synpunkter och bilagts ett otal vittnesuppgifter från de människor som forskat i frågorna eller minns hur det var och hört äldre berätta. För HD gällde det att bedöma den lagliga hållbarheten i underrätternas domar.

Man kan konstatera, att sameparten i målet mot foderägaren sökte hindra målet från att komma upp i HD genom vissa formalla. Det gällde hur HD:s beslut att bevilja Vestlund prövningstillstånd delgivits lappbyn. Det var inte bra att de på den punkten vilseleddes av sitt ombud. Men hos samernas motpart tangerades i upphets-

ningen ett och annat lågvattensmärke. I en av Vestlunds inlagor heter det, att varje besök med renar på hans mark "har skett med självtagen rätt utan ägarens medgivande". Men så slinter omdömet då det heter, att om det vore sedvana, så skulle "zigenare och tattare kunna prestera avsevärda krav på vårt folk i övrigt".

Det här är som ett eko från 1886 års riksdagsdebatt, då William Farup, patronen på Ljusnedals bruk, skulle åskådliggöra för riksdagen vad den samiska sedvanerätten egentligen var. Som en jämförelse frågade han därför, "hvad Stockholms rike män och husegare månne säga, om man ville advocera [tillåta] samhällets olycksbarn att få vistas i deras öfverflödiga och tidtals obegagnade lägenheter".

Renskador

I augusti 1934 stämmer hemmansägaren Olof Bäck i Vemdalen ordningsmannen Lars Larsson Kråik i Handölsdalen för att dennes renar orsakat skador på hans marker, "dels å vallarna, dels å tallplantor och dels å renmossa, varjämte renarna förstört och nedtrampat gärdesgården". Synemän (Otto Fladvad och Per Bokvist) hade värderat skadorna till 731 kr. Bäck skulle ha frågat Kråik om han vore villig att betala ersättning men hade ingenting hört. Nu ville Bäck, att häradsrätten också skulle förklara att Kråik saknade sedvanerätt på området i fråga.

Lars Larsson Kråik medgav för rätten, att han haft sina renar bl.a. i Vemdalsfjällen vintern 1934. Han hade visserligen blivit tillfrågad om han ville ersätta skadorna, men han kände inte till, att det företagits någon syn, och någon uppgift om ersättningens storlek hade han aldrig fått. Bäck begärde, enligt Kråik, "inget visst belopp utan

frågade endast om jag var villig lämna ersättning". Han skulle nog ha betalat något för skadorna, uppgav han, för att undvika rättegång, men ett så stort belopp som 731 kr skulle han aldrig ha betalt. Några skador på vallarna kan väl inte ha uppkommit av att renarna betat där, menar Kråik, det måste tvärtom ha varit till nytta, eftersom vallarna tillförts gödsel. Han betvivlar också skador på tallplant. Och så hävdar han samernas sedvanerätt på trakten.

Jäviga synemän

Målet togs upp i häradsrätten vid fyra olika tillfällen, den 10 september 1934 samt den 25 februari, 9 september och 16 oktober 1935. Några förhållanden tycker jag är värda att belysa.

Vid tingsförhandlingarna i februari 1935 utväxlades olika argument mellan Bäckes och Kråiks rättegångsbiträden, förre landsfiskalen K. E. Byström respektive advokaten Gösta Heilborn i Östersund.

Det markområde frågan gällde var "ett skifte med en längd av omkr. 5 km från Wemån i nordostlig riktning rakt över Skorvdalsfjället". Skadorna skulle ha uppstått "å slättermarken vid ån och ett par kilometer därifrån liggande Blästervallens fäbod samt å skogsmarken mellan fjället och ån".

Ombudet Byström hade kallat fem vittnen, däribland länsskogvaktaren Otto Fladvad i Vemdalen och handlanden Per Bokvist i Håberget (samma personer som förrättat syn över skadorna). Men dessa två ansåg advokaten Heilborn jäviga, eftersom de själva var delägare i Vemdalens, Håns och Kvisthåns gemensamma skifteslag och därför skulle ha största intresse av utgången i målet. Det

Bild 1. Lars Larsson Kråik med hustrun Anna ute på rekognoscering i "renskogen" någon gång under 1920-talet. Bägge har gevär med sig, om något rovdjur skulle dyka upp. Lars Kråik (1887-1960) hade framgång i sin renskötsel och tillhörde de största renägarna i Jämtland-Härjedalen. Han var ordningsman i Handölsdalens lappby med vinterbetesmarker i Härjedalen. Foto: Nils Thomasson.

kunde ju en annan gång gälla deras marker. Häradsrätten ansåg mot den bakgrunden att Fladvad och Bokvist var jäviga men att de ändå "finge upplysningsvis höras".

Svårt att kartlägga sedvanan

Advokaten Heilborn redovisade några protokoll från olika förhör och samtal som lappfogden hållit med såväl samer som bofast befolkning i Klövsjö och Vemdalen, som skulle styrka samernas sedvanerätt. För tiden före den förvildning av renarna inom dåvarande Åre-Storsjö lappby (senare Mittådalens, Tranris och Handölsdalens lappbyar), som inträffade mot slutet av 1800-talet, hade det enligt lappfogden varit svårt att få några bestämda upp-

gifter utom beträffande nordvästra delen av Vemdalens socken (Vänstöten, Henvålen, Lövsta, Källberget, Gavelåsen, Vemdalskölen och Oxsjön). Det var trakter, där renar sedan långt tillbaka torde ha förts på bete. Under "vildrenstiden" hade inga ordnade flyttningar ägt rum, men sedan en något så när ordnad renskötsel åter kommit i gång från sekelskiftet synes vinterbetning av renar i Klövsjö- och Vemdals- (Skorvdals-) fjällen ha ägt rum. Samer från förutvarande Oviksfjällens (senare Tossåsen och Anariset) och Åre-Storsjö lappbyar hade under olika år betat sina renar där.

Grundläggande för sedvanerätten var enligt lappfogdens uppgift också det förhållandet, att renbetning förekommit under en följd av år. Men att sedan olika samer under olika år nyttjat betet, och vissa år inte alls, kan inte upphäva sedvanerätten. Det kan vara god renskötsel att inte heller ha samma betestrakt varje år utan i stället nyttja olika betestrakter.

Bland de bofasta som lappfogden talat med i mars månad 1933 fanns också änkan Karin Pålsson i Vemdalens kyrkby, född 1857. Hon var född och uppvuxen i Källberget och flyttade först vid 30 års ålder till kyrkbyn. Hon mindes att i hennes uppväxtår "sutto lappar med sina renar i trakten av Henvålen och Vänstöten och att de hade flera kåtor där". Hon hade bl.a. åkt skidor upp till lapparna och träffat dem i kåtorna. Hon mindes också tiden för renarnas förvildning mycket väl, eftersom hennes bror hade fällits för tjuvskytte av ren under den tiden.

Lappfogdarna

Ombudet Byström bestred de utredningar och utlåtanden som angivits av lappfogdarna, "enär dessa otvetydigt

uppträdde som lapparnas talesmän". Enligt Byström "hade de intressen av en utökning av lapparnas rättigheter, då därigenom deras eget verksamhetsområde samtidigt vidgades". Advokat Heilborn svarade, att "lappfogdarna voro väl ägnade att avgiva opartiska omdömen" och påpekade att lappfogdetjänsterna inrättats som "ett mellanliggande organ mellan lapparna och svenskarna". Lappfogden Waldemar Gardham, som också var närvarande, betonade att utredningarna "avgivits å tjänstens vägnar" och att lappfogdarna inte hade något intresse av "att stödja lapparna i obefogade anspråk på sedvanerätt till beten".

Advokat Heilborn motsatte sig inte att skador uppkommit på Bäckers marker, men han kunde inte ge vitsord åt ett syneprotokoll, där syn inte hållits i laga ordning och inte ens med ojäviga förrättningsmän. En opartisk syn skulle i stället företas under den kommande sommaren.

Vid förhandlingen i september 1935 redovisades syneprotokoll från dels av Olof Bäck företagen ny syn, dels syn som företagits på uppdrag av advokaten Heilborn för Kråiks räkning. Den första synen hade företagits av kronojägarna Greger Linde i Hede och Magnus Persson i Hedeviken, och den senare av jägmästaren Sture Sjögren i Östersund.

Samerna förlorar

Vid slutförhandlingarna den 16 oktober 1935 dömde häradsrätten ut ett skadestånd av Lars Larsson Kråik på 423 kr och 20 öre jämte rättegångskostnader för Bäck på 305 kr. Häradsrätten förklarade också, att Kråik saknade sedvanerätt på området.

Häradsrättens dom överklagades inte, och frågan fick därför inte heller prövas i högre instans. Kan möjligen

det förhållandet, att samma domstol, Hede tingslags häradsrätt, tidigare under året (den 30 april 1935) på samma sätt underkänt den samiska sedvanerätten i såväl det s.k. Råndalsmålet (foderskadorna) som Långåmålet (den dödade hunden), ha avskräckt Kråik och Heilborn från ett överklagande. Hur skulle de ha handlat, om de vetat, att Svea hovrätt bara ett par månader senare (den 10 december 1935) skulle upphäva häradsrättens två domar från den 30 april?

Försök att hindra vinterbete

Att det fanns delade meningar i Härjedalen om den samiska sedvanerätten och vad den innebar visar också en skrivelse i oktober 1931 från Nils Höglund m.fl. sockenmän i Vemdalen till länsstyrelsen i Jämtlands län, där de franhöll att olaga renbetning utövades i socknen och där de begärde, att länsstyrelsen skulle förhindra lapparna att beta sina renar där. I samma riktning kom senare kommunalstämman i Vemdalens kommun att uttala sig vid extra sammanträde den 22 januari 1933. Länsstyrelsen fick upplysa sockenmännen om att det inte tillkom länsstyrelsen utan domstol att avgöra om det förekom brott mot renbeteslagens bestämmelser om renbetning utanför renbetesfjällen och att endast målsägare hade rätt att åtala sådana överträdelser.

Hede pastorat begär vräkningsdom

Sonfjällsområdet i Härjedalen har varit och är ett sådant område, där motsatta uppfattningar om samernas rätt att bruka vinterbetesmarker för renarna, gjort och gör sig starkast gällande.

Bild 2. Renar vid Sonfjället omkring 1930.

När frågan om Sonfjällets nationalpark föredrogs i konselj den 17 mars 1909, framgår det av statsrådsprotokollet att domänstyrelsen föreslagit att den Kronan tillhöriga delen av Sonfjället skulle avskiljas som naturskyddsområde — vilket fjäll, heter det, "hittills icke torde ha varit besökt af renar". I yttrande över förslaget om Sonfjället anför emellertid länsstyrelsen i Jämtlands län att "utredningen härom vore för knapphändig". Den vill ha en "undersökning om Sonfjällets lämplighet till nationalpark, innan nådigt beslut i ärendet fattades". Kungl. Maj:t gick inte länsstyrelsen till mötes utan avgav samma dag proposition 125 till 1909 års riksdag.

Länsstyrelsen föreslog i skrivelse till regeringen den 22 september 1986 en utvidgning av Sonfjällets nationalpark. Men den väljer klokt sina ord. Den anför, "att det är tveksamt om samerna har sedvanerätt på Sonfjället", men upplyser samtidigt att Sonfjället "numera nyttjas för renbete under vinterhalvåret". Den försikthet länsstyrelsen iakttar i ordvalet sker naturligtvis mot bakgrund av den komplicerade fråga sedvanerätten utgör i Sonfjällsområdet.

Foto: Nils Thomasson, Jämtlands läns museum.

Bild 3. Nils Nilsson Schain (1873-1937).

Schain var en tid ordningsman i Mittådalens lappby. I Mittådalens kombinerade han sin renkötsel med ett mycket förenklat jordbruk (häst och ett par kor). Han hade också ett enkelt men mycket uppskattat gästgiveri.

Man hade liksom vant sig vid att alltid kunna räkna med hans person, såväl när det gällde affärslivets angelägenheter som förhållandena i renskogen, skrev Torkel Thomasson i Samfolkets egen tidning vid hans död. "Det är icke för mycket sagt, att han i kulturellt hänseende gjort en viktig insats i sin bygds ekonomiska liv samtidigt som han hedrat det samiska namnet".

Foto: Nils Thomasson.

I några av de tidigaste lappfogdeberättelserna finns vinterflyttningar mer eller mindre utförligt angivna. 1896 uppges t.ex. Åre-Storsjö lappby ha haft renar nere i skogarna i Idre socken samt över hela västra delen av Linsells socken fram till Sonfjället. Enligt årsprotokollen för Mittådalens lappby har en grupp använt Sonfjället eller trakterna kring Sonfjället vinternarna 1916/17, 1929/30 och 1932/33.

Av lappbyprotokollen i övrigt framgår, att grupper inom Handölsdalens och Tranris lappbyar betat sina renar i Sonfjällsområdet 1927/28, 1948/49 och 1954/55.

Lappfogden Abraham Staaff som för 1919 års stalliga lappkommitté gjorde bl.a. omfattande intervjuer med gamla samer om deras vinterflyttningar, angav i en sammanfattande översikt också "möjligen Sonfjället" som samiskt sedvaneland.

I en senare undersökning från 1950-talet av förre landskamreren Elof Huss (utförd efter särskilt regeringsuppdrag) uppgav flera sagesmän, att de nyttjat områdena vid Sonfjället, bl.a. ordningsmännen Lars Larsson Krålk (f. 1875) och Anders Jonasson Renskyt (f. 1897) samt renskötarhustrun Brita Mårtensson, f. Fjällsten 1871.

Nils Nilsson Schain från Mittådalens lappby hade under 1930-talet uppfört en liten monteringsbar stuga nere på vinterlandet vid Sonfjället på mark som tillhörde Hede kyrkoherdeboställe. Vid flera tillfällen hade Schain anmodats av pastoratet att flytta bort byggnaden men inte gjort det. Pastoratet klagade hos länsstyrelsen och begärde att Schain skulle tvingas ta bort byggnaden. Pastoratet begärde s.k. vräkningsdom efter kyrkostämmobeslut den 17 februari 1935.

Schain bekräftade för länsstyrelsen att han fått både skrivelse och telefonsamtal om saken. Pastor i Hede,

Sigurd Svennerstam, hade per telefon begärt löfte av honom att riva stugan, men Schain hade vägrat, eftersom sedvanerätten enligt hans mening gällde där. Han åberopade ett par gamla sagesmän som stöd för sin uppfattning.

Tomas Larsson i Dalsvallen i Linsell (83 år) hade berättat, att Lars Holm med flera lappar haft kåtor i dels Gäldåsen, dels Lill-Råndalen, samt att kåtorna i Lill-Råndalen, enligt vad han hört av äldre personer, hade varit bebodda av lappar redan på 1820-talet.

Karin Renander från Mittådalen (75 år) hade berättat, att Stor-Anders Nilsson från Mittådalen uppehållit sig i Sonfjället på vintrarna, och likaså hans måg Jon Andersson, samt att Lång-Anders Tomasson från Ljungrisfjällen även varit i Sonfjället. Dessa två lappar hade på söndagsmorgnarna brukat köra med renar till Hede kyrka.

Om stugan uppgav Schain, att han först försökt få hyra någon läbodstuga från någon av de mindre markägarna, men att de inte vågat hyra ut något av rädsla för de andra. Han hade då talat med revirförvaltaren, jägmästare Wendt i Ljusnedal, som förklarade att han nog kunde bygga men han fick göra det på egen risk. Wendt kunde inte garantera, att stugan skulle få stå kvar.

Pastoratsstämman i Hede bemötte den 9 juni 1935 Schains uppgifter. Den bestred sedvanerätt och ansåg uppgifterna vilseledande. Lill-Råndalen får inte förväxlas eller sättas i samband med Sonfjället, heter det, "och ännu mindre med Hede kyrkoherdeboställes skog". Tomas Larsson var inte tillförlitlig, eftersom han var född i Norge och först vid mogen ålder flyttat till Sverige. Stämman tyckte också, att Schains sätt att ta kontakt med jägmästare Wendt tydde på osäkerhet om rättigheten att bygga. Svennerstam har vid det här tillfället ersatts av Fritz Karlén som kyrkoherde i Hede.

Bild 4. Karin Renander i rengärdet i Mittådalen 1917. Hon var född 1859 och var dotter till Olof Andersson Renander, f. 1827, och dennes hustru Eva Lisa Olofsdotter.

Karin Renander var en av dem som kände till att samer hade vinterbetat sina renar i Sonfjällsområdet.

Foto: Nils Thomasson.

Gammal kåtaplats

I ett yttrande till länsstyrelsen uppger lappfogde Gardham, att han i juni 1936 träffat den omnämnde Tomas Larsson, som uppgivit en trakt i Lill-Råndans dalgång, där han hört att lappar tidigare bott. I sällskap med ordningsmannen i Mittådalen, Anders J. Renskyllt, lappmannen Anders Emanuel Andersson samt kronoarren-

datorn Östling i Brännvallen hade Gardham genomsökt den uppgivna platsen. De hade funnit tydliga märken efter en lapsk bostad, såsom en ring av stenar kring eldstaden, konturer på marken efter en kåtas eller ett tälts ytterkanter samt aska, bränd jord och brända stenar i eldstadens botten. Platsen låg högt och torrt samt intill en kallkälla, "vald aldeles som lapparna brukade utse kåtaplatser". Avståndet till Sonfjället uppgavs till 10-12 km. De bedömde, att kåtaplatsen sannolikt varit bebodd för omkring 50 år sedan, eftersom den nu var täckt av hög renlav, och sådan lav i allmänhet behöver 20 år för att växa till 3 cm höjd.

Lill-Råndans dalgång och Sonfjällstrakten kan i renbetes hänseende mycket väl sättas i samband med varandra, menar Gardham. En ren rör sig på mindre än en timme över mellanliggande terräng, och huruvida renar kan beta lugnt på ett begränsat område eller överfara stora vidder är beroende på betets beskaffenhet.

Lappfogde Gardham erinrar också om en uppgift i Gustaf von Dübens arbete Om Lappland och lapparne (1873), där von Düben citerar en uppgift från dr. C. P. Åström, att "Vester-Lapparne" (4 familjer på Grönsfjället) gå "mindre ofta, blott under svåra vintrar ned till Sonfjället". (Åström var läkare i Sveg.)

Schain har enligt lappfogden också handlat rätt, när han frågat Wendt om uppförandet av stugan. Enligt renbeteslagen må nämligen utom renbetesfjällen icke uppföras kåta eller bod annat än efter anvisning av jordägaren eller brukaren. Stugan stod c:a 10 km öster om den gamla lapska boplaten, vid kanten av en myr och invid en bäck. Odlad mark fanns varken där stugan stod eller i dess närhet, och närmaste bebyggda plats var Kolvallens fäbodan, c:a 2-3 km från stugan. Den uppfördes vintern

1930, och lappfogden hade själv övernattat i den i samband med renräkning.

Länsstyrelsens beslut

Länsstyrelsen avvisade framställningen från Hede pastoratsstämma om vräkning av Nils Nilsson Schain i beslut den 26 augusti 1936. Länsstyrelsen ansåg stugan jämförbar med byggnad enligt 41 §, 3 st. renbeteslagen med hänsyn till dess ändamål.

Hede pastoratsstämma överklagade länsstyrelsens utslag och hävdade hos Svea hovrätt, att sedvanerätt saknades på pastoratets mark och att renbeteslagen därför inte var tillämplig. I överklagandet yrkades, att länsstyrelsens utslag skulle hävas och "lappkåtans avhysning bifallas". Men hovrätten fastställde länsstyrelsens beslut, vilket innebar att den bedömde sedvanerätt föreligga på platsen ifråga.

Svea hovrätts utslag är daterat den 19 december 1936. Ovetande om datum för utslag har lappfogde Gardham dagen före daterat ett brev till Nils Nilsson Schain, där han för Schain förklarar, att denne är "oförhindrad att fortsätta med att bruka stugan och beta renarna i Sonfjället till dess ett utslag föreligger som visar att sedvanerätt icke föreligger beträffande Sonfjällstrakterna". Men saken är ännu inte avgjord i och med länsstyrelsens utslag, påminner han, och vi måste först invänta vad hovrätten säger. Och dagen efter fanns således hovrättens ställningstagande till samernas förmån.

Anmärkningar

Med *kulturkampen i Härjedalen* avses närmast de motsättningar och stridigheter som förekom mellan brukspatronen William Farup på Ljusnedals bruk och samerna i västra Härjedalen under 1880-talet och åren närmast kring 1890.

Uttrycket *kulturkamp* myntades av författaren Gustaf af Geijerstam genom hans synsätt på å ena sidan "en nomadstam, hvilken anser sig ha och i sjelfva verket också har rätt till fjellen och dess omgränsande trakter" och å andra sidan "en bofast befolkning, som sida vid sida med lapparne under de mest ogynnsamma förhållanden kämpa för att aftvinga den hårda naturen ett njuggt underhåll och samtidigt bryta bygd inom den förut ouppodlade vildmarken".

Orden *lappar* och *lappby* har närmast genomgående använts, eftersom de tillhör 1930-talets terminologi.

Lappby har i 1971 års rennäringslag utbytt mot benämningen *sameby*, liksom *lappar* i senare författningstext ersatts med *samer*. Nämnanden för svensk språkvård har 1965 rekommenderat, att orden *same*, *samisk*, *samiska* skall användas som normalord i alla sammanhang. Dessutom är *same* det egna samiska ordet.

Vid tvist om ersättningsanspråk för skador förorsakade av renar krävdes enligt 1928 års renbeteslag syn och värdering av skadorna av en god man från vardera parten. Enligt 31 § renbeteslagen skulle lappbyn för en treårsperiod utse erforderligt antal gode män "bland den bofasta befolkningen eller bland lappar som icke driva renskötsel" att delta i sådan syn och värdering. Förteckning över de av lappbyarna utsedda gode männen infördes fr.o.m. 1900 i länsstyrelsens kungörelser.

MATS MOGREN

Ängersjö — Faxeholms antipod

Swäridge är itt sådana land som med Mosar bergh och skoghar så befestat är, at almoghen icke lenge kan med twång och macht vnderkuufuas, Ty the haffua stoor tilfelle at settia sig vp emoot the-ras herra.

Olaus Petri

Ängersjö är en Hälsingesocken! När Ture Bengtsson Bielke år 1406 erkände emottagandet av förläningen Faxeholms län, dvs. Hälsingland, eller, som det står i dokumentet, "swo megit aff Helsingæland som jac nw j myn weræ hafwer", av kung Erik (SDns 792 or.), så framhölls det uttryckligen att dit även räknades Hogdals socken, till vilken Ängersjö då hörde. Visserligen omnämns Hogdal på ett sätt som gör att man kan misstänka att det tidigare kan ha rått en viss tveksamhet om vart socknen skulle räknas, men i dokumentet är formuleringen så explicit, att det inte råder någon tvekan om att den nu skulle komma att förvaltas från Faxeholm, och till Hälsingland skulle den komma att räknas ända fram till 1864.

Möjligen är detta på något sätt kopplat till de stridigheter om riksgränsens dragning som är kända även från denna tid. En gränssyn skall ha ägt rum 1413, vid vil-

HÄRJEDALEN

En kulturhistorisk översikt

av folkskollärare Olof Jansson

Ett spörsmål, som mången forskare sökt lösa men ej lyckats helt med, är frågan varifrån och vilken väg de första människorna efter istiden kommo in i Härjedalen. En del svara öster och söderifrån, från Hälsinglands kustområde, och andra gissa på vägen över fjället från norska kustlandet. Det är nog så, att båda ha rätt. Till östra och södra Härjedalen kommo invandrare från öster och söder och till västra delen folkstammar från väster.

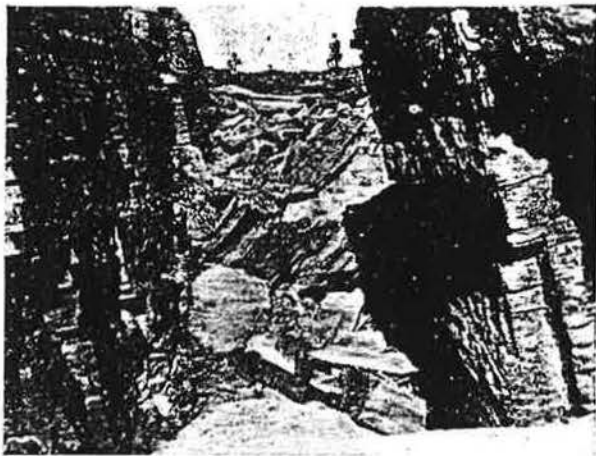
Geologerna vilja tro att under istidens slutskede, vid den sista stora avsmältningen, en bukt av isfritt land sträckte sig från Trondheimsfjorden upp mot Sylarna och Helagsfjället, samtidigt med att den vikande sydliga iskanten stod i Stockholmstrakten. Medan den sista nedisningen pågick, hade nog dessa fjäll först fått sitt ispansar, men med tiden blev snö- och ishöljet över de öster därom liggande partierna allt mäktigare och högsta linjen för ismassan, isdelaren, kom att ligga öster om gränsfjällen. Från väster kom dessutom vindar från havet och man räknar numera med att vid norska västkusten ett bälte av isfritt land funnits, visserligen ett arktiskt område med dess blommor och fjällhed och med renen och andra arktiska djur, men dock tillräckligt gästfritt, att en rest av i Norden före sista nedisningen boende folkstammar kunnat kvarleva där under istiden. Denna folkstams kultur kallar man Kom-sakulturen och i nordliga Jämtland synes man ha funnit boplatser efter dem. Huruvida de sökte sig

fram även mot Sylarna och Helagsfjället och kanske efter den där liggande Nedalen och därmed bebott även något parti av Härjedalen, veta vi ej.

Isens välde över vårt land minskade emellertid. Först hade de högsta fjälltopparna framträtt ur ishavet och vid deras kant bildades snart issjöar, stängda mot öster av isbarriären och därför sökande sig avlopp mot väster genom fjällpassen. Enastående mäktiga och vackra äro de avlopps-rännor, som vid denna tid bildades framför allt väster om den mäktiga isdelaren, isbarriären, som stängde vägen mot öster. Till sist var isen borta, landet låg isfritt och växter, djur och människor hade full frihet att vandra in över landskapet.

Nu inträffar det märkliga att det kommer en lång värmeperiod med än bättre klimat än vår egen tids. Den arktiska floran med sitt spetsbergsgäs, fjällsippa, guldspira m. fl. förvisades upp mot fjällhöjderna och vi få en trädgräns högre än nu. Där Helagsstugan står, kan man i den sommaren igenom stelfrusna myren gräva upp rester av björklöv och ängsblomster och vid Sylstationen växte då tallskog.

När stenåldersfolket kom in i landskapet, veta vi ej, men en del minnen efter dem hava daterats till ett par tusen år före Kristus. Av de fynd, som blivit gjorda, se vi, hur de bosatt sig vid de stora sjöarna och vattendragen. Bästa färdvägen var efter vattnen och fisket var helt säkert ytterst givande. Från Storsjön och Ljungans dalgång i norra Härjedalen hava vi rikliga fynd av sten-

Issjöavloppen å Flatruet börja alltid med ett "dött" fall. Bild från Evagraven.

klubbor tillverkade av kvartsit, och en liten vacker pilspets av svart skiffer är ett minne efter någon okänd stenålderjägare. Likadana stenklubbor hava också funnits efter sjön Lossens stränder. Från Hedeviken, och funnen vid Vikarejös strand, finnes även en skifferpil, lik den från Ljungdalen, och synnerligen märklig räknas en bred skiffer-yxa från Ytterhogdal. Den skall vara av ostlig, finsk typ. Därnerifrån finns även en vackert slipad båt-yxa.

Ståtligaste minnena från denna tid äro dock fynden från Lillherrdal av stenverktyg nedlagda i rikligt med rödockra och hållmålningarna dels å fjällplatån Flatruets östra ända, dels i berget ovan Servsjö by. Det berömda fyndet i Lillherrdal består av en spjutspets av skiffer, en mejsel och en yxa, nedlagda i ett kraftigt lager av rödockra. Denna är järnoxidhaltig lera och den har använts vid hållmålningarna. Man har då troligen blandat ut den med djurfett till lämplig konsistens.

Förvånad står man inför hållmålningsarna vid Flatruets östra ända. Särskilt vackert framträder deras röda färg i regnväder och tydligt skiljer man vackert tecknade bilder av renar, älgar, björnar och mera stiliserade människofigurer. Ej lika vackra äro målningarna i Servsjön, men där finns dessutom en röd våglinje, kanske syftande på fisket i de närbelägna Servsjöarna.

Vilket ändamål hava nu dessa målningar tjänat? Lillherrdalsfyndet måste nog uppfattas som ett offer för någon död stenåldersman, fast inga benrester nu kunna uppdragas. Med färgens hjälp, och samma gäller om hållristningarna i Jämtland m. fl. platser, har man velat påkalla andarnas, sina gudars hjälp för lyckosam jakt och för lyckosamt fiske. Över hela Flatruets platå, och den sträcker sig allt till norska gränsen, växte, som jag förut omtalat, barr- och björkskogar och endast de högsta topparna voro enligt vår benämning fjäll. I de skogarna vandrade helt säkert talrikt med älg och ren. Från Flatruets ända och västerut mot Storvallens lappläger finnes ett flertal raviner, begynnande på vattendelaren med "döda fall" och med 20 till 30 m. djupa, i den hårda kvartsit-skiffern nedskurna avloppsrännor för den väldiga Ljungdalsissjön, som här sökte sig allt lägre och lägre avlopp allt efter som isbarriären i öster smälte undan. Uppenbarligen är det dessa raviner man betjänat sig av vid sina klappjakter på villebrådet. Men först har en deras konstnärlige ledare med sina målade bilder vädjat till makterna för lyckad fångst. 4000 år skola dessa hållmålningar vara. Att de finnas kvar och ej utplånats under alla dessa år, måste bero på, att färgens rödockra ingått någon kemisk förening med stenens kisel-syra. Märklige minnen äro de.

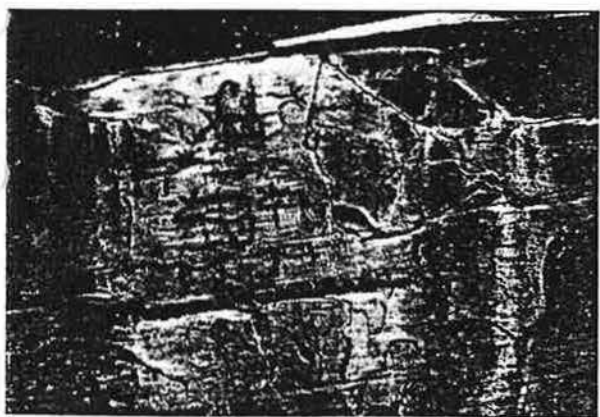

Stenklubbor, minnen från Härjedalens första inbyggare.

En stum period i såväl Jämtlands som Härjedalens historia är bronsåldern. Man vill helst tro att stenåldern och järnåldern häruppe nådde ihop och de få fynden av bronsföremål hörande till bronsåldern äro kurositeter, dyrbarheter, som menig man ej hade råd att skaffa sig. Stenverktygen blevo förhärskande, tills järnet kom.

Även en annan förklaring har givits. Mot slutet av bronsåldern eller en 500 år f. Kr. mena vetenskapsmännen att en klimatförsämring, "fimbulvinter", ägt rum. Ett mera kallt och fuktigt klimat drev den förut allenahärskande tallen ner från dess höga positioner, en allmän försumpning följde och granen trängde nu fram. Skoggränsen sjunker. Från att förut skoggränsen legat vid 900 till 950 m., går den nu ner för att stanna ett par hundra m. lägre, där vi återfinner den i vår tid. Det kala fjället vinner åter terräng, de mera värmefordrande växterna drivas bort, men än i dag finnas reliktlokaler i de s. k. "sydbergen". Man vill tro, att även människan drivits mot varmare trakter och att Härjedalen blivit snart sagt avfolkat.

Först mot 800-talet eller några århundraden tidigare finna vi åter spår av människor. En närmare sammanfattning av järnåldersfynden fram mot 1000-talet är ännu ej gjord, men vi kunna minnas att ett hällkistfynd gjordes på 1890-talet i trakten av Ljungdalen och att ett smedjefynd gjordes i Tännäs. Synnerligen märkligt är det s. k.

Hällmålningarna å Flatruet.

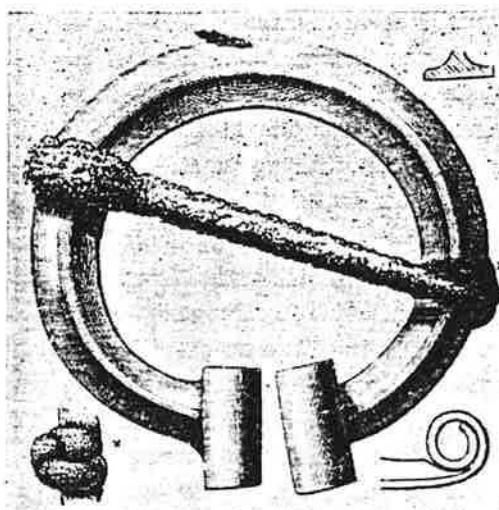
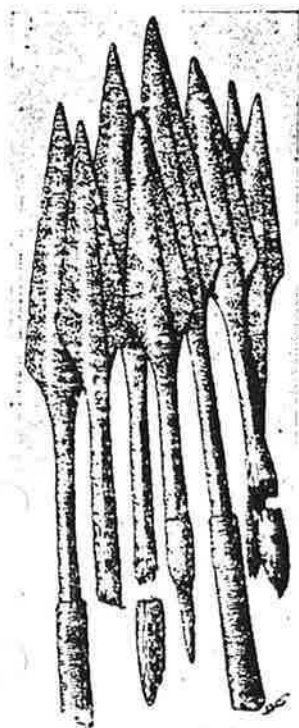
Vid hällmålningarna.

Vivallsfyndet väster om Funäsdalen. Redan namnet "Vi"-vallen antyder här en helig plats, en offerlund. Det var vid 1909, som första fyndet gjordes av där boende hemmansägaren Hans Berg. Tyvärr blev då några gravar förstörda.

Vad som gjort detta fynd så märkligt, är att de dödas kroppar begravts utan föregående bränning. Med det har många intressanta detaljer bevarats, däribland en mängd smycken samt rester av den påle, som verkar vara nedslagen genom en av de dödas kroppar för att därmed fästa honom vid jorden. Av detta har ordet jordfästning uppkommit. Man var nog på något sätt rädd för denne döde och ville ej att han skulle "gå igen". Bland fynden man gjort i denna märkliga kyrkogård med dess 19 gravar kunna nämnas 22 st. pärlor och därav 1 av bärnsten, 2 av brons, 3 av bly eller tenn, 2 av bergkristall, 6 av glas eller glasfluss och 8 st. av starkt förvittrat material. Ringspännen av brons, bronsbeslag, silverspänne, nålhus av brons, pilspetsknippe och eldstål av järn äro ock intressanta fynd från dessa gravar.

* *
*

Ar 829 kom missionären Ansgar första gången till Sverige för att predika kristendomen. Vid den tiden var Björn vid högen härskare över nejden kring det gamla Birka och honom var det Ansgar uppsökte. Björns broder Anund i Uppsala

Ringspännen, silverspännen, bronsbeslag,
bronsölja och nålhus av Vivallsfyndet.
Enl. Dr. Gustaf Hallström.

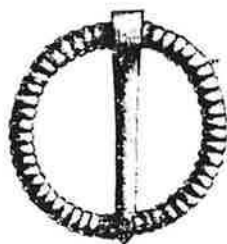
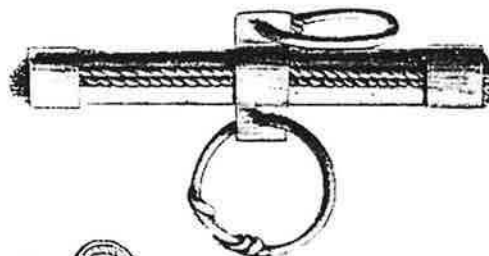

Pärlor ur Vivallsfyndet
samt (t. v.) eldstål och
pilspetsar av järn.

hava vi i vår skildring av Härjedalen stort intresse av. Troligen tillhörde dessa två bröder en gren av Ynglingaätten, vilken ätt med Ingjald Illrådes son Olov Trätälja blivit fördriven till Norge. Därifrån har väl ovannämnda gren åter kommit över till Sverige. I Norge härskade vid denna tid Halvdan den svarte. Han var son av den märklige drottning Asa. Det är hon som begravts i det i vår tid framgrävda Osebergsskeppet, Norges kanske stoltaste fornminne med oerhört rika gravfynd. Hon var gift med en Vestfoldskung och denna ätt härstammade från den svenska Ynglingaätten. Hennes sonson var Harald Hårfager.

Men varför denna avvikelse från ämnet? Jo, år 1273 hölls i Sveg ett "all-ting" i avsikt att reglera gräns och råmärken mellan Norge och Sverige. Urkunden finns ännu bevarad i Köpenhamn. Vid detta all-ting berättade bonden Tord i Trosavik och med honom tolv gamla män att

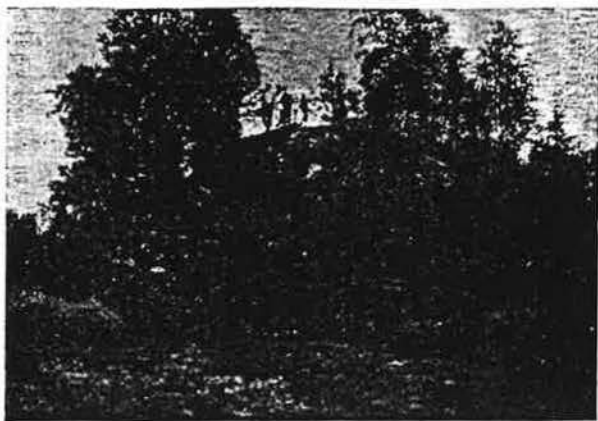
"Norges män först bebyggde Härjedalen". Med det äro vi vid de märklige sägnerna om Härjolv Hornbrytaren och hans bosättning vid Sliarosvallir, d. v. s. det nuvarande Snösvall 3 mil västerut efter Härjeån från Lillherrdal. Om det hela är verklighet eller saga kan nog icke avgöras, men under alla förhållanden är det en märklig ättesaga.

Denne Härjolv skall ha varit just ovannämnde Halfdan svartes märkesman, d. v. s. fanbärare och han skall vid en fest med sitt dryckeshorn ha slagit ihjäl en annan kungens närmaste man. Han föll i onåd och flydde från Norge över till Sverige till kung Anund. Där handlade han emellertid illa, idkade älskog med konungens fränka, som hette Helga och måste åter fly, men nu med henne i sitt följe.

Färden ställdes mot norr troligen efter den gamla färdleden Långheden upp mot Siljanstrakten och Älvdalen samt vidare efter Rotälven in i Härjedalen till det ställe, där Slyån faller in i Härjeån. Här hava de två slagit sig ned och blivit Härjedalens första bebyggare. Så bokstavligt få vi väl ej ta det, men sant är att den nya inflyttningen till landskapet just ägde rum vid tiden 300-talet.

När bonden Tord 1273 berättar om Härjolv, räknar han även upp Härjulvs och Helgas ättlingar fram till egen tid. "Deras son var Hakon Valr, hans son Frode, hans son Herlaug Hornstige, hans son Tore Droge, hans son Torbjörn Makarkalv, hans son Torbjörn gamle, hans son Dag, hans son Ljot, som först lät bygga kyrka i Härjedalen, hans son Toralde, hans son Ravn, hans son Ellef Tepiman, hans son Tord, hans son Haftore, hans son Asulf". Antaga vi nu, att ovannämnde Tord är samme man, som på tinget och räkna vi med 15 släktled till Härjolv, skola vi finna att genomsnittsåldern blir just de 30 år man brukar räkna en mansålder för. Alltigenom märklige sammanträffanden.

Härjolvssagan, om man nu får säga så, har helt naturligt genom tiderna satt djupa spår efter sig, när det gällt myt- och sägenbildning. Man vet berätta att Härjulvs ättlingar voro jättar och utrustade med enorma krafter. Så skall han ha haft en dotter, som en dag kom bärande med en "bäras"

"Härjolvshögen" i Snösvall, Lillherrdal.

d. v. s. björnhonas unge i sin "skinnmagd", sitt förkläde.

Som Härjulvs söner nämnas Ulf, Hucker och Enfast och omöjligt är ej att Hucker är densamme som Hakon Valr, nämnd i dokumentet. Om Ulf vet man berätta, att han bosatte sig vid tvenne sjöar mot dalagränsen och bära de nu efter honom namnet Ulfsjöarna. Erik Modin, den förnämlige pionjären på utforskandet av Härjedalens kulturhistoria har i Lillherrdalsbygden upptecknat följande ordstäv efter Hucker, vilket visar den tidens rikedom på vilt i skogarna, fisk i sjöarna:

"Här spelar tedörn (tjädern),
här ä bå fistjeleka
å villbrås- steka."

Hucker skall ha bosatt sig vid sjöarna kring nuvarande Lillherrdals kyrkby däribland Orrmo-sjön. Denna sjö kallades gammalt Imen, och efter min morbroder har författaren av detta följande ordstäv upptecknat av honom på 1880-talet, då han viaticerade, predikade i Lillherrdal:

"Imen, Imen är mitt namn
högsta sjö i detta lann."

En liten holme i denna sjö kallas än i dag "Huckerholmen". Från denna holme skall Hucker börjat bygga en stenbro till närmaste land, och det säges att denna bro än i dag kan synas vid lågvatten. Sin bostad skall Hucker haft på Blädjebacken, sedermera gården Högen i Nordanhå.

Enfast stannade kvar på den gamla boplatsen, uppe vid Härjeån, idkade jordbruk och vid sidan av det jagade och fiskade han. Stället Enfast och Enfast-tjärn äro namn minnande om honom.

En annan son var Nötbjörn, som bosatte sig omkring den 15 km. sydväst om Lillherrdals kyrkby i Härjeån utmynnande Mölinja, Nötbjörnsbackarna där påminna om honom. Till sist kan nämnas sonen Jettul, som bott i Blädjedalen, och efter vilken Jettulholmen skall vara uppkallad.

Boskapsskötsel, villebrådsjakt och fiske skall ha varit deras näringsfång och ger säkert en rätt bild av det liv, Härjedalens inbyggare vid denna tid lefde. Storsalen vid Härjeån är till namnet en av de äldsta boplatserna. Men för jakten och fisket behövdes väldiga vidder och lätt var det att råka i tvistemål med varandra. Så även med Härjulvs och Helgas barn. Det berättas, att Ulf och Enfast en gång voro på gille hos Hucker, man råkade i tvist om markerna och det hela slutade med slagsmål och Huckers död. En annan version om Huckers död vet berätta, att han en gång varit på "tifiske" lekfiske i Orrmosjön och dit skall i samma ärende anlant även hans broder Ulf. Denne slog då i avundsjuka ihjäl Hucker.

Det var uppfifrån Rensåsberget Härjulvs dotter bar hem björnen. Dit skall även Enfasts söner en gång blivit sända efter kött. De träffade på björnungar. Dem skall de fäst levande vid bältet och burit hem till fadern. De skola ock stött på en ung björn, som de togo i luven och ledde hem.

Även från andra håll i Härjedalen hava vi gammalsägner om jakten och stridigheter den kunde leda till. Ett ordstäv från Tännäs säger:

"Gunnil snille och Tor Ille
trätte om fjällen de ville."

Dessa voro dock syskon och hade flyttat ut från Brekkebygden på norska sidan. Gunnil var bosatt i Tännäs och Tor Ille i Ljungdalen. Men jaktmarkerna räckte ej till, det blev strid mellan dem och den slutade med att Gunnil flyttade åter till Brekken. Tor Ille är även nämnd i ett gammalt dokument och heter det där att konungen dömde ogill de gränsemärken Tor Ille uppreste. Han var

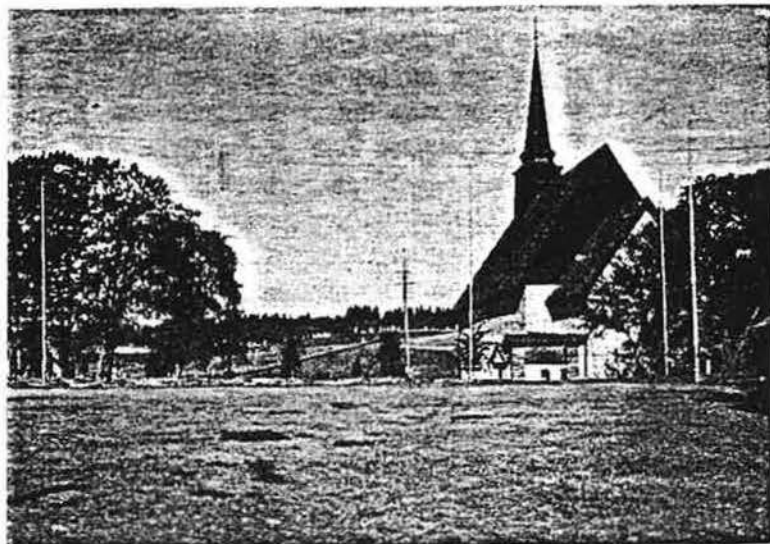
väl ej så rätträdig och därpå pekar ock det något försmädliga tillnamnet Ille = den där.

År 1910 påträffade konstnären Paul Jonse från Östersund i en kyrkbod, tillhörig Överhogdals kyrka, uppe i spånen på vinden några figurvävda tygbitar. Han tog dem till föreningen Jämtslöjd och där finns de nu och äro helt säkert den dyraste egendom Jämtlands museum har. Bildvävnaden har fått namnet Överhogdalstapeten och tros vara vävd vid tiden för Härjedalens kristnande, alltså omkring 1000-talet. En museiman, doktor G. J:son Karlin, har först vetenskapligt undersökt vävnaden och vill han i figurframställningen se Härjedalens kristnande allt från "skeppens landande, gravläggandet av en hövding, tåget inåt land, nedhuggandet av ett avgudabeläte, korsets framförande av den i släde åkande missionären, resandet av altaren och till sist uppförandet av den första kyrkan". Man har emellertid alltmer börjat tvivla på denna tolkning. I den nedersta bildsviten vill man helst se en bröllopsfärd genom ödemarken till kyrkan. Till höger ses en liten byggnad, i mitten ha vi "livsträdet", med fågel i toppen, till vänster en släde med två personer och längst till vänster målet, kyrkan.

I övrigt vill man i framställningen med sina fabeldjur, den med slingor omgivna mannen m. m. se en i bild framställd skildring av sagan om Gunnar i ormgropen. Överst skulle vi då se Sigurd Favnesbane, Gunnars sväger, rida upp på fjället med hästen Grane till mötet med sköldmön Brynhild, där hon sover sin trolldömn.

Hela vävnaden är utförd i snärjvävsteknik med mönstertrådar i olikfärgat ullgarn invävda i det ljusare lärfvet. Antingen har nu denna vävnad, sönderdelad i sina skilda längder, prytt någon kyrka och då troligen Svegs eller ock tillhört någon förnämlig bondgård. I en redogörelse över "rappat" d. v. s. rövat gods från Vermdalens by under Nordiska sjuårskriget 1563—1570 talas om, hur man i de härjedalska hemmen prydde sina stugor med bonader "all väggen kring".

År 995 drog Olav Tryggvasson som väderbiten viking upp mot Norge för att återvinna sitt fädernerike. Han kom ej blott med svärdet utan ock med biskop och präster, kors och psalmsång, fast besluten att göra Norge till kristet land. Och till

Stiklastad i våra dagar.

Norge allt fram till 1645 hörde även Härjedalen. Han gjorde nog ej kristendomen populär, där han med svärdet tvang människorna att låta döpa sig, och fort nog gick man, när kungen dragit bort, åter till sin Asalära med blotande och offer. Olav Tryggvasson stod på spänd fot med den svenske konungen Olof Skötkonung och den danske Sven Tveskägg och vid Svolder drabbade dessa samman år 1000 i en väldig sjödrabbning. Högre stod Olav Tryggvasson på sitt skepp Ormen Långe, men han måste ge sig för övermakten och omkom i havet. Sven Tveskägg och Olof Skötkonung delade nu upp Norge och den senare riktar sina blickar närmast mot Trondheimstrakten.

Men 1015 kommer den norske kungasonen Olav Haraldsson hem från sin pilgrimsfärd till Det heliga landet. Han beger sig till Östlandet och börjar sitt enande arbete. Han vill åter göra Norge stort och mäktigt. Även han söker vinna Trondheimstrakten och där möts nu i strid hans och Olof Skötkonungs intressen.

Även Olav Haraldsson använde gärna våldet vid sitt missionerande. "Han bankede bönder till bedring og herjede dem til kristendom". Det kostade liv och lem eller i lindrigaste fall landsflykt att trotsa konungens bud om kristendomen, ty "kong Olav lat ikke nogen ostraffet, som ikke vilde tjene Gud". Genom det stora riksmötet på Moster infördes kristenrätten för att bringa ordning och

reda i de kyrkliga förhållandena. Därmed främjades ock det politiska mål, konungen satt sig före att helt förverkliga Harald Hårfagers konungatanke om rikets enhet.

Men motståndet från självrådiga småkungar och jarlar förenade sig med missnöjet från bönderna till att med utländsk hjälp driva Olav i landsflykt.

Men han kommer åter. År 1030 beger han sig norrut genom Sverige — nu är hans sväger Anund Jakob sveakonung — antingen efter kustvägen från Uppland genom Hälsingland och in i Medelpad och därifrån västerut genom Jämtland till Norge, eller ock även han från Västmanland efter Långheden upp genom Dalarna mot norrändan av sjön Amungen samt sedan österut till Hälsingland mot den gamla vägen Alfta—Ljusdal och därifrån förenande sig med förra vägleden. Många ställen i dessa trakter bära namn och sägen från denna färd och visar oss nog rätt led. I Härjedalen återfinnes däremot ingen sägen om Olavs färd och inga stenar eller källor hava där fått namn efter honom. Genom Jämtland når han efterhand Stiklastad i Norge och här står den 29 juli den avgörande drabbningen mellan honom och den norska bondehären. Striden slutar till Olavs nackdel, och själv stupar han med sin trogna skara, till vilken även sällat sig den jämtländske, mångomdiktade och mångomskrivne sagogestalten Arnlfjot.

"Väl föll han" skriver Carl Sehlin, "och förlorade sin krona, men den ersattes snart med martyrskapets helgonsken. Genom sin död befäste Olav kristendomen i Norge långt starkare än genom sitt liv. Som ett under ter det sig för våra ögon, att samma folk, som med sällspord enighet rest sig för att fördriva och fälla Olav den hatade, innan året är tillända, i ännu större endräkt böjer knä för Olav den helige. Och ur detta framgår en mäktig religiös — nationell rörelse, som griper folket och räddar Norges självständighet, befäster kristendomen och gör Olav 'til konge over Norge til evig tid'. Kring St. Olav, hans liv och död, hans bild och helgedom, spinner medeltidens sägen och mirakeltro sin färgrikaste gloria."

En yttre anledning till att Olav Haraldsson eller Olav den digre, som han hånfullt kallades, så snart upphöjdes till helgon under namn Olav den helige, var väl de under och tecken, man tyckte sig märka på slagfältet och på den plats, man stupat. I procession fördes hans döda kropp till Trondheim och bisattes där, varvid en helig källa skall ha sprungit fram. Över hans grav reser nu Trondheims mäktiga domkyrka sina murar.

Men för hela Norden och ej minst för Härjedalen kom Olav den Heliges död att spela den största roll. Snart började fromma människor, pilgrimer söka sig fram till Trondheim, Nidaros, och några av de viktigaste pilgrimsvägarna hava gått genom Härjedalen. "Fredliga pilgrimståg draga mot väster på de vägar, som en gång ledde Olav Haraldsson till Stiklastad för att där krönas 'til konge over Norge til evig tid'".

Tvenne pilgrimsvägar ledde genom Härjedalen. Den nordliga leden var en avtagsväg från vägen genom Medelpad och Jämtland över Skilstugan och Medstugan in i Norge, eller samma väg Olav den helige drog fram vid sin sista färd. Från Räv-sundstrakten svängde den mot Oviken, platsen för Jämtlands domkyrka" och bopplatsen för Jämtlands reformator på 1500-talet Erik Andersson. Över Mantalsåsen gick den sedan mot Stuguberget, där Fale Burman på 1780-talet berättar att det varit "en fjällstuga i urminnes tid. Denna stuga har gluggar i stället för fönster, eldstaden mitt på golvet och omkring väggarna lavar till sängbäddar". Så kom man till Höstanstöten och Munk-

skallen, tydligen med sin kala topp. Härjedalens Storsjö passerades vid nuvarande ödesbölet Öune vid Aviken och sedan gick vägen mot Ljungdalen, som väl då ej fanns som bebyggd plats. Från Ljungans ådal färdades man förbi Öjaren genom Gröndörren samt vidare söder om Helagsfjället mellan Djupsjön och Ö. Helagssjön till Nedalsstugan, även den en gammal pilgrimsstuga. Efter västra Helagsån och än på södra, än på norra sidan av Nean gick sedan vägen mot Biskopsstugan vid Biskopsån och vidare efter Skarvdörrsån genom Skarvdörrspasset in i Norge och ned till det gamla raststället Stugudal. När sedan pilgrimsfärderna upphörde och dess vägar endast användes för handelsresor vintertid, gick vägen efter Neans dalgång mellan Sylarna och Skarvdörrsfjället. Detta var enligt gammal benämning Jämt-Norges-vägen.

Men från Hälsingland och bygden vid Mälaren, "Rombolandet", kom förvisso den största strömmen av pilgrimer. Vi skola ej uppfatta dem som enbart vandrande fram under torftiga förhållanden, de kommo nog även i stora skaror medförande såväl rid- som klövrehästar och rikligt försedda med mat och förnödenheter. Vi hava förut lärt känna kustvägen från Uppland upp genom Hälsingland och likaledes den västligare vägen genom Västmanland, efter Långheden i Dalarna och hur den delar sig i Siljanstrakten. En gren gick upp mot Älvdalen och följde Rotälven och Rällån upp mot Härjedalen, där det medeltida gränsmärket Korskällan tydligt säger ifrån, att vi äro på rätt väg. Därifrån går färden kanske vid Trollberget rätt på det gamla Slidarosvallir, Snösvall, Härjulvs forna hemvist vid Härjeån. Strax på dalasidan om Korskällan vittna förresten det 783 m. höga berget Munkhed och den därtill varande Munktjärn och den nordväst om Korskällan liggande Dalkarlskölen om, att vägen gått mot norr efter Mölingens dalgång upp mot Trollberget. Men öster om Snösvall vid Härjeån ha vi även Härjeåsstugan, som, om namnet nu är medeltida, kanske varit även den en viloplats för pilgrimer från Dalarna och förresten även för dem från Hälsingland. Apropos Trollberget måtte ett riktigt trollens hem kunna sökas i dessa trakter. Väster om Korskällan efter gränsen finna vi

Där pilgrimsvägen går upp mot Skarvdörrpasset.

Trollflöten, N. Trollegrav och Trolltjärn. Härifrån går en djup bäckravin, S. Trollegrav, och söder om Trollflöten finns både Trollbäcken och Trollberget. Denna väg bär än i dag namnet Rombovägen, vägen från Rombolandet, kornboden nere vid Mälaren.

Som jag nämnt förut, förenades denna väg vid Härjeåsstugan med den pilgrimsväg, som från Hälsingland ledde förbi Sveg och Lillherrdal. Dess början var likaledes nere vid Mälaren och dess sträckning gick dels efter kusten upp genom Hälsingland, dels genom Dalarna förbi sjön Amungen över Hälsingeskogen mot Alfta och Ljusdal. Den delades sedan i två grenar, varav den ena gick norrut upp genom Ytterhogdal och Överhogdal mot Storsjöns i Jämtland sydsida. Den andra leden följde Voxna älv upp mot Kårböle i Hälsingland, en ytterst viktig utpost för det svenska väldet mot Härjedalen och därmed Norge. Här fanns nog både kloster och skans. Från Kårböle gick

sedan vägen efter Ljusnan upp till Sveg, som jag förut nämnt och vidare över Kyrkön till Herrö och söderut till Härjeån vid Lillherrdal och därifrån västerut till Härjeåsstugan.

Från Snösvall gick Rombovägen, som den alltför kallat, över myrmarkerna efter där liggande ändmoräner upp till Lovsdalen. Här fanns säkert ej då någon ursprunglig bebyggelse vid Lofssjön, utan det troliga är väl, att pilgrimer kanske stannat för att bosätta sig här. Mellan nuvarande Lovsdalen och Strådalen ligger en sägenomspunnen stenomgärdad fyrkant, kallad Rombovallen. Här vet man bland annat berätta, hur några katolska präster, "St. Olavs tjänare", skola ligga begravda. Längre norrut komma vi till Fruhogna och Lussifjäll. Här uppe är en grann fjällhed och här avdelas från Rombovägen en väg västerut gående söder om Högvålen och norr om Vattnan mot Fämundsjöns norrända. Denna väg bär sedan gammalt namnet "Krabbatsvägen".

Många sägner finnas förbundna med Fruhogna och Lussifjäll. En förnäm fru, som färdades fram här, hade bestigit fjället. Hon skall, då hon kommit upp på detsamma, hava yttrat: "Förut har du blott varit en Stadjeklimp, men nu skall du kallas Fruhågna." Fjällhöjden har helt visst fått sitt namn efter "Vår fru", Jesu moder och Lussifjäll efter Lucia, som ansågs vara stammomoder till de underjordiska. Här rinner även en å, Botja, som skall ha fått sitt namn av att en häröver ridande präst tappat "boken" d. v. s. bibeln i vattnet.

Mot norr förbi Ransundssjön passera vi vidare och se här en offerkast, på vilken man allt sedan medeltiden kastat kvistar för lycklig färd och på så sätt underhållit högen. Här och där finna vi namn, som Korshäste, Vid korset m. fl. utvisade platser, där väl kors rests och förböner fällts inför vidare färd i otillgänglig, snårig och stenig mark. Vi nå upp till Ljusnan strax väster om Långå. Det berättas, huru här den första bebyggelsen skett så, att man flyttat ned från Sörsätra efter pilgrimsvägen till denna plats med sitt lugna vatten.

Nog går nu vägen uppe på fjället mot väster men dock efter Ljusnan, och ovanför nuvarande Ljusnedal komma vi till Ödesbölet men i vår tid bebyggda Hedningsgärdet invid Häckelberget. Båda namnen visa hän mot medeltiden och kanske var Hedningsgärdet en viktig anhalt för pilgrimer. Kanske fanns där munkar, som kunde ta hand om de resande, förse dem med proviant och bliva deras vägvisare på den sista etappen bort mot Skarvdörrsfjället. Än visar man i Hedningsgärdet en plats, där en kyrka förmenas ha stått.

Men vägen förde vidare förbi Bruksvallarna upp till Röstvålen, där en vansklig fjällfärd tog vid. Man skulle fram i dalen mellan Skarsfjället och Helagsfjället samt Sylarna, en grann färd i vackert väder men ödesdiger och farlig, när fjällstormen rasade. Borta vid Biskopsån fanns den sista pilgrimsstugan på härjedalskt område och sedan nådde man fort skogsmarken ned mot Stugudal i Norge. Biskopsbenämningen på sjön, än och stugan här bortä är egendomlig och man vet ej orsaken. Troligen har någon norsk biskop haft sitt fjällfiske, laxöringsfiske i denna trakt.

Till sist ett par saker, som kunna ge oss en bild av levnadsförhållandena i Härjedalen under medeltiden. Vi skola först stanna vid året 1177. Då företog norske konungen Sverre Sigurdsson, då ännu blott en friskarehövding med omstritt rykte, ett tåg genom Jämtland. Det var på svensk mark, i Värmland, som Sverre började sitt vågsamma företag. Med sjuttio slagna birkebeinare, så kallade emedan de lindade sina ben med björknäver, började han sin färd. Fort nog växte skaran till 400 man, men de flesta sveko honom inför allvaret att tränga in i Norge, upp mot Trondheimstrakten. Det var Norges krönte konung, Magnus Erlingsson, som han vände sig mot, påstående sig ha större rätt till Norges krona.

Först drog han upp mot Järnbärrarland, varmed man vill förstå Österdalarna ovanom siljansbygden, särskilt Älvdalen med dess urgamla myr-malmstillverkning. Vägen gick ömsom "över mossar och stora myrar, genom täta skogar och stora bråtar, allt i snösmältningstid. Med älgkött och fågel kunde männen livnära sig, och i huvudsak följde de väl Rotälven och Rällån upp mot Herdalen", Härjedalen, som var hans land. Tyvärr förekomma sedan inga ortsnamn och hur vägen gick genom Härjedalen, veta vi ej.

Men sagan talar om ytterst hårda provningar. "Därifrån for han över en skog, som var 38 mil att fara över. I denna var deras tillstånd så eländigt, att de icke hade annat att äta än bark från träden och sav och de bär, som legat under snön om vintern." En händelse under tåget norrut, som liknade ett jättecken, stannade i deltagarnas minne och förtäljes enl. professor Nils Ahnlund, ganska vidlyftigt i sagan. En dag kommo de till ett stort vatten i skogen, en halv sjömil brett. De gjorde sig flottor av sammanbundna stockar, tre eller fyra män på varje flotte och färgade sig över vattnet. Sverre själv var den fjärde på sin lilla flotte. Den låg djupt i vattnet, så att det steg männen upp på benet, när de stötte ut från land. Då kom en man springande ned till stranden, en uttröttad efterliggare, som skrek på hjälp; alla hade varit utan mat i två dagar. Sverre vände sig om och tog även honom med på flottan. Vattnet steg dem nu över knäna, men de kommo lyckligen över och landade på andra sidan vid ett kull-

Härjedalens äldsta byggnad, daterad 1512. Bod från Tännäs.

fallet träd. Konungen gick sist i land, och så snart han steg från flotten, sjönk den som en sten.

Från år 1432 finnes bevarad en kulturhistoriskt värdefull skildring av en färd genom skogs- och fjällbygden mellan Norge och Sverige. Jag hämtar även den ur Nils Ahnlunds "Jämtlands och Härjedalens historia". Den 9 juni nämnda år bröt venetianaren Piero Querina upp hemåt med resterna av sin besättning, som lidit skeppsbrott vid ön Röst på Norska kusten. Färden gick ut från Trondheim och målet var Vadstena. I 53 dagar färdades man till fots mot öster och Querina och hans 12 följeslagare förde endast med sig tre packhästar. Intet motsäger, att det kan ha varit efter pilgrimsvägen genom Härjedalen, färden gick. För härbärgen på resan var illa ställt, ibland fanns icke bröd att uppbringa. På några ställen malde folket bark till mjöl, blandade det med mjölk och smör och bakade därav små kakor. Dem

satte man fram för de främmande gästerna tillika med mjölk, smör och ost. Till dryck bjöds dem dessutom ostvassla och surmjölk. I fortsättningen träffade de bättre härbärgen med rikare kost: öl, kött och annat. Välviljan åter var över allt densamma. Om Norge (Härjedalen?) anmärktes särskilt, att det var ett mycket glest befolkat land. Ofta, när de resande kommo fram till ett kvarter, hade gårdens folk redan lagt sig till att sova, fastän solen var synlig på fästet. Den medföljande vägvisaren, som kände landets sed, öppnade utan vidare dörren, mat fanns framsatt på bordet, skinndynor, stoppade med skönt dun, väntade de trötta vandringsmännen. Allt stod öppet och fritt tillgängligt, ofta brydde sig värderna ej om betalning. Där vägen gick fram, reste sig förskräckliga berg med mängder av djur, till utseende lika råbocar — tydligen vildrenar — och snövita fåglar — synbarligen ripor.

* * *

Vi skola nu se litet på Härjedalen under nyare tid och efter föreningen 1645 med Sverige. På 1520-talet innehades landskapet som pantelän av den rika och förnämliga fru Inger Ottesdotter på Östråå. Hon hade det visserligen på livstid, men avstod det år 1529 åt sin svärson Nils Lycke, en inflyttad dansk adelsman. Genom sin underfogde Olov skrivare, skötte han Härjedalen till sommaren år 1531, då han återlämnade det till svärmodern. Från denna tid har bevarats ett politiskt dokument från Härjedalen i en fullmakt, som allmogen i landskapet i maj 1535 utfärdat från Hede, för sina fyra sändebud till en beramad herredag i Trondheim, Rolf Persson, Jöns Halvarsson, Erik Olsson och Olav Tordsson. Mötet skulle ha gällt nytt kungaval.

Aren 1563—1570 rasar det nordiska sjuårskriget och även Härjedalen får bittert erfara krigets förbannelse. I mitten av april 1564 erövrar landskapet och sammanföres av svenskarna med Jämtland i rättsligt avseende. I början av 1565 begära härjedalingarna att få en egen lagman och några månader efteråt förordnades Gullick Mickelsson att i denna egenskap förestå rättsväsendet i Härjedalen. Sannolikt var han emellertid bosatt i Hälsingland.

Redan år 1564 hade en fogde vid namn Arvid Svensson tillsatts. Han var från början intresserad av sitt arbete och började även tänka på dala-socknarna Idres och Särnas införlivande med Sverige. På sensommaren 1566 inföll emellertid en mindre norsk styrka i Härjedalen. Fogden Arvid Svensson antogs först ha blivit ihjälslagen, men det kom sedan fram, att han tillfångatagits och förts till Norge. Detta intermezzo inträffade tydligen på fogdebostället i Sveg, och nu skyndade hälsingefogden Mats Mickelsson upp till Härjedalen för närmare undersökning. Det framkom därvid att Arvid Svensson, som vi senare i bygdeskildringarna skola erfara, varit en synnerligen ohederlig ämbetsman och att härjedalingarna, trots den till svenske konungen avgivna trohetseden, alltfört voro goda dansk-norska undersåtar. Det blev en väldig utredning och som ersättning fick Mats Mickelsson Arvid Svenssons efterlämnade bohag och kläder.

Tack vare de uppteckningar över bortrövat gods, som nu gjordes särskilt i Vermdalens och Hede socknar, få vi en god bild av de ekonomiska förhållandena i Härjedalen vid denna tid. Troligen hade dock framför allt de dyrbaraste föremålen medförts till Norge av dit flyktande skaror, troligen uppgående till 400 à 500 personer. Det fanns en riklig förekomst av utländska tyger i härjedalshemmen på den tiden. Det fanns svarta och röda "leeska" (tyger från Leiden i Holland), brun engelsk kvinnokåpa, amsterdamsk kåpa, brun "hagerst" (från Hage i Ostfriesland), blå "bryggersk" (från Brügge i Belgien) och blå "deventerkjortel" (tyg från Deventer i Holland) m. m. Helt säkert var allmogen i Härjedalen vid den tiden välbärgad.

Aren 1611—1612 hemsöktes Härjedalen åter av olyckor. Baltzar Bäck, den svenske krigsoversten, inföll då i Jämtland och erövrade det. En eller ett par veckor efter detta hade även Härjedalen tagits och det av den svenske befälhavaren Olof Ingemarsson. Något väpnat motstånd förekom ej och allmogen ställde sig beredvillig att efterkomma erövrarens villkor. I en klagoskrift, daterad Sveg 20 januari 1612, berättas bl. a. hur förnämsta bygden med 57 gårdar blev bränd, och fienden började trots givet löfte "röva, dräpa och bränna, genom vilken gruvliga tyranni 26 av de förnämsta bönderna helt äro förrymda över fjället. Och haver han icke allenast låtit förbränna våra gårdar och gods utan ock låtit bortröva vårt husgeråd, kläder, mat, bohagsting, item hästar och boskap." Sedan Olof Ingemarsson intagit socknarna Sveg, Lillherredal, Älvros, Överhogdal, drog han till Jämtland. Men då Baltzar Bäck ej behövde någon hjälp, tågade man åter mot söder och vände sig nu mot Vermdalen och Hede, därifrån emellertid befolkningen flytt och gårdarna brändes upp.

Av skattelängden för Härjedalen av år 1612 framgår, att icke mindre än 64 gårdar i Svegs socken blevo plundrade och brända. Liksom vid sjuårskriget fingo flyktningarna utstå oerhörda lidanden "ännu fram i slutet av 1700-talet berättade man i de härjedalska hemmen om, huru förfäderna under krigstider byggt hus i vilda marker, i tjocka skogstrakter omgivna av sumpiga myrar, och i dessa 'fejdehus' gömde de sina tillhörigheter och flydde själva dit." Eller ock blev vandringen

över gränsfjällen förenad med oerhörda vedermö-
dor. Många dukade under på grund av svält och
köld.

År 1643 inföll den svenske fältmarskalken Len-
nart Torstensson i Danmark och tvingade dess
konung, den mot Sverige så fientlige Kristian IV,
på knä. Med detta företag börjar den slutliga upp-
görelsen mellan Danmark—Norge och Sverige om
de norska provinserna Jämtland och Härjedalen.
I Norge härskade vid denna tid konungens måg
Hannibal Sehestad och hans ingripande i uppgö-
relsen i dessa gränstrakter har givit striden nam-
net "Hannibalsfejden". "Kriget utan svärds-
slag" har man även velat kalla det hela. Vad Härjedalen
beträffar, bestämdes nog om ett infall från Falun,
men därav blev intet, utan den svenske befälhava-
ren sände ett budskap till härjedalingarna att un-
derkasta sig Sveriges krona. Från Hede socken
ankommo till Falun ock snart hela allmogens full-
mäktige och erbjödo underkastelse och en brand-
skatt av fyra riksdaler per hemman. På grund av
invånarnas fattigdom efterskänktes dock denna.
Genom freden i Brömsebro år 1645 avgjordes nu
Härjedalens öde slutgiltigt och provinsen var efter
detta svensk. Det var landshövdingen i Dalarna
Johan Berndes, som på Frösö skans i Jämtland
skulle mottaga och kvittera provinserna, men inga
härjedalingar infann sig och fick därför bergmä-
staren vid Kopparberget Hans Philip Lybecker or-
der, att resa till Sveg, för att där den 10 november
sammanträffa med det norska ombudet Erik Blix
och överlämnade denne då en jordebok över Här-
jedalen samt en nyckel till Rismyr skans i Älvros.

Jämför man denna jordebok med den första
svenska, som strax efteråt upprättades, skall man
finna, hur försvenskningen fort nog börjar. I förra
jordeboken förekommer namnet Peder Siffuorsen
på ägaren till gården Högen i Funäsdalen, i den
senare bär samme man namnet Pähr Siuhlsson.
Det berättas ock från Funäsdalen, hur en man
Olof Olsson år 1644 råkat dräpa en av sina gran-
nar. Han skall hava flytt och ett år hållit sig
gömd i en grotta väster om byn och dit skola
grannarna burit mat, men sedan skall han åter
trätt fram och återupptagit arbetet på sin gård,
Uthus. Det kan gott hava skett. År 1644 var han
norsk undersåte och år 1645 svensk.

Men hans gård var förbruten under kronan och
nu fick han betala avrad d. v. s. arrendera den-
samma. Det var ett flertal gårdar i Härjedalen,
som kronan på detta sätt förvärvat. Så t. ex. går-
den Backen i Vemdalen, som länge arrenderades
av prästen Herr Anders i Hede och senare av hans
änka fru Else. Efter henne bär gården numera
namnet Frubacken. Under Drottning Kristinas tid
var en Olof Ström befallningsman över Härjeda-
len. Han fick köpa de under kronan lagda går-
darna, troligen för en billig penning, men ända hit
upp sträckte sig Karl XI:s reduktion och Olof
Ström fick återlämna sitt gods.

År 1668 utbryter i vårt land den fruktansvärda
farsot, som vi kalla häxeriprocesserna. Allt sedan
kristendomen trängde in hade folkets tankar kret-
sat kring Vite Krist och Svarte Krist. Det var
medeltidens präst, som predikade om den nya
gudomen Vite Krist, som var starkare än Tor.
Men folket kunde ej släppa tankarna på Tor, som
med buller och eld färdades fram över himlaval-
vet. Hur drev ej trollen sitt spel i den mörka nat-
ten, och särskilt barnen med sitt känsliga sinne
lyssnade säkert girigt till de äldres berättelser om
allt underligt, som hänt. Och släktled för släktled
lärde man sig många, hela livet omfattande ma-
giska bruk och förhållningsregler under det dag-
liga livets många vanskligheter. Men allt detta bar
man inom sig, och man sökte med hemliga medel
eller med läsandet av någon trolldomsformel av-
vända de onda makternas inverkan. Förr eller se-
nare skulle denna andliga farsot emellertid ta sig
sådana former, att myndigheterna måste ingripa.

År 1668 kokar häxkitteln över och det börjar
med, att en liten gosse vid Hommansäng i Älv-
dalen, Dalarna under pågående gudstjänst ser en
flicka gå på vattnet över Dalälven, ledande två
getter. Själva prästen i Älvdalen, Laurentius El-
vius, tror på detta och snart har man plockat fram
att flickan var Gertrud Swensdotter, född i Lill-
herrdal i Härjedalen och 12 år gammal. Hon tas i
förhör och nu uppger hon, att den, som lärt henne
trolldom, var Märet Joensdotter i Lillherrdal och
hennes fader Joen Skomakare. Protokollet sändes
över till befallningsmannen Olov Persson Ström i
Sveg, och är det han och vice pastorn Olaus Jo-
hannis Unaeus, som i blind tro på detta, kom att

*Kvarnränna och kvarnsten från 1600-talets
Härjedalen.*

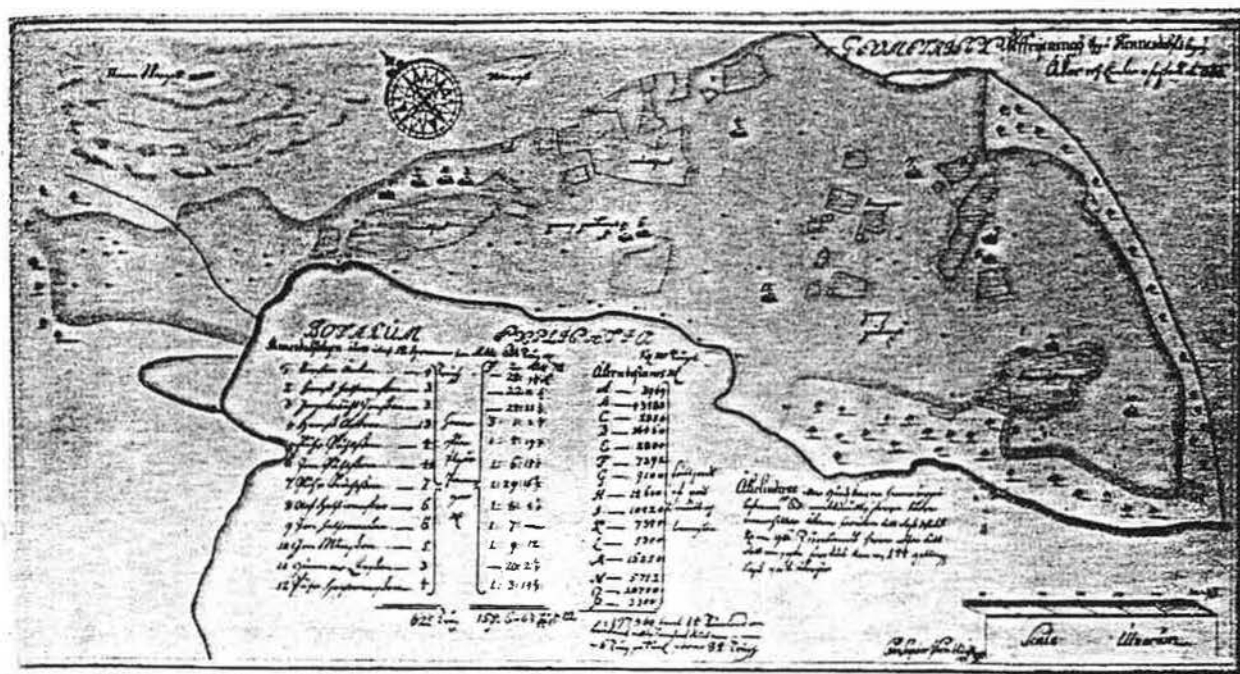
rannsaka och döma inte över bara dessa två utan dessutom över Store Märets syster Lillmäret 16 år och bröderna Oluf och Joen resp. 14 och 10 år gamla. År 1669 faller dom i Lillherrdal över inte mindre än 28 personer inblandade i denna hemska trolldomsprocess. Det var den 17 sept. 1668 processen började och vi må väl förstå, hur fruktansvärt det skulle vara för dessa barn att ställas inför den tidens dömande höga herrar och att dessemellan vara långa, hemska, mörka nätter i fängsligt förvar. Och varje söndag skulle de stå i kyrkstraff och avhånas av sina medmänniskor. Kanske man dessutom måste tro, att får man döma över detta från vanlig mänsklig synpunkt, det är en enkel kärlekshistoria, som utgör upptakten till detta fa-

sansfulla drama, som börjar i Härjedalen och sedan sprider sig över hela Sverige och förorsakar avrättande och brännande å bål av tusentals människor. Gertrud Svensdotters fader, änkemannan, var förtjust i Store-Märet, 23 år vid denna tid, men blev avvisad och fick vid ett tillfälle stryk i Mora av en Hans Nilsson, som vi nog får räkna som Store-Märets fästman.

Men den, som under denna fruktansvärda tid står rakryggad och ståtlig, och som man aldrig får att erkänna det minsta av alla rysligheter, som påbörjas henne, inte ens åren 1669—1672 då hon, i avvaktan på fastställelse av dödsdomen, hålles fängslad i Gävle fängelsehus, det är Store-Märet. Grann och ståtlig lägger denna härjedalsflicka sitt huvud på stupstocken och med henne avrättas även hennes syster Lill-Märet samt Gertrud Svensdotter m. fl. Den hemska processen är slut för Härjedalen, men det dröjer än, innan den är slutförd landet runt. De två gossarna fingo springa gatlopp och troligen stupade de. Lill-Märet, hon blev vansinnig och undra på det.

Ej långt från Härjedalsgränsen på den norska sidan hava vi den lilla underliga men fantastiskt granna bergstaden Röros, hela staden ett fornminne med kvarvarande bebyggelse från 1600-talet. Upphovet till denna stad har varit kopparfyndigheterna i angränsande fjäll. Vid år 1600 skall från Härjedalen och Tännäs hava utvandrat en man, Hans Olsen, från gården Myran för att söka sin bärning på annan ort. Han är den, som år 1644 jagar vildren på Storvartsfjället hitom Röros och därvid finner kopparmalm, rik och mäktig. Själv har Olsen Aasen ej så stor glädje av sitt fynd, utan andra togo förtjänsten. Hans porträtt hänger dock i Röros kyrka.

40 år dröjer det, innan liknande fynd göres i Härjedalen. På 1670-talet slår sig prästsonen Hans Olsen Blix från Hede kyrkby ner vid Mässlingsjön mellan Ljungans och Ljusnans dalgångar. En dag får han se kopparmalm, som lappmannen Jonas Torkilsson eller Rik-Jonas kallad, funnit uppe vid Mittokläppen, 3 mil nordväst om Funäsdalen. Hans Olsen meddelar fyndet till befallningsmännen Flodin i Jämtland och Uhr i Härjedalen och dessa underrätta bergskollegiet i Stockholm. Detta skickar upp den berömde Urban Hjärne år

Karta över Funäsdalens by 1688. Upprättad av Christopher Stenklyft.

1685 att undersöka fyndigheten. Han finner fyndet värdefullt, och den 24 februari 1686 erhåller det nybildade bolaget Kungl. Maj:ts tillstånd att bryta och bearbeta malmen. Som förste inspektor kommer bokhållaren Lorentz Backman från Sveg och han bygger den första hyttan nere vid Ljusnedalsforsen. Åren 1686—1690 kallas bergsverket Mässlinge bruk, men sedan ändras namnet till Ljusnedals bruk.

För utvecklingen i Härjedalen har detta bruk spelat den största roll. Hit samlades gruv- och bruksarbetare från kringliggande landskap och den såg ut att gå en ståtlig utveckling tillmötes.

År 1686 är även ur annan synpunkt ett märkesår i Härjedalens historia. Storböndagen den 25 juli bevistade nämligen konung Carl IX gudstjänsten i Hede och fick tillfälle träffa Härjedalens befolkning. I fornminnesmuseet i Funäsdalen förvaras en dryckeskanna av trä och daterad 1681. Sägner vet berätta, hur Carl IX i Herrö på vägen till Dalarna gästade bonden Olof Mattsson. Denne var en förmögen man och hade ståtliga byggnader på sin gård. Kungen studerar dem intresserat, men Olof Mattsson blir allt mera ner-

vös, då han väl vet, att han har smuggelgods i en av dem. Till sist faller han på knä: "Nåd, nåd, Ers Maj:t!" utbrister han, men kungen reser skrattande upp honom. "Jag är inte kommen hit för att vara din fiskal". På morgonen, när kungen skall resa vidare, stiger Olof Mattsson ut på trappan och bjuder kungen "hästfösen, Ers Maj:t." ur ovannämnda kanna, men kungen avböjer skrattande.

I Hede träffade kungen ock lappmannen Jonas Torkilsson, som då skall ha visat kungen silvermalm. Men att få ur lappen fyndstället denna gång gick ej. En gång hade han blivit lurad och det var nog.

Den 25 juli 1690 rider ett ståtligt följe in till Ljusnedal. Den då 65-åriga generalmajoren och landshövdingen Erik Dahlberg och assessorn i bergskollegium Jakob Bure anlände den dagen till bruket för att underhandla med en kunglig dansk-norsk kommission om gränsen mellan Härjedalen och Trondheims län. I Ljusnedal fanns redan bl. andra översten Carl Hård och med honom lantmätaren Christopher Stenklyft, som redan år 1688 börjat utarbete de första kartorna över denna

Ljusnedals Bruk 1796. Ritat av C. M. Robsahm och graverat av M. Heland.

bygd. På danska sidan deltog generalmajor Johan Vibe, kommissarien i Trondheim Peder Tönder och bergmästaren, direktören i Röros, Hemming Jürgens. Denne siste var en märklig man. Han var brorson till Jochum Jürgens, kammar-tjänaren hos Christian IV, som år 1646 kom till Trondheim och ganska snart lyckades tillskansa sig största äganderätten till Röros verk. Åren 1669—1699 var Henning Jürgens direktör för verket, och när svenske generalen Sparre den 14 juli 1678 besatte Röros och brände ned hela bergs-staden, var det Jürgens, som förstod att reda ut hela den tråkiga historien, skaffa behövlig mat, och med fart bygga upp staden igen. Men knappt

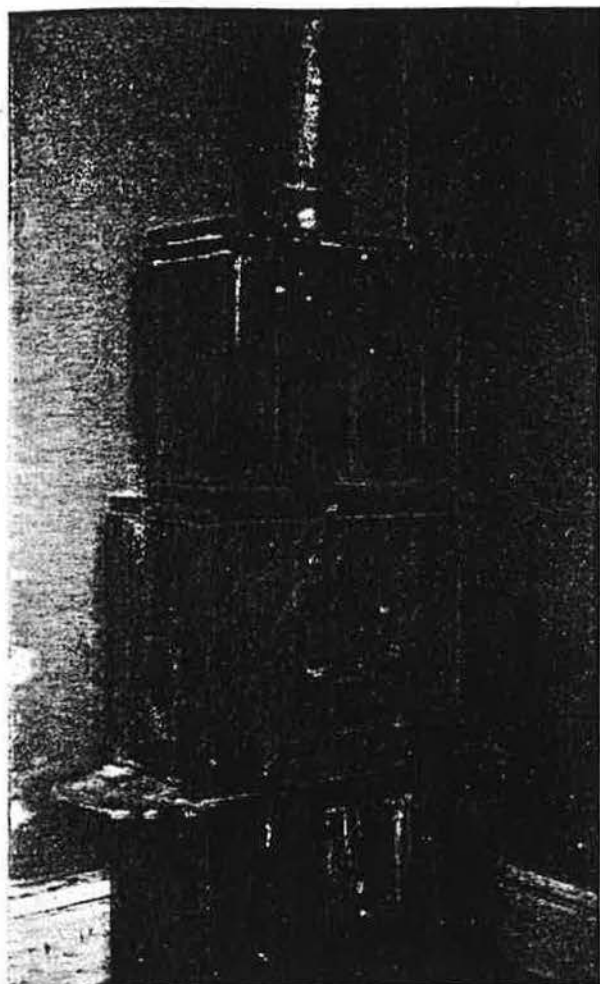
var det gjort förrän överste Planting sommaren 1679 upprepade samma historia. Även nu var det Jürgens, som räddade situationen.

Det var säkra diplomater, som 1690 möttes i denna gränsefråga och något slutligt avgörande blev det ej. Men Erik Dahlberg företog denna gång märkliga ritter i dessa fjäll och av hans hand finnes tecknade gränsemärken, som han då såg och avritade.

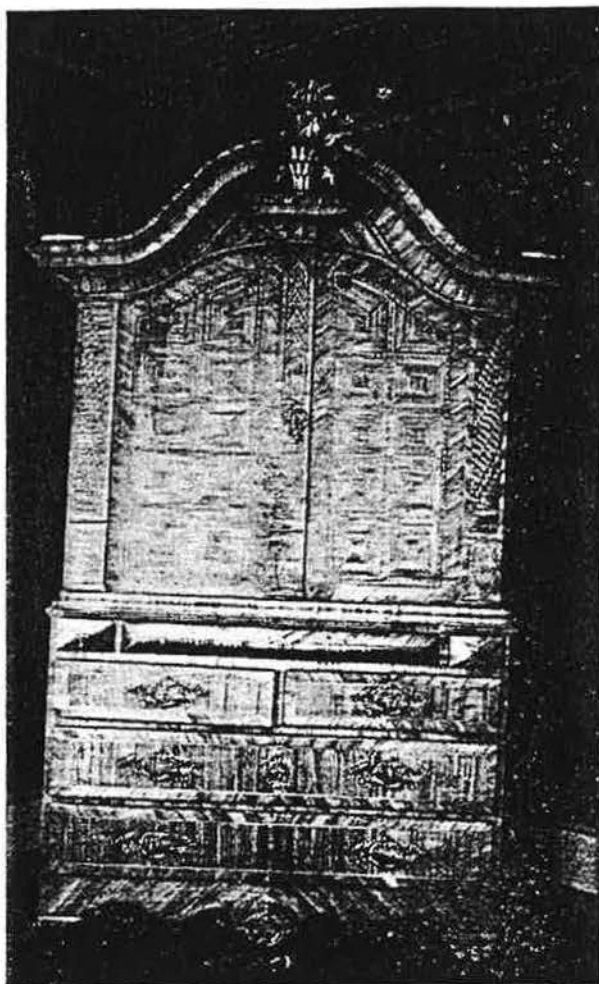
Karl XII:s krig förde mycket ledsamheter med sig för vårt land och Ljusnedals bruk måste nedläggas år 1710 av brist på medel. 1736 vaknar det till liv igen, och nu är det handelsmannen och borgaren Anders Floor i Gävle, som begär få

Ljusnedal i våra dagar.

"Etagen", ritad av "mästaren i schatullmakarskrådet", härjedalingen Jöns Ljungberg. Gjuten vid Ljusnedals Bruk.

Förnämligt rokokoarbeta, skåp av fanerat ene och hägg. Tillverkat av mästare Jöns Ljungberg.

återupptaga driften. Men han säljer sin andel till brukspatron Petter Strandberg vid Salberget och denne lyckas förvärva ingen mindre än Urban Hjärnes dotterson Daniel Tilas till bergverkschef. Han är det nu, som åren 1740—42 lyckas driva upp Ljusnedal till ett mycket förnämligt kopparbruk, och nu får man även mynta den utvunna kopparen. Till skillnad från dälamynten med sina korslagda pilar buro Ljusnedalsplåtarna i stämpelein två korslagda L.

Men 1756 nerlägges Ljusnedal åter. I stället begär nu Petter Strandberg att få omlägga Ljusnedal till järnbruk och som sådant startar det åter 1760.

Som järnbruk arbetar det sedan till 1878, då järnvägarna började frakta fram järn från större bruk, som kunde framställa billigare vara. Som vackra minnen från Ljusnedals bruk finnas dock ännu här och där järnugnar, vackert prydda med rokokornament och en lapp körande sin ren.

Johan Hindrik Strandberg var gift med en Härjedalens egen dotter Kristina Rydbeck-Strandberg-Södergren. Hon var från Funäsdalen och blev genom sitt första gifte med bokhållaren Fredrick Rydbeck från Krylbo bruk och ägare till fjärdedelen i Falu koppargruva, mycket förmögen. Hon var tredje gången gift med brukspatron Söder-

Skulptur tillskriven Jöns Ljungberg. Har stått framför Engzetii vinbod i Röros, Norge.

gren, en märklig man, som blev en varm försvarar v pietismen, fromhetsrörelsen, och från Falun utgav han flera skrifter till dess försvar.

Stort uppseende väckte vid den tiden kommunistern i Lillherrdal, Märten Thunborg, som helt anslöt sig till pietismen och förorsakade en stark religiös väckelse i nedre Härjedalen. Men rörelsen urartade och myndigheterna måste ingripa.

På 1790-talet kommer till byn Långå i mellersta Härjedalen en man och begär i Opgården att få köpa mat. Han är grovt byggd med ett anskrämligt ansikte. I rummet där han fick slå sig ner, stultar en liten 4 års pojke omkring. Rätt som det är, börjar gossen gråta bittert. Modern försöker trösta honom, men det lyckas ej, utan

hon måste bära ut honom. Då säger pojken: "Mamma, såg du inte, att det låg en stor svart hund vid mannens fötter och han hade sin svans ringland kring mannens ben". Modern hade intet sett, mannen fortsatte sin väg, men kort därefter kommer länsmannen och söker en norsk storförbrytare Johannes Blache, som hade flera mord på sitt samvete. Ja, sägnen berättar om honom, att han bar 8 hjärtan på sig och traktade efter det nionde för att bli strafffri. Han fasttages emellertid och föres fängslad över till Norge. Det berättas om den lille gossen, att han från den stunden ej längre var normal och det säges oss också av släktpapperen från gården. Sägnen om de nio hjärtana och den svarta hunden förekommer ock i flera berättelser från Härjedalen.

När Johannes Blache fördes genom Funäsdalens tull, fick en av Härjedalens främsta konsthantverkare, schatullmakaren och tullnären Jöns Ljungberg, syn på honom och är det Blache som stått modell till de ansiktsmasker Ljungberg sedan skar på portarna till Stiftsgården i Trondheim.

Ljusnedals bruk ägdes vid 1850 av ett norskt bolag och placerade William Farup där som inspektor. Det norska bolaget gick omkull och Farup lyckades förvärva hela domänen och fick t. o. m. friköpa det och skapade därav Sveriges största gods. Han blev siste brukspatronen, och han var den som nedlade järnbruket och skapade om Ljusnedal till jordbruksdomän. Han var en framstående jordbrukare, odlade upp väldig myrarealer och anlade med hjälp av inkallade schweizare Jämtlands läns första herrgårdsmejeri. Men Farup råkade i strid med lapparna, en strid så småningom på liv och död. Våldiga renfloccar översvämmande hans marker. Han försökte först i godo vinna rättelse, men då detta ej gick började med hans goda minne nerskjutning av renar, var de än påträffades. Då var det som konstnären Johan Tirén målade sin berömda tavla "Dödsskjutna renar". Hela denna strid gick under namnet "Kulturkampen i Härjedalen" och till Farups försvar framträdde blivande generaldirektören Christian Tenow och författaren Gustav af Gejerstam. Hela striden slutade med att staten inlöste Ljusnedal till renbetesland.

Ur samefolkets led har gått fram en förmämlig man, född i Härjedalen år 1795 av fattiga för-

äldrar, nämligen kyrkoherden i Sorsele, Anders Fjellner. Det är ej som präst, han skapat sig ett namn utan som upptecknare av urgamla lapska sägner och sagor, i vilka han själv trodde avspeglade sig samefolkets historia. Fast han tidigt sattes i skola och fick lära mycket, som nog ej hans folk förstod, vandrade han dock år för år troget med dem på sin fritid och delade deras bröd och bekymmer vid skötseln av renarna.

I en lapsk sagocykel, upptecknad av honom och kallad "Soldottern", berättas, huru denna mystiska personlighet, för länge sedan död, likväl som ande och en jungfruligt skön skepnad med sin andehjord vandrade kring i hela lapparnas land, vakade över gossar och flickor, även deras flit och seder "glad att löna, snabb att straffa". När hon vakar, är hon osynlig, men när hon sover, kan hon ses, likasom den underbara hjord, hon har omkring sig.

Den som, då hon träffas sovande,

"Under våta, svarta klippan
i gröngräsigt loft på fjället,
Solens dotter ser i slummer
famnar solens dotter oväckt
kysser drömmerskan ur blunder:
han får sköna slumrarinnan
får den fosterrika hjorden".

Fjellner levde sig så helt in i denna saga att han inbillade sig en gång ha sett soldottern på ett berg i Härjedalen. En dimma föll, plötsligt hörde han skällkor klinga och hörde knistret av de springande renarnas fötter. Då såg han icke långt ifrån sig den höga jungfrun, vänd från honom, sitta på en sten. Han smög sig fram bakom henne för att sluta henne i sina armar, men — han snavade. Han bullrade därvid. I stället för soldottern omfamnade han stenen och stötte mot den sin panna. I detsamma var allt det sedda försvunnet.

Hede kyrka

Hede socken

När Kung Carl XI på sin färd genom Jämtland och Härjedalen 1686 red in i Hede kyrkby, möttes han, berättar sägner, på Kråshögen av kyrkoherden Henricus Olai Drake, som under välkommandet sjöng psalmversen "Herre, var de trognas styrka och din smorda hjälp beskärd!" På båda sidor om stod allmogen uppställd. Tydligt ville Drake vinna ekonomisk hjälp av konungen och han lyckades också så tillvida, att han befriades från att betala komministerlönen av egna medel.

Från vilket håll man än nalkas Hede, fäster man sig särskilt vid Kråshögen med dess mot Ljusnan djupt nedskurna sida. Den utgör resten av det väldiga sand- och slamlager, som under istidens sista skede här avlagrades i en lokal issjö. Nu har

Ljusnan, när den åter fått tillfälle rinna fram i sin gamla fåra, fört bort det mesta av sedimenten och kvar står denna mäktiga nipbildning. Och Ljusnans strömfåra har måst bindas för att man skall undgå vidare ras.

Tvärs genom Hede socken i rätt väst-östlig riktning flyter Ljusnan, med forsar och fall från sjön Lossen i Anås socken allt ner mot Långå, där byns uråldriga namn "Langave" berättar för oss om ett långsträckt, vattendränk, gräsbarande lågland nu med bördig, odlad bygd på dess norra sida. Sedan rinner älven stillsamt fram genom Hedebygden i Härjedalens centrum allt till Vikarsjön och ner till gränsen mot Linsells socken. Viktigaste tillflödena från norr äro Mittån med dess tillflöde Anån samt Särån, som avvattnar södra sidan av Särvfjället och norra kanten av Flatruändan. Vid Särvsjöarna ligger byn Särvsjön, upptagen som nybygge på 1700-talet.

Vid Vikarsjön hava vi den vackra byn Hedeviken, i dokumentet från 1273 nämnd under namnet Trosavik. Därifrån kom bonden Tord, som berättade den märkliga historien om Härjulf Hornbrytaren. Från år 1397 finnes ett permebrev, vari Ödgir Steenson, då bosatt i Hälsingland, säljer till sin i Trosavik kvarboende broder Olaue Steenson, sin arvedel efter farbrodern Störkar Joonson. Tänka vi oss nu att Tord bonde levat i Trosavik 1273, måste han haft en granne Jon, fader till Steen och Störkar Joonson eller ock deras till namnet okände farfader. Sägner vet ock berätta, hur från början Hedeviken (Trosavik) skall ägt tvenne åbor.

Jag nämnde förut byn Långå. Även den har en uråldrig historia. Efter pilgrimsvägen väster om byn ligger Fagervallen med goda slätter och härliga beten. Tre km. öster därom nå vi Sörsätra, varifrån någon familj i gammal tid flyttat ned till Nesätra vid Langave och blivit Långås första bebyggare. I Fagervallen finnas illa spår efter tomtning och älggröpper, och såväl Depplan med sina märken efter bebyggelse som Landöret äro förvisso mycket gamla namn.

Att Hede by av ålder varit den förnämsta boplatsen, behöva vi ej betvivla och märkligt är ju att, när på 1400-talet två pastorat, Svegs och Hede, omnämnas i Härjedalen, bär det ena sitt namn efter Hede by, där också första kyrkan väster om Sveg byggdes. Denna kyrka skall ha legat på den s. k. Prästvallen norr om Ljusnan och varit ett litet träkapell. Den Trondheimska reformatsen av år 1589 omnämner 3 kyrkor i Hede, moderkyrkan, Vindal (Vemdalen) och Tydanes (Tännäs). Antalet bönder vid denna tid i Hede gäll uppges till 50.

När man från Ljusnan nalkas Hede, undgår man ej att särskilt fästa sig vid Sonfjället med dess granna och lätt igenkännliga profil. Våldiga skogsmarker omge Sonfjället och här har björn och älg och skogens andra djur i alla tider haft en särskilt svårtillgänglig boplats. I våra dagar hava vi här Sonfjällets nationalpark och björnen har därmed fått sin i Sverige sydligaste fristad.

Sydväst om Sonfjället nere vid ån Rånda, som kommer ur Ransjön och genomflyter sydvästra delen av Hede socken, ligger byn Råndalen, som ser ut att förskriva sig från slutet av 1600-talet. Men redan 1463 är namnet känt, fast det då lyder Randaedall. Under första bebyggelsetiden skall det ha varit en familj från Hogdal och en från Ljusnedal, som slagit sig ner här. De slog sig ner för skogsbruk, mest vildrensjakt i de omgivande fjällen, samt fiske.

Strax norr om nämnda Ransjön, alltså väster om Sonfjället ligger byn Randsundet, 3 mil söder om Långå. Hit flyttade 1824 Långåbon Halvar Persson och Hedebon Olof Jönsson. Det berättas, hur deras första bostad var fördjupningar i marken, över vilka en gran fälldes till tak över huvudet. Därefter hämtade de sina hustrur, sina två barn och var sin ko. Byggede så ett fjös (ladugård), där de bodde över vintern. Slätterarbetet varade,

tills snön kom. Nu finnes där 5 granna gårdar. Ett strävsamt liv i en kärv natur, men jakten gav rika byten. Väster om byn nämnas än Stoåsarna (sto = älgfamilj), som förnämliga tillhåll för skogens granna högdjur.

Till sist hava vi Nedskogens byar, Övre och Nedre, på skogstrakten, som skiljer Hede och Tännäs socknar. Kungl. Maj:t arbetade redan på 1600-talet för att här få till stånd en skjutsstation för färden från "Nedom skogen" (Hedebygden) till "Ovan skogen" (Tännäs). Förut fanns här fäbodan för Tännäs by. Nu hava vi även här två små men välbärgade byar.

Ur växtsynpunkt få vi ej glömma Ulvberget strax öster om Hede kyrkby. Här växer än blommor, som funnits här allt sedan tider med varmare klimat, och främst kan nämnas den fridlysta Guckuskon med sina stora, egendomliga, granna blommor. Hede socken ser ock ut att vara västgränsen för Nedre Härjedalens nationalblomma, den vackra vårblommen Pulsatilla vernalis eller på svenska Mosippan, tyvärr även den hotad av utrotning.

Längst i norr ligger Särvfjället, redan på 1600-talet nämnt som lapparnas avradsland, d. v. s. arrenderade område.

Hede sockens areal är 16,367 kvmil. Befolkningsciffran har raskt stigit på de sista hundra åren och utgjorde år 1860 860 inv., men var nu vid årsskiftet 1948—49 2034. Klimatet måste betecknas som hårt och kan väl närmast vara av typen inlandsklimat. Särskilt hård är kylan vintertid och hör då Hedetrakten till Sveriges kallaste orter. Men jordmånen är god och Hede socken uppvisar ett synnerligen framåtgående jordbruk. Det var framför allt den 1726—56 här stationerade kyrkoherden Jchan Nording, som strävade för höjande av jordbruket och först på hans tid mognade kornet, ett vackert resultat av strävsamt arbete med torrläggning av sankmarkerna och därmed fördrivande av nattfrosten.

Om denne präst, Herr Johannes, som han kallas, gå otaliga historier. Särskilt ivrade han för sparsamt levnadssätt och det gjorde han på det underliga sättet att han predikade mot grötätandet som ett synnerligt överdåd. En gång skall han ha slutat sin predikan: "Sluten upp med detta grötätande och koken i stället välling och gören det i Jesu namn, så räcker mjölet hela året fram. Amen."

Vid moderkyrkan i Hede bodde under senare delen av 1600-talet både kyrkoherde och komminister. Den sistnämnde förflyttades 1818 till Vemdalen. Förut är nämnd Hede första kyrka på Prästvallen. Sedermera uppfördes en kyrka av gråsten på älvens södra sida. Hon var 19,5 alnar lång, 9,5 bred med ofantligt tjocka murar och blev under Baltzarfejden nedbränd men istandsattes sedan. Det var under denna oroliga tid 1611—12, som befolkningen i Hede under silversmeden Jon Grannes ledning flydde mot väster över Tännäs in i Norge. Med sorg sågo de vid hemkomsten hela sin by nedbränd. Jämtland och Härjedalens övriga kyrkor bidrogo då till återuppbyggandet av Hede kyrka. Den nuvarande med fristående kyrkstapel uppfördes på den gamla kyrkplatsen 1775 av bonden Pehr Olofsson i Dillne, Oviken. En verklig prydnad är korbänken med sniderier, däribland Gustaf III:s namnskiffer i guld och djupgrönt. Detta arbete samt en dopängel daterad 1735, är utfört av av mästern Jöns Halfvarsson-Hedin, född i Hede. Predikstolen är också lika vacker med sniderier i grönt, blått och guld. Den är utförd av mästernickaren Jöns Ljungberg från Ljungdalen, men taket till detsamma är förfärdigat 1736 av Hedin. Av klockorna är den stora omgjuten på Ljusnedals år 1746. Av silvret är vinkannen en gåva av Rävsnuds kompani av "Jämtlands Kungl. Regemente" 1808. I kyrkan förvaras ock en unik psalmbok daterad 1573 och härrörande från dansk-norska tiden.

Fast Hede ligger i centrum av landskapet, har det ej nått den utveckling, man kunnat vänta sig. Orsaken har helt säkert varit de dåliga förbindelserna utåt. Västra Härjedalen, "ovanskogarna", hava allt till sista världskriget haft sina affärsförbindelser mot väster till Norge och Röros och östra delen fick tidigt järnvägsförbindelser med Orsa och denna järnväg utsträcktes sedan till Östersund. Landsvägsförbindelsen Sveg—Ljusdal har ock tidigt varit god. Först 1924 fick Hede järnväg från Sveg, men där stoppar den och allmänt önskar man att den nu skall få fortsätta västerut och bliva en mellanriksbana. På 1840-talet stakades och byggdes landsvägen mot väster av den ene delägaren i Ljusnedals bruk, brukspatron Fahlander, "lill-Fahlander" kallad, och den är nu ombyggd och från 1925 kan man säga att centrala och västra Härjedalens isolering brutits. Postverket insatte då postbussar i trafik och sedan är det massor av turister, som bland andra söka sig fram till dessa trakter.

Men även Hedeborna hava länge framgångsrikt arbetat på sin bygds utveckling. Redan 1854 startade N. C. Berg en diversehandel i Hede, och den affären lever än kvar som ett förnämligt affärshus under firmanamnet Carlssons Eftr. 1868 byggde Berg även den nuvarande läkarbostaden och 1872 övertogs den av kommunen. 1878 sändes från Östersund även det första medikamentförrådet och förestods det av en herr Källman. Förste apotekaren bar namnet Erlander och 1875 stationerades i Hede den förste provinsialläkaren. Skogsbolagen ha i Hede stora kontor för skötseln av sina skogar i Västra Härjedalen och Bergviksgården uppfördes redan 1868. I vår tid har länets landsting förlagt ett mindre sanatorium till Hede och där finns även ett barnhem för vård

Lillhårdals kyrka

Lillhårdals socken

När man från Svegshället passerar byn Nordanhån strax norr om Lillhårdals kyrka och fram över Håns sista del, på den däröver anlagda landsvägen, finner man till sin förvåning, hur vägen kantas av vildvuxen vide och än mera häpen blir man, när man får höra, att man passerar över ett fridlyst område, där vägen ej skall breddas och därmed förstöra videbeståndet. Bland här från början växande ursprunglig vide har nämligen Salixprästen Sven Johan Enander, den vittberömda botanisten, präst i Lillhårdal åren 1892—1928, utplanterat vide från snart sagt all världens länder och även i prästgården finner man dessa minnen från den märklige mannens forskningsresor- och färder.

Enander var från Småland, studerade vid Uppsala universitet, arbetade mycket för Härjedalens fattiga småbönder och var t. o. m. riksdagsman åren 1903—08. Oförskräckt, seg och tränad i strapatser företog han de mest skilda resor. Det berättas, hur han här hemma, "när sommaren kommit, packade kärran med växtpressar och stoppade en skjorta, några näsdukar och litet kinakapslar i den stora buckliga portören. Så lyste han mässfall i kyrkan för ett par söndagar, spände sin gamla häst, "Lilla livet", för kärran och for till fjälls." Många dråpliga historier berättas. Till en berömd engelsk professor beredde han sig tillträde genom att på latin uttala orden "Enander sum" och därmed stod dörren öppen till alla Londons stora museer.

Lillhårdals huvudbygd i vår tid ligger vid Härjeåns och Blädjans utflöde i Ormosjön. Det är Blädjan, som strax innan den når fram till sjön, bildar ovannämnda Hån. Norr om den ligger byn Nordanhån, mellan dem Kyrkbyn och söder om Härjeån Sunnanå. Numera äro dessa byar hopvuxna till ett livligt samhälle med centrum vid kyrkan. Där finna vi bl. a. moderna kommunala byggnader och det kulturella intresset i Lillhårdal är synnerligen berömvärt. Här börjar bl. a. i höst 1949, en nioårig folkskola en av de första i hela vårt land, sin verksamhet för höjande av bildningsnivån i bygden. År 1923 lyckades kassören Olof Högman, barnfödd i Lillhårdal och gården Högen, få köpa denna sin hemgård av skogsbolaget, som då ägde den, och testamenterade han den till Lillhårdals hembygdsförening. Med det har i kyrkbyn räddats ett vackert minne med den gamla gården, kringbyggd och med alla därtill hörande hus bevarade.

Så i annat sammanhang berättats vill sägnen förlägga Härjedalens urbygd till Härjeåns dalgång och vill göra den norske flyktingen Härjulf och hans hustru Helga till Härjedalens första bebyggare. De skola ha bott 3 mil västerut från Sliarosvallir, det nuvarande Snösvall. Strax intill finna vi Lövnäsvallen, dit nu regelbunden busstrafik ordnats. Efter vägen, som följer Härjeån, ligga en hel del slätterängar, helt säkert urgamla, och nog har Härjeåstugan en gång varit en raststuga för alla de pilgrimer, som under medeltiden här färdades fram de. från Hälsingland och kustområdet, dels från Dalarna och kornboden, Rombolandet nere vid Mälaren.

Vid Hamreforsen, ungefär en mil från Kyrkbyn, har legat en skans. Den har ett ytterst gott strategiskt läge högt uppe på en backe och behärskar helt dalgången mot väster. Det är ock mot befarade norska angrepp, den är uppförd. Pilgrimsvägen blev i nyare tid "Härdals—Norges-vägen" och efter den gjorde man sina handelsresor till Norge. År 1791 rapporterades om denna skans: "vid försvarsstället Hambra äro bröstvärn med spansk ryttare till fiendens motstånd vintertiden, det majoren och riddaren välborne Axel Ringquist 1877 besåg och berömd".

I täckten på gården Ol-Jöns i Sunnanå ligger en stor sten. Man vet berätta, att den en gång kastades av Hamregubben, som bodde just i detta Hamre. Han tålde inte höra kyrkklockorna och försökte med sitt stenkast tysta dem. Det skall ha varit den från Griggas eller Länsmansmon i Kyrkbyn härstammande mycket omtalade länsman Kjel Herdell, som byggt upp skansen. Det berättas en rolig historia om denne Herdell. En gång kommo två flickor på besök. "Vem av dem skall jag gifta mig med, en skall det bli", frågade han gammelmora i gården. "De' lär nog bli båda två", svarade hon. Så blev det även. Första hustrun dog i barnsäng efter 26 veckors gifte, varefter han tog den andra till hustru. Jämnt 26 veckor efter bröllopet födde hon honom en son. "Nog har jag hört att det går 40 veckor till födseln, men det tror jag ingenting på", utlät sig Herdell.

Griggasfolket utflyttades sedermera från Kyrkbyn och har byggt upp en ny gård, Rönnvassbygget, här vid Härjeån 3 km. från Snösvall. Härdal—Norgesvägen skiljer sig norr om Lövnäsvallen från pilgrimsvägen, Rom-

bovägen kallad, och går förbi gården Lövhögen, uppbyggd på 1700-talet av en man från gården Felas, Fel-Ola. Denne hade först byggt vid Rensåsen och kallades ock därför Rensås-Ola. Över Vedungfjället och St. Uckuvålen, båda över 1000 m höga, går vägen sedan västerut till socknens västligaste by Storfjäten, en egendomlig by i en den kargaste natur. Här förbi har dock gamla Hårdalsbor färdats till Elverum i Norge för att på vårmarknaden köpa upp hästföls.

Hela sträckan allt från Kyrkbyn till Lövnäsullen mellan Härjeån och Blädjan är skogstrakten uppdelad på olika gårdar redan år 1601. Det område som nu omfattas av Kyrkbyn, var år 1564 fördelat på tvenne byar, Björnhammar och Moen. Dessutom fanns år 1570 Graffwen, men den försvinner sedan. Det märkliga är nu, att i 1601 års skogdelningspapper upptages Björnhammars gods. Troligen var väl Björnhammar en välbärgad släktgård, som delats inom släkten och därmed utgjort en hel by. Från detta Björnhammar härstammade den Jöns Björnlinde, som vid 1740 kom till Ljungdalen och där blev mästernickaren Jöns Andersson Ljungbergs förste läromästare.

Ulvsjön har förr hört till Lillhärdal. När den slutliga domen i häxeriprocesserna år 1672 var fallen, nämndes bland de avrättade hustru Kierstin Halfwarsdotter från Ulvsjöarna. Hon lär ha varit dotter till hustru Malin på Överhögen i Kyrkbyn, som likaledes rannsakades för häxeri, men ej kunde dömas genom sitt nekande. Kierstin Halfwarsdotters avrättning uppskötts, då hon var havande och om hennes dotter berättas, att Carl XI i Ulvsjön velat ge henne en gåva, men att hon blygt sprungit undan.

Öster om huvudbygden ligger vid den från stora Olingsjön i Härjesjön rinnande ån Olinja, ej att förväxla med förut nämnda å.

Vid Orrmosjön på dess östra sida finnas efter varandra tvenne byar, Orrmo och Östansjö, vilka anses mycket tidigt blivit bebyggda. Redan i 1564-års skatteregister upptas i Orrmo 6 åboar och i Östansjö 4. I våra dagar är antalet mångdubbelt stort.

Det var vid Spångmyrholmen å Nordanhå bys område ej långt från landsvägen, som den fruktansvärda avrättningen av de till döden för häxeri dömda fem kvinnorna år 1672 ägde rum. Doktor Erik Modin uppger i sin Härjedalens ortnamn och bygdesåger, att bland ortens äldre befolkning fortlevde ännu (1911) minnet av denna tilldragelse. På avrättningsplatsen skulle ock några, om än obetydliga märken vara att se av stupstocken m. m. Där skall ock enligt sägnen de avlivades lösa egendom, såsom besmittat hava uppbränts eller nedgrävt.

Vi vilja sluta vår skildring av Lillhärdal med att erinra om "Storsmeddu" en av Härjedalens förnämsta konsthantverkare. I Sunnanås äldsta gård "Hem i gan" eller Penningbacken bodde denne förnämlige man, storsmeden Anders Andersson. Gården ligger vid Härjeån, högt uppe på en backe och än i dag finns hans byggnad kvar med sina smidda väggprydnader, höga kors med inskriptioner. Framför kvisten ligger en brohålla med prydligt inhugget Nr 1 A. Andersson C. K. H. D 1841. Storsmeden företog mycket resor och därunder sökte han på alla sätt skaffa sig kunskap i sitt yrke. Det var mångahanda saker av järn, mässing och brons, men även av ädla metaller som A. under sitt liv utförde. Men han var ock berömd för sin hemliga klokskap. Man trodde att han hade och studerade svartkonstboken. Han kunde ställa folk och synd var det om dem, som ville stjäla av honom. Tjuven fick allt snällt bedja för sig att bli fri. Det berättas, hur han kunde ställa sig saker och ting var som helst och ingen tordes röra dem. Han var kortväxt, tjock och knubbig och ägde en kolossal styrka. Tidvis var hans förstånd omtöcknat, och då måste han söka in på sinnessjukhus. Han dog 1870, tre år efter sin hustru och några barn lämnade de ej efter sig.

Innevånareantalet utgjorde vid årsskiftet 1882 personer.

Kyrkoherde: Paul Grapensson.

HÅLLBY 3¹

Postadr.: Hållby, Lillhärdal. Tel.: 72.

Areal: 7 har, därav åker 3 har. Djurbesätt.: 4 kor, 1 häst, 2 ungnöt, 1 svin. Tax.-v.: 5.700:—.

Fastigh. uppf. 1939 av nuv. äg., äldre fastigh. uppf. å 1700-talet. Trä. 1½ vån. med 1 läg. om 4 rum och 1 kök. El. ljus, vatten, avl. Fastigh. har varit i släktens ägo sedan 1700-talet och övertogs av äg. efter modern 1924.

Äg.: Lantbr. Matts Olsson, f. 22/6 -95 i Lillhärdal, son t. Olov Eriksson o. h. h. Ingrid Olsson, g. m. Jenny Eriksson, f. 17/9 -00 i Lillhärdal, dotter t. Erik E. o. h. h. Marita Jönsson. Barn: John, f. 19/6 -21, Ingvar, f. 20/3 -24, Erik, f. 29/12 -31, Ingrid, f. 3/12 -33. Olsson är led. av komm.-fullm. och kommunalnämnd, medlem av Mejeri- och Slakteriför.

ÖSTANSJÖ 9°.

Postadr.: Östansjö, Orrmo.

Areal: 2 har åker. Jordart: Bergjord. Djurbesätn.: 3 kor, 1 ungnöt, 1 häst. Tax.-v.: 4.000:—, brandf.-v.: 9.000:—.

Fastigh. uppf. 1914 av Erik Eskilsson, renoverades 1936. Trä. 2 vån. med 1 läg. om 2 rum och 1 kök. Hall. Vatten, el. ljus. Fastigh. har varit i släktens ägo sedan 1914 och övertogs av äg. efter Jöns Jönsson genom köp 1935.

Äg.: Skogsarb. E. Johannes Jönsson, f. 8/9 -12 i Orrmo, son t. Jöns J. o. h. h. Kristina Eskilsson, g. m. Anna Svensson, f. 31/12 -10 i Östansjö, dotter t. Sven Persson o. h. h. Helfrid Ekendal. Barn: Inger Johansson, f. 14/3 -40.

ÖSTANSJÖ 11°.

Postadr.: Östansjö, Lillhärda.

Areal: 48 har, därav åker 5 har. Jordart: Stenbland. mylla och myrjord. Skogsbest.: Barrskog. Djurbesätn.: 8 kor, 2 ungnöt, 1 häst, 1 svin, 3 får. Tax.-v.: 4.800:—, brandf.-v.: 14.000:—.

Fastigh. uppf. i mitten av 1800-talet, renoverad 1945. Trä. 1 vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. El. ljus, vatten, avl. Fastigh. har varit i släktens ägo sedan 1904 och övertogs av äg. efter svärfadern genom köp 1935.

Äg.: Hem.-äg. Nils Olof Larsson, f. 31/7 -95 i Östansjö, son t. Lars Nilsson o. h. h. Kristin Nilsson, g. m. Anna E. Eriksson, f. 28/7 -98 i Östansjö, dotter t. Jonas W. E. o. h. h. Brita Hansson. Barn: Vidar, f. 25/11 -17, Fritz, f. 23/3 -16, Elin, f. 5/2 -21, Thora, f. 18/6 -23, Maj-Lis, f. 24/7 -35, Kjell, f. 7/1 -39.

Larsson är medlem av Mejeri- och Slakteriför.

Linsell socken

Över Linsellborren, forsen i Ljusnan utanför Linsell och på östra sidan om älven famnande Linsellssjön och området upp mot Digervålen på gränsen mot Vemdalen går gränsen för denna socken. Den går sedan över sjön Orten mot syd-kanten av Sonfjället till 900 metershöjderna Hovden. Glötdalsvålen och Fruhogna mot Dalagränsen, sedan den följer till trakten mellan Häggsberget och Storfjäten för att sedan gå över Sömlingskogarna förbi Djursvallen till Linsellborren. Mot Lillherrdals 21 kvm är Linsells socken 10 kvm. Den hyser många skogsmarker och inom dess område når Glötesvålen 1007 m. Dödsvålen 848, Hoverken 1125, Dravagsvålen 935 m. Mellan dessa rinner Linån, som givit socknen dess namn och vid vilken

Linsell kyrka

sågnen vill påstå haft den första bebyggelsen i trakten. Kanske det är här någonstans, om ej i Lofsdalen, den norske stormannen Hvithatt, flykting även han som Härjulf, haft sin boplat. Norr om Dödsvålen kommer Råndan för att snart lämna sitt vatten i Ljusnan. Men det är uppe vid denna älv och efter dalgången söder om dessa höjder mot Lofssjön, som bebyggelsen sträckt sig, och socknens betydelsefullaste byar ligga efter denna linje.

Jag har nämnt Djursvallen nere vid gränsen mot Lillherrdal. Vi behöva ej tveka om, att det är vildrenen, som givit byn dess namn. Vi veta, att vildren funnits i hela Härjedalen. Först på 1860- och 1870-talen, då lapparna satte igång ett verkligt utrotningskrig, försvann den helt. Längst synes beståndet ha klarat sig i sydligaste delen av landskapet. Abraham Hülphers säger på 1870-talet om Lillherrdal, att där fanns hopar på två till trehundra djur på skogen mot Dalasidan, och den sista vildrenen här skall ha skjutits av Erik Olsson i Djursvallen. Detta skedde på 1840-talet. Resterna av den sprängda flocken drog till fjälls västerut. Men ännu på 1850-talet fanns det gott om vildren på Digerhågnfjället i västra delen av Linsell socken. Snöintern 1859—60 medförde en katastrof

för stammen och när nu flockarna sprängdes av jägare från trakten, försvunno de sista vildrenarna mot fjällar och in i Norge. Men även älg har det varit gott om i dessa trakter och förstå vi väl, att befolkningen här till största delen levde på jakt.

År 1832 insynades det väster om Strådalen liggande Sörvattnet som nybygge. Största delen av byn har sedan inköpts till renbetesland av Kungl. Maj:t. Skogsmarken i denna trakt och ned mot Häggsberget är överfull av renmossa. Vitt som om vintern lyser det överallt mellan träden, och ofta är det decimeterdjupa lager, synnerligen omöjliga att gå i vid regnväder, då mossan blir såphal.

Sjön Orten efter Ljusnans dalgång följes av övre och nedre Ransjön och vid dess sydvästra ända ligger byn Ransjö. Fisket i dessa trakter skall gammalt varit mycket givande. Redan 1562 hade byn 4 åboar.

Ej så långt från Ransjö ligger vid Ljusnan kyrkbyn Linsell. Den hade redan år 1564 6 åbor. Linsell socken höll till Svegs pastorat, men har nu egen komminister. År 1758 togs första steget till utsöndring av denna kapell församling, men först 1777 började kyrkan byggas. Den som stod bakom detta bygge, var Per Tholsson, en son av bygden. Han föddes år 1720 och var en stillsam och begåvad pojke, som komministern i Sveg, Jonas Grubb mycket fäste sig vid och lärde både läsa och skriva. På tal om Svegs sockenbor säger Hülphers vid 1770 att "de förfärdiga nästan allt, vad de behöva både av Träd, Jern och Koppar även av silver och andra malmsorter". Handaslöjd övades förr i tiden allmänt i Härjedalen och Per Tholsson hade sin käraste sysselsättning i att i trä skära ut bibliska figurer och pryda husgerådssaker med draxlingor, ornament m. m. Redan i början av 1700 talet hade tanken på att få en egen kyrka och bilda egen församling uppstått hos invånarna i de nordligast byarna i Svegs socken och vid denna tid överfördes byarna Glöte och Lofsdalen från Lillherrdal till Sveg. De blev Per Tholsson, som genomdrev det hela.

Även penningfrågan lyckades han lösa. Det berättas, hur man av sina små tillgångar skänkte pengar, tillhanda höll virke kostnadsfritt och frivillig arbetskraft strömmade till. Självtog sig Tholsson att övervaka och led arbetet samt att förfärdiga kyrkans prydnader. Och denne självlärde mästare i snickerikonsten gjorde skulpturerna på predikstolen och de främre bänkarna, förfärdigade dopängeln, altarprydnader m. m. Kyrkan är 14, m. lång och 9 m. bred. Helt naturligt drog det ut på tiden, innan kyrkan blev färdig. Västtornet tillbyggdes år 1797. Kyrkans vackra dekorationsmålning är utförd av Pehr Sandin. År 1788 blev Linsell egen kommun och år 1795 fick man tillstånd anställa egen präst. Vid löneregleringen år 1870 förändrades befattningen till komminister. Som ett ståtligt äreminne över Pehr Tholsson och hans tid står nu den vackra kyrkan.

Komminister i Linsell: Sigurd Svennerstam.

GLÖTE FOLKSKOLA.

Postadr.: Glöte.

Fastigh. bebos av lärarinnan Maja Mattsson, f. 30/6 -20 i Överhogdal, dotter till Oscar Zetterberg o. h. h. Evelina Karlsson, g. m. Janne Mattsson, f. 24/2 -21 i Linsell, son till Mattias Zachrisson o. h. h. Karin Mattsson.

Fru Mattsson examinerades i Härnösand 1945, tjänstgjorde i Ovanåker 1945-46 samt från 1946 i Glöte. Medlem av Sv. Småskolelärarinnors Förening i Härjedalskretsen samt IOGT.

GLÖTE

Postadr.: Glöte. Tel.: 1.

Fastigh. omfattar 2 vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. El. ljus.

Äg.: Per Eriksson, Linsell.

Fastigh. uthyres till AB Lindblad & Co. sedan 1929. Filial. Tid. har en handel drivits sedan 50 år tillbaka.

Förest.: Oscar Zetterberg, f. 28/6 -87 i Karlskrona, son till Ernst Z. o. h. Maria Petersson, g. m. Evelina Karlsson, f. 14/7 -01 i Överhogdal, dotter till Axel K. o. h. h. Signe Nilsson. Barn: Maja, f. -21, Ernst, f. -24.

Zetterberg är aktieäg. i företaget, vars omsättning uppgår till c:a 150.000: per år, antalet anställda uppgår till 3. Zetterberg har tid. varit förest. i samf. affär. Medlem av Köpmannaförb., tid. led av skolstyr. Är sedan 1/1 -49 ägare av affären i Glöte.

VÄLLVIKEN 4¹², 4¹³, 4¹⁵

Postadr.: Fack 20, Månsåsen.

Areal: 51 har, därav åker 8 och skog 20 har. Jordart: Hårdvall. Skogsbest.: Barrskog. Djurbesättn.: 6 kor, 1 häst. Tax.-v.: 9.700:—.

Fastigh. uppf. 1913-14, ladugård uppf. 1922. Timmer samt spåntak. 1½ vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. Förstuga. El. ljus. Äg. inköpte fastigh. 1940 av Nils Johansson.

Äg.: Hem.-äg. T. Ingemar Persson, f. 30/4 -07 i Norderön, son t. Per Andersson o. h. h. Benedikta Pettersdotter, g. m. Ester M. K. Lindqvist, f. 21/3 -13 i Bräcke, dotter t. Erik J. L. o. h. h. Marta Stjernström. Barn: Sylvia, f. 25/3 -33, Yngve, f. 18/10 -37, Rut, f. 22/11 -38.

SUNNE

ÅKERÄNG 2³

Postadr.: Genvalla. Tel.: Sunneby 10.

Areal: 96 har, därav 21 åker.

Fastigh. uppf. 1892 av trä i 2 vån. med 2 läg. om 7 rum och 2 kök samt hall. Huvudbyggn. har genomgått fullst. renovering. V. a., c. v. 1 äldre byggnad med bakstuga, 2 rum och kök, nyligen renov. Ny ladugård med stall samt övriga uthus i prima skick. Gården är en av de äldsta inom byn och torde med säkerhet ha brukats redan på 1400-talet. Den gamla landsvägen har gått igenom byn redan för flera hundra år sedan, och gården har med säkerhet varit i samma släkts ägo under flera århundranden. Den innehades i början av 1800-talet av fadern till äg:s svärfar. Äg. övertog gården 1912. Han härstammar från en mycket gammal släkt, vilken ännu bebor släktgården i hans hemtrakt.

Äg.: Hem.-äg. Olof Persson, f. 12/6 -75 i Näs, g. m. Märta Olofsson, f. -72 i Sunne, död -27. Barn: Ada, f. -08, Ebba, f. -09, Jonas, f. -13.

Äg. är led. av Näs-Sunne Fattigvårdsförbund samt tidigare av skolråd och kyrkoråd samt komm.-fullm., varjämte han innehaft en del andra uppdrag. Han har vidare bl. a. ägnat sig åt hästavel.

ÅKERÄNG 2⁶, 1³

Postadr.: Åkeräng, Genvalla. Tel.: Sunneby 26.

Areal: 29 har, därav åker 11 och skog 18 har. Jordart: Lerbland. svartjord å lerbotten. Djurbesättn.: 6 kor, 1—2 ungnöt, 2 hästar. Tax.-v.: 13.700:—.

Fastigh. uppf. omkr. 1850, renoverad 1947. Timmer. 2 vån. med 2 läg. om 4 rum och 2 kök. El. ljus, vatten, avl. Äg. inköpte fastigh. 1943 av Axel Hansson.

Äg.: Hem.-äg. Nils A. Nystedt, f. 29/12 -10 i Offerdal, son t. Karl N. o. h. h. Märta Wikman, g. m. Betty Jonasson, f. 28/8 -19 i Hotagen, dotter t. Jonas Persson o. h. h. Britta Eriksson. Barn: Sune, f. 9/12 -42, Berit, f. 24/4 -46.

Svegs kyrka

Sveg socken

Det finns från Svegs socken en mycket intressant saga eller sägen om, hur en vid Solnoset eller Solnans utlopp i Ljusnan boende fiskare och jägare vid namn Pålsmän inringade sitt jakt och fiskeområde. Han var ortens skickligaste skidlöpare och han skall ha levat för en 300 år sedan. Han låg i fejd med andra om jakten och försökte därför utverka åt sig ett bestämt område. Han skall också ha fått det, men ålagts att själv på en dag åka skidor runt det område, han önskade. Det var en fantastisk färd, han gjorde, men det tog ej något på hans krafter, medan däremot hans jakt-hund, som följt honom, stupade. Att på detta sätt inringa det område, man ville ha äganderätt till, var nog vanligt i forntidens Sverige.

När den äldsta kyrkan blev byggd, veta vi ej, men är det sanning i uppgiften, att Härjulvs ättling Ljot byggt den, måste det ha skett i slutet av elfte århundradet. Som på andra platser hindras bygget av övernaturliga

makter. Man försökte bl. a. på Storön, som i våra dagar blivit ett förnämligt friluftsområde, och man tänkte väl då närmast på att få kyrkan mitt emellan de mest betydande boplatserna Herrö och Byn, Äggen och Ulfkälla. Vid den tiden skall det ha varit 16 bönder i Sveg. Denna kyrka blev 1563 nedbränd genom åskeld. Man ville tro, att det var den sägenomspunne prästen "Herr Anund", kyrkoherde 1560—1566, som genomförde det andra kyrkobygget. Denne präst lär ha bott i Herrö och skall även ha haft siareförmåga. Denna andra kyrka skall ha varit 35 alnar lång, 14 alnar bred och 12 alnar hög samt haft fristående klockstapel. Sista gudstjänsten där hölls i juni 1845, varefter den revs och uppbyggandet av en ny större kyrka vidtog omedelbart. Byggmästare var Jac. Norin från Norrala i Hälsingland. Den 7 okt. 1948 invigdes denna kyrka och den utvidgade kyrkogården. Även de gamla förnämliga inventarier, man lyckades plocka ihop, placerades nu in i det nya kyrkorummet, som dessutom fick en hel del nya. Det dyrbara altarskåpet daterat 1623, dopängeln med dopskål, medeltida apostelbilder och en bild i relief av den törnekrönte Frälsaren kunna nämnas.

Allt fram mot slutet av 1300-talet synes Härjedalen ha utgjort en kyrklig enhet med enda sockenkyrkan i Sveg, men sedan framträdde de första bevisen för bildandet av nya socknar, bildandet av annexförsamlingar och byggande av kyrkor. Hede nämnes som socken skild från Sveg 1442, kyrka invigdes i Lillhårdal 1407 och i Överhogdal byggdes kapell 1466. 1493 var Älvros en by i Svegs socken, men 1589 nämnes annexkyrka där-ädes.

Svegs läge vid färdevägen till Hälsingland och dess handelsförbindelser åt alla håll har gjort, att det samhälle, som så småningom vuxit upp vid kyrkan blivit först ett municipalsamhälle och är nu sedan 1937 köping. Redan på 1770-talet framförde dåvarande kronofogden P. Graan till landshövding Nils Gyldenstolpe tanken på en köpings anläggande i Svegs socken "för Invånarnas behov af tärande och nötande waror, hwarigenom den rörelsen kunde blifwa i landet uplifwade genom införsel af wed och timmer samt flera slags producter". Han var framsynt kronofogde Graan.

Redan på 1870-talet, då planer uppgjordes för framdragande av järnvägar i Norrland, framfördes tanken på en mellanriksbana Ljusdal—Sveg—Röros, en tanke, som återkommit nu dessa år och kanske i en snar framtid når sin lösning. Men först år 1909 fick Härjedalen sin första järnväg, Orsa—Härjedalens järnväg. Den byggdes och ägdes de första 10 åren av ett enskilt bolag, varefter den inlöstes av staten. Redan året förut hade Sveg fått karaktären av municipalsamhälle och på de 76 har, som under benämningen "Svegs kyrkostad" vid avvittringen avsattes till plats för kyrkstallar, fanns då en hel del annat, apotek, tingshus, affärshus, skolor, förutom privata bostäder och affärer. 1922 öppnades järnvägen Brunflo—Sveg för allmän trafik och 1924 var Sveg—Hedebanan färdig. Svegs ställning som huvudort har därmed säkrats. Där finns lasarettet och därifrån sändes nu varor till alla delar av Härjedalen. En ståtlig utveckling av en plats, där kyrkan förr dominerade, där väl fanns prästgård och därintill det s. k. Härruset, vari lagmän och senare landshövdingar bodde under sina ämbetsresor, men i övrigt endast kyrkstallar för kringboende allmoge att vid kyrkbesök sätta in sina hästar i.

Kulturminnesvården står högt i Sveg. En ståtlig hembygdsgård Gammalmon har uppförts. Föreningen Härjedalsslöjd har utfört ett vackert arbete för höjande av vävnadskonst och hemslöjd i övrigt. Cirka 4 km öster om Glissjöbergs by och ett par mil nordväst från Svegs järnvägsstation ligger Remmet. Där finns en gård "Gammel-Rems". Bonden var ättling efter en finne, som slog sig ned här i slutet av 1500-talet. Det var en vacker gård, Gammel Remsen uppförde och den fanns kvar i släktens ägo ända till slutet av 1800-talet, då Bergvik och Ala Nya AB köpte den. Numera har gården genomgått en förnämlig restaurering på ägarens bekostnad och är en ståtlig hembygdsgård.

Kontraktsprost: Kyrkoherde G. Nordling.

BYN

Postadr.: Sveg. Tel.: 391 a.

Areal: 81 har.

Fastigh. uppf. å 1880-talet, renoverad 1948. Timmer. 1½ vån. med 1 läg. om 2 rum och 1 kök. Avl. Äg. inköpte fastigh. 1948 av Johan Kallén.

Äg.: Hem.-äg. P. O. Gunnar Persson, f. -13 i Färila s:n, son t. Jonas P. o. h. h. Anna Färlin, g. m. Majken Magnusson, f. -20 i Göteborg, dotter t. Olov M. o. h. h. Karin Johansson. Barn: Gun Margareta, f. -46.

Persson är medlem av Mejeriför. och RLF.

ÖVERBERG 18^s

Postadr.: Överberg, Sveg. Tel.: 341 c.

Areal: 385 har, därav åker 3,5 har. Tax.-v.: 33.300:—.

Fastigh. uppf. 1870. Timmer. 1½ vån. med 1 läg. om 5 rum och 1 kök. Vatten, avl. Nuv. bostad uppf. 1912, 2 rum och 1 kök. Äg. inköpte fastigh. 1946 av fadern.

Äg.: Lantbr. Jonas Martin Jonasson, f. -10 i Svegs s:n, son t. Per J. o. h. h. Olivia Sten, g. m. Ingeborg Jönsson, f. -16 i Svegs s:n, dotter t. Jonas J. o. h. h. Brita Halvarsson. Barn: Roland, f. -41, Härje, f. -45, Birgit, f. -46

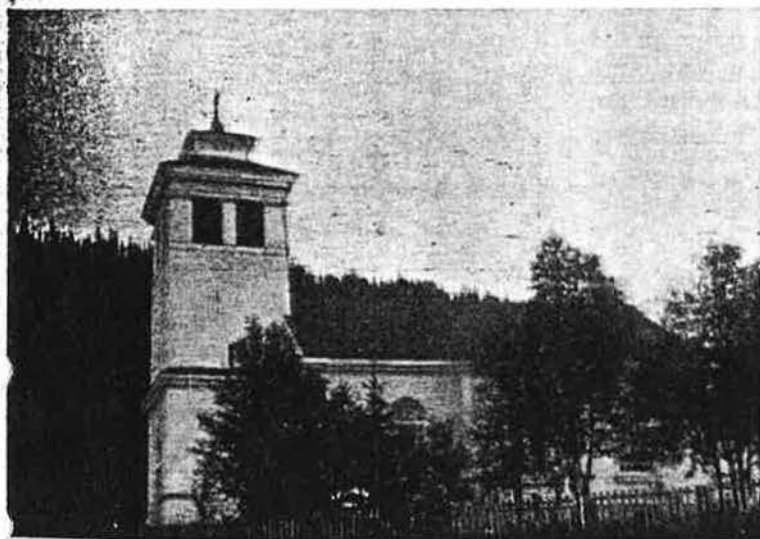
ÖVERBERG 18^{tt}

Postadr.: Överberg, Sveg.

Areal: 3 har åker. Djurbesättn.: 2 kor.

Fastigh. uppf. 1936. Timmer. 1½ vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. Vatten, avl. Äg. inköpte fastigh. 1936 av Jonas Jönsson

Äg.: Småbrukare Alma Persson, f. 02 i Lillhärjedalen, dotter t. Olov Amunds son o. h. h. Karin Jonasson, g. m. Olov Persson, f. -96, död -37, son t. Per Larsson o. h. h. Märta Andersson. Barn: Märta, f. -22, Elin, f. -25, Olle, f. -27, Kerstin, f. -35, Gunnar, f. -37.

Tännäs kyrka

Tännäs socken

I västra Härjedalen växer Tännäs snabbt fram som motvikt mot Sveg i landskapets södra del. Det är Funäsdalen i Tännäs kommun. Allt till 1925 var denna del av Härjedalen ett siderat område till största delen hänvisat att söka sig över till Rörö i Norge, vare sig det gällde köp eller försäljning av varor eller resor utom landskapet. Då fanns järnväg och där kunde man köpa mjöl, sil och annat till husbehov, och där kunde man avyttra renkött vid de stora slakterna och där såldes hudar och skinn, sommarsmöret, snarad fågel och hare m. m. Så länge Ljusnedals bruk tillverkade sitt goda järn, var även det en viktig handelsvara.

Första gången Tännäs nämnes i de gamla handlingarna, är år 1407 och ännu 1575 var det nog egen socken.

1589 synes dock kyrka vara byggd. 1672 blev denna kyrka eller kapell restaurerad, vilket ock skedde 1796, 1840 påbörjades den nuvarande, vilken fullbordades 1851 och ombyggdes redan år 1855. Den är ritad av arkitekt J. A. Hoverman. Allt till 1925 var Tännäs socken i kyrkligt avseende annex till Hede, men fick då egen kyrkoherde. Redan i kungligt brev av 1871 skulle komminister tillsättas och så skedde även den 30 mars 1902. Kyrkan är vackert prydd och äger bl. a. ett märkligt medeltida broderi med ett oljekärl på ett näckrosblad och från vilket en mängd blomster spira upp. Krucifixet är ett vackert 1300-talsarbete.

När Ljusnedals kopparbruk anlägges år 1686, upprättas där en bruksförsamling och predikade präster i Hede då i en stuga "Blixstuvan". Den första kyrkan byggdes 1757. 1796 revs denna lilla korskyrka och uppbyggdes den nuvarande, som restaurerades 1902. Redan 1695 omnämnes egen brukspredikant, men först åren 1770—1863 var fast sådan anställd. I kyrkan finnes vackra prydnader, däribland ljuskrona och nummertavla av Jöns Ljungberg, altartavlan målades 1767 av Erik Wallin från Nilsvallen i Sveg, antependium sytt och skänkt av siste bruksägaren Farups döttrar m. m.

Sedan 1928 äger även Funäsdalen sin egen kyrka. Den är ritad av arkitekt Curt Björklund, Stockholm och konstnärligt smyckad av dekoratör, konstnären Edv. Berggren. Många vackra gåvor har även denna kyrka erhållit, senast en vacker brudkrona av bygdens lottaförening.

Funäsdalens äldsta gård är nog Gammelgården eller Fundins, som den nu kallas. Där levde till 1932 handlande Erik Fundin, som 1894 startade Härjedalens Fornminnesförening och började bygga upp vårt lands tredje fri-luftsmuseum, Fornminnesparken. Där finnes nu ett 15-tal byggnader och ytterst förnämliga samlingar, som skola ställas ut i Funäsdalens förut nämnda 100-åriga skolhus, som flyttats till parken.

Socknens alla byar hava mycket goda landsvägsförbindelser och gå en snabb utveckling till mötes. Hårt kommer emellertid socknen att drabbas, när om något år sjön Lossen höjes sina 23 m. och då översvämmar stora delar av Valmåsens och Ljusnedals byar.

BRUKSGÅRDEN 1^a

Postadr.: Buhrs, Ljusnedal.

Areal: 7 har, därav åker 4 har. Jordart: Myr- och sandjord. Djurbesätn.: 7 kor, 2 ungdjur, 8 getter, 1 häst. Tax.-v.: 3.900:—, brandf.-v.: 9.500:—. Fastigh. uppf. 1909, renoverad 1926. Trä. 1 läg. om 5 rum och 1 kök. Vat., avl., el. ljus. Fastigh. har varit i släktens arrende sedan 1859.

Äg.: Staten.

Arr. (sedan 1928): Jonas Persson Myhr, f. 7/11 -97 i Linsäll, son t. Per M. o. h. h. Ingeborg Andersson, g. m. Anna Vestman, f. 7/2 -98 å gården, dotter t. Per V. o. h. h. Magnhild Myhr. Barn: Edvin, Johan, Elsa, Rut. Myhr är kyrkovärd sedan 1943.

BRUKSGÅRDEN 45, HEDNINGSGÅRDET

Postadr.: Hedningsgården, Funäsdalen.

Areal: 9 har, därav åker 2 och skog 7 har. Jordart: Sandbland. lerjord. Djurbesätn.: 4 kor, 1 ungdjur, 1 häst. Tax.-v.: 1.100:—, brandf.-v.: 4.000:—.

Fastigh. uppf. 1391 (hitflyttad fr. Ljusnedal), ladugård uppf. 1930, sommarladugård uppf. 1943. Trävirke samt spåntak. 1½ vän. med 1 läg. om 4 rum och 1 kök. Vatten, avl.

Äg.: Staten.

Arr. (sedan 1926): Olof Emanuel Ljungberg, f. 3/7 -01 i Ljusnedal.

BRUKSGÅRDEN 46

Postadr.: Bruksgården 46, Funäsdalen. Tel.: 80.

Areal: 11,5 har, därav åker 2 har. Jordart: Sandbland. lerjord. Djurbesätn.: 3 kor, 10 getter, 2 får, 1 häst. Tax.-v.: 1.200:—, brandf.-v.: 4.000:—.

Fastigh. uppf. 1942, ladugård 1938, sommarladugård 1945. Trä samt korrugerad plåt samt papptak. 1½ vän. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. Vatten finnes i ladugård.

Äg.: Staten.

Arr. (sedan 1937): Ingemar Leonard Wagenius, f. 21/5 -13 i Funäsdalen, son t. Joh. Olof W. o. h. h. A. Elisabeth, g. m. Anna Birgitta Näslund, f. 28/4 -13 i Bruksvallarna, dotter t. Olle Olofsson N. o. h. h. Gertrud Karolina Näslund. Barn: Sonja K., f. 28/5 -33, Ingevar A., f. 9/7 -35, Gun E., f. 13/2 -39, Siv M., 12/6 -41, I. Anita, f. 8/3 -45, E. Birgitta, f. 8/11 -46, Gunnar Bertil och Olof Lennart, f. 16/1 -49.

BRUKSGÅRDEN 47

Postadr.: Bruksgården, Funäsdalen.

Areal: 11 har, därav åker 2 och skog 9 har. Jordart: Sandbland. lerjord samt myrjord. Tax.-v.: 2.000:—, brandf.-v.: 5.000:—.

Fastigh. uppf. 1938 av Olof Larsson och Olof Myhr. Trä samt tegeltak. 1 vän. med 1 läg. om 1 rum och 1 kök.

Äg.: Staten.

Arr. (sedan 1948): Oscar Bernhard Sandwold, f. 21/5 -98 i Funäsdalen, son t. Olof S. o. h. h. Brita Loo, g. m. Hilda Erika Busk, f. 5/3 -03 i Funäsdalen, dotter t. Hans Hansson B. o. h. h. Märta Wagenius. Barn: O. Haldö, f. 5/5 -24, Betty M., f. 20/2 -26, Einar H., f. 4/4 -28, O. Dagmar, f. 19/9 -30, Bror H., f. 29/10 -33, Märta G., f. 9/1 -37, Britt I., f. 26/2 -47.

Vemdalens socken

De gamla gårdarna med sina förnämliga, timrade mangårdsbyggnader, sina kornlador och häbergen försvinna alltmer i Härjedalen. De äro opraktiska, tycker den moderna människan, man vill ha nytt. Men med det försvinner en epok i landskapets kulturhistoria. Därför hälsar man med glädje varje försök att rädda den gamla gården med sina vackra proportioner, sina små, rutade fönster och sin stilfulla rokokokvist, barfre. En av dem, som härvid med uppoffrande av intresse, arbete och pengar räddat en samling gamla hus och av dem uppfört och fogat ihop en ståtlig hembygdsgård, är överingenjören Bernhard Ell och hans fru Ea Ell i Vemdalen. Han förvärvade den Kläpp "upp i Åsen" och dit flyttade han

1931 byggningarna från Staffansgården nere i byn. Staffansgården byggdes 1810 av Roel Persson, väst i Åstorp. Överingenjör Ell hade turen till sin hjälp få två förnämliga konstnärer, målaren Rickard Ekman och konstsmeden Axel Stridsberg och dessa ha efter eget sinne fått skapa om de gamla rummen och husen till rummen, vackert prydda utrymmen, avsedda att alltfört bebos. Takmålningar och väggdekorationer med motiv ur Staffansvisan pryda rummen, som även fått den mest gedigna inredning i gammal stil och utförd av bygdesnickare och konstväverskor. Själv har fru Ell på ett förnämligt sätt stått ledande bakom det vackra arbetet. Ett förnämligt exempel på vad, som kan åstadkommas när intresse finns.

Vemdalens nuvarande kyrka uppbyggdes år 1763. Byggmästare till den säregna och förnämliga byggnaden var dragonen Olof Månberg från Hackås och han hade väl fått sina idéer under någon av krigarfärderna och här fick han nu pröva sin fantasi och handaskicklighet. Befolkningen gjorde allt för att möjliggöra arbetet och det var många penninggåvor, som behövdes, innan kyrkan mot slutet av 1700-talet stod färdig. Men så har den ock till allt annat fått en förnämlig inredning.

Altarställningen är utförd 1770 av Jonas Granberg från Klövsjö. Altartavlan, föreställande Kristi lidande samt nattvarden målades samma år av Erik Wallin från Nilsvallen i Sveg. Målningsarbetet i kyrkan förnyades 1818 av Pehr Sundin från Sunne i Jämtland, en förnämlig och begåvad konstnär. 1810 byggdes läktare av tusenkonstnären, bonden Olof Ingebrectsson i Tännäs och det är även denne, som 1811 skurit den synnerligen vackra korbågen. Nummertavlan är ett verk av bonden Pehr Olofssen i Kvisthån och är daterad 1792. Målningen i flera färger, utfördes 1795 av Anders Berglin från Östnär i Hackås, denne kyrkmålare av rang följde ock den framstående jämtländske skulptören Johan Edler d. ä. Enligt Festin, från vilken dessa uppgifter äro hämtade, snidade Edler och Berglin målade. Predikstolen till sist är ett förnämligt arbete av den ofta nämnde schatullmakaren och konsthantverkaren Jöns Ljungberg från Ljungdalen. Även sedan hava nya prydnader tillkommit. Nattvardskärlen av silver äro från år 1797 och vid senaste restaurering 1920 erhöll kyrkan en hel del de vackraste järnljusstakar och annat av konstsmeden Axel Stridsberg i Vemdalen.

Den fristående klockstapeln, uppförd av en byggmästare Killberg, blev färdig år 1755. Dess lillklocka är från 1713 och den större anskaffades 1779. Dess inskrift lyder:

När lindet mitt det börjar skalla
och kalla er till Herrens hus,
så skynd er fort dalkarlar alla
at lyfta hiertan up til Gud,
at söka nåd med bön och tårar
mot synden, som vårt samvet sårar,
ock höra gierna ordets röst,
som gifver själar kraft ock tröst.

Innevånareantalet den 31/12 1948 var 1235 st.
Komminister: Ragnar Mellgren.

Vemdalens kyrka

VEDDALENS JÄRNVÄGSSTATION. VEMDALEN-YTTERHOGDAL

Postadr.: Kyrkbyn, Vemdalen.

Fastigh. uppf. 1924. Trävirke.

Banbiträde: Nils Ivar Lindberg, f. 23/10 1892 i Jämshög, Blekinge, son t. Olof L. o. h. h. Bengta Nilsson, g. m. Anna K. Åhs, f. i Tännäs socken, dotter t. Per Å. och A. Margareta Hjort. Barn: P. Ingemar, f. 14/10 1916, O. Enar, f. 31/6 1918, Ingrid B., f. 27/4 1922, A. Rune, f. 21/2 1924, Anna K., f. 13/3 1925, A. Irene, f. 7/1 1931.

Fru Lindberg sköter järnvägsexp. sedan 1929.

VEMHÅNS FOLKSKOLA

Postadr.: Hån, Vemhån.

Fastigh. uppf. 1909.

Småskollärarinna Hanna Dahlin, f. 16/5 1900 i Hede, dotter t. Olof D. o. h. h. Karin Johnsson. Fröken Dahlin är utexaminerad vid Seminariet i Östersund 1922, tjänstgjort vid Vänsjö skola 1922—29, vid Ångersjö 1929—40 och tjänstgör sedan 1940 vid Vemhåns Skola.

Folkskollärare Edvard Danielsson, f. 26/12 1914 i Klövsjö s:n. Utexaminerad vid Hälsingborgs Folkskoleseminarium 1948. Tjänstgör vid Vemhåns skola sedan 1948.

Folkskollärarinna Dagny Bladh, f. 16/7 1898 i Örnköldsvik. Utexaminerad vid Umeå Seminarium 1921. Tjänstgjort i Resele 1921—22, Fränsta 1922—23, Själevad 1923—24 och tjänstgör sedan 1924 vid Vemhåns Folkskola.

VEMHÅN 10^a

Postadr.: Box 19, Vemhån. Tel.: 81.

Areal: 21 har, därav åker 2,5 har. Jordart: Sten- och lerjord. Skogsbest.: Tall- och granskog. Djurbesättn.: 3 kor, 1 ungnöt, 1 häst. Tax.-v.: 4.900: —. brandf.-v.: 20.000: —.

Fastigh. uppf. 1927 av Sven Jönsson, renoverades 1933, ladugård uppf. 1934. Stolpvirke. 1 1/2 vån. med 1 läg. om 5 rum och 1 kök. Avl., el. ljus. Dessutom finnes en äldre bostadsfastigh. samt uthusbyggnad. Fastigh. har varit i släktens ägo sedan 1920 och övertogs av äg. efter Sven Jönssons sterbhus genom köp 1935.

Äg.: Hem.-äg. Jonas A. Svensson, f. 23/11 1904 i Vemhån, son t. Sven Jönsson o. h. h. Anna Olofsson, g. m. Anna M. Pettersson, f. 4/3 1911 i Hedeviden, dotter t. Gustav P. o. h. h. Kristina. Barn: Vidar, f. 22/1 1938, Herje, f. 14/6 1941, Leif, f. 26/6 1943.

Ytterhogdals kyrka

Ytterhogdals socken

Längst i östra Härjedalen mot gränsen till Hälsingland och Medelpad ligger Ytterhogdals socken, som först i sen tid kommit att höra till detta landskap. Det var år 1862, som Hogdalssocknarna överfördes till Jämtlands län och 1864 överflyttades pastoratet från Uppsala till Härnösands stift.

Sin första befolkning fick Ytterhogdal säkert från öster, från Hälsingland. Efter kusten sökte sig stenåldersfolket mot norr och efter de stora floderna drogo de mot väster till fiskrika sjöar, till givande jaktmarker. Efter Ljusnan och Hoaån drogo de upp mot Jämtland och Haverötrakten av Medelpad samt nog även västerut till Härjedalen. Ljusdalsbygden har mycket tidig bebyggelse och sägner vet berätta, att dess befolkning haft sina

fäbodan upp mot sjön Havern, som till sin sydliga del skjuter in i Ytterhogdals socken. Där synes ock sen gammalt socknens huvudbygd ha legat, vid Fåssjöån i byn Fåssjö med dit räknade byn Minne, som fått sitt namn av

sitt läge vid åmynningen vid Havern. Hälsingland kristnades enligt sägnen på 1000-talet av den helige St. Staffan och vid den tiden skall kyrka ha byggts i Fåssjö. Troligen fanns detta kapell kvar till digerdödens tid vid 1350, då bygden skall ha avfolkats. Det är ej omöjligt att så även skett, då man betänker, att denna östliga del av Ytterhogdal ej nått någon vidare utveckling. Från denna kyrka skall än finnas bevarad den med synnerligen vackra smiden försedda dörren, nu i Jämtlands museums ägo, samt den konstrikt smidda nyckeln.

Ytterhogdal har sin sagogestalt i jätten Gumjan, vilken jämte sin son Lill-Gumjan höll till 1 nymil västerut från kyrkan i en grottluk fördjupning nere i berget, kallad Stor-Gumjans eller Stor-Gunnbjons-Grava. Sin son Lill-Gumjan skall han ha fått med en kvinna från gården Hammarby i Östansjö och henne hade han rövat, då ingen flicka ville gifta sig med honom. En gång, berättar Modén, då denna Gumjan i mässingssläde, dragen av en älg, åkt till den på den tiden närmaste kyrkan i Ljusdal, körde han ner på isen av Hogdalssjön utanför gården Näset. Där har nu sjön grundats upp och en vassrygg bildats, som än i dag bär namnet Mässingtuven eller Mässingholmen.

Den från senare medeltid härstammande kyrkan i Överhogdal, byggd på Kyrknäset i Östansjö by, var en liten gråstenskyrka, reparerades 1656 och fick då nya bänkar, predikstol och läktare. Hon ansågs sedan för mörk och 1693 vidgades fönstren, men samtidigt slogs östra gavelväggen ut och ett nytt korparti av kyrkans bredd tillbyggdes av trä. 1736 ersattes denna korbyggnad med kor av sten vid norra väggen och ett nytt fönster upptogs på västra väggen. 1740 fick man ny altartavla och förgyllt korskränk med pyramider. Men denna kyrka blev för liten och revs, varefter 1799 lades grunden till en ny. Den byggdes av Johan Christian Loëll och invigdes 1812. Till sist må antecknas att 1531 vid klockeskattens utgörande fick Hogdal lösa sin enda klocka med reda pengar. Men 1565, då en liknande skatt påbjöds av Erik XIV, nödgades man avstå en klocka och levererades den till kanongjuteriet.

Innevånareantalet den 31/12 1948 var 2012 personer.

ASPAN

Postadr.: Aspan, Ytterhogdal.

Tax.-v.: 2.500:—.

Fastigh. uppf. 1939 av Johan Andersson. Fylln.-väggar. 2 vån. med 1 läg. om 4 rum och 1 kök. Ladugård. Äg. övertog fastigh. 1918 efter Jöns Larsson genom arv.

Äg.: Fru Katarina Axelsson, f. 8/11 1886 i Ytterhogdal, dotter t. Axel Jöns-son o. h. h. Märta Jonsson, g. m. Gustav Sandmark, f. 1867, död 1945. Barn: Per K. Axelsson, f. 25/7 1912, Lilly (gift Schavon), f. 27/7 1908, Isidor, död 1941.

FLOREN 2^a

Postadr.: Floren, Ytterhogdal.

Areal: 182 har, därav åker 4 har. Djurbesätn.: 5—6 kor, 1 tjur, 2 hästar.

Tax.-v.: 24.500:—.

Fastigh. uppf. 1947 av äg. Fylln.-väggar samt tegeltak. 2 vån. med 2 läg. om 4 rum och 2 kök. Ladugård. Vatten, avl., badrum. Äg. inköpte fastigh. 1934 av Adolf Lindgren. 1^a arrenderas, areal 173 har.

Äg.: Hem.-äg. Oscar T. Danielsson, f. 19/12 1895 i Los, son t. Daniel D. o. h. h. Brita Kratz, g. m. Beda Johnsson, f. 30/1 1891 i Ångersjö, dotter t. Olof Olsson o. h. h. Johanna Olofsson. Barn: O. Georg, f. 1919, död 1926, Gertrud K., f. 16/8 1921, I. B. Monika, f. 24/10 1943.

FLOREN 3^{io}

Postadr.: Floren, Ytterhogdal.

Tax.-v.: 1.600:—.

Fastigh. uppf. 1915 av Mats Olsson. Fylln.-väggar. 1 1/2 vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. Uthus. Äg. övertog fastigh. efter föräldrarna 1943.

Äg.: Skogsarb. F. Edvin Olander, f. 4/10 1908 i Ytterhogdal, son t. Lars Matsson o. h. h. Anna Olander.

ÖSTERÅSEN 6'

Postadr.: Österåsen, Asarna.

Areal: 5575 kvm. Tax.-v.: 4.000:—.

Fastigh. uppf. 1907 av E. Sahlin. Timmer samt spåntak. 1½ vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. 1 hall. El. ljus. Nuv. äg. övertog fastigh. 1907.

Äg.: Fru Brita Dahlin, f. 31/12 -82 i Asarna, dotter t. Lars Göransson o. h. h. Brita, g. m. Per Erik Dahlin, f. 1871, död 1941, son t. Erik D. o. h. h. Sigrid Ahs. Barn: Helmer, f. 99, Sigrid, f. 13, Frida, f. 14.

ÖSTERÅSEN 8'

Postadr.: Österåsen, Asarna. Tel.: 74.

Djurbesättn.: 7 kor.

Fastigh. uppf. 1860. Timmer samt tegeltak. 1½ vån. med 1 läg. om 2 rum och 1 kök. El. ljus. Vatten, avl. Nuv. äg. inköpte fastigh. 1936 av föräldrarna och sambrukas med Olof Sundvissons fastigh.

Äg.: Hem.-äg. Karl M. Sundvisson, f. 27/4 -04 i Asarna, son t. Sundvis Svensson o. h. h. Anna, g. m. Margareta Hansson, f. 9/5 -08 i Rätan, dotter t. Hans Johansson o. h. h. Anna Eriksson. Barn: Bo, f. 32, Anna, f. 34. Sundvisson är ledamot av komm.-fullmäkt., skolrådet och tax.-nämnd.

ÖSTERÅSEN 8'

Postadr.: Österåsen, Asarna.

Areal: 262 har, därav åker 9 har. Djurbesättn.: 5 hästar, 7 kor, 1 ungdjur. Tax.-v.: 28.400:—.

Fastigh. uppf. å 1860-talet. Timmer. 1½ vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. 1 hall, källare. El. ljus. Nuv. äg. inköpte fastigh. 1940 av föräldrarna. Sambrukas med brodern Karl Sundvisson.

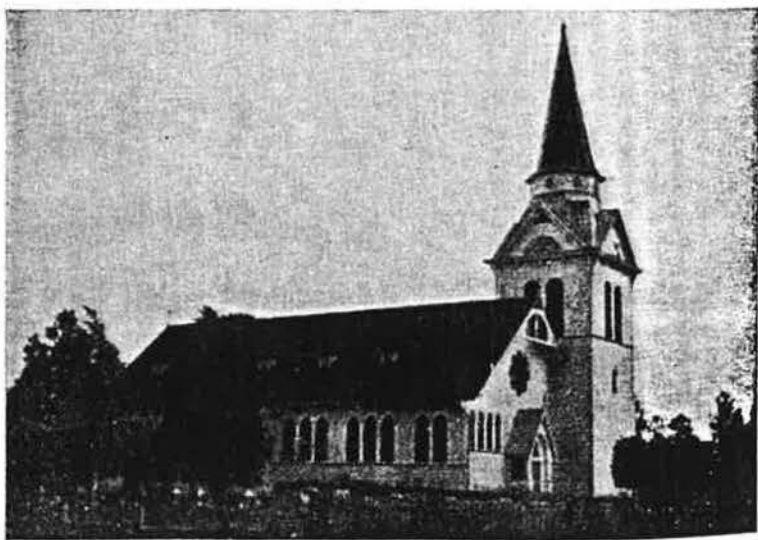
Äg.: Hem.-äg. Olof E. Sundvisson, f. 14/1 -94 i Asarna, son t. Sundvis Svensson o. h. h. Anna Olofsdotter.

Älvros socken

Reser man från Sveg österut, skall man finna, hur Ljusnan alltmer vidgar sig och i Älvros socken gör en verkligt skäl för namnet älv. Men det är ej Ljusne älv, som givit byn och socknen dess namn utan älva eller Norrälven, som löper in i Ljusnan. Os betyder nämligen älvmyrning. Redan vid alltinget 1273 nämnes, som det då kallas, Aelnar os. Här som annorstädes i landskapets östra del har folk vandrat in redan under stenåldern från Hälsingland till fiskrika sjöar och rika jaktmarker. Ytterst betydelsefull blev sedan leden efter Ljusnan, när pilgrimsfärderna började och lättförståeligt är att senare tidens handelsresor kommo att följa dalgången till Färila och Ljusdal. Älvros var under denna tid en by under Sveg och förblev

så åtminstone in på 1500-talet. Vid tiden för Trondhjemska reformatsen 1589 omfattade Svegs gäll utom moderkyrkan 3 annexkyrkor och bland dem Elleros. Sockenbildningen var alltså genomförd under senare hälften

Älvros kyrka

av 1500-talet och har man kunnat antaga, att Älvros gamla träkyrka blivit uppbyggd på 1570- eller 1580-talet. Den framstående norske historieskrivaren P. A. Munch lämnar enl. Festins "Älvros gamla kyrka" i sitt arbete "Norge i Middelalderen" uppgiften, att kyrka funnits i Elfarnos under medeltiden. Hur därmed förhåller sig, är svårt att avgöra, men omöjligt är det ej. Det finns i Älvros kvar ett medeltida rökelsekar och en del bilder, som gott kunna ha hört till ett medeltida kapell. Det skall ock ha funnits uppgift om, att de s. k. kyrkängarna blivit "givne under kyrkan i gamla tider". Denna uppgift skall ha funnits i en nu förkommen räkenskapsbok från år 1656.

Älvros socken med dess byar Älvros eller Kyrkbyn, Fannhus, Kolsätt, Remmen och Rismyr var under tider, då Härjedalen hörde till Norge, den sista utporten mot Hälsingland och Sverige. På 1500-talet anlades av norrmännen i byn Rismyr mellan byn och älven en skans direkt riktad mot den svenska grannbygden och då framförallt mot Kårböle skans, där svenskarna hade manskap. Under Baltzarsfejden 1611—13 innehades den av svenskarna. Sist var den i bruk 1630—1644 under kapten Ivar Padersens befäl.

På Erik XIV:s tid var Älvros (Kyrkbyn) nedre Härjedalens största by. I våra dagar är den välbyggd och synes ha ett väl skött jordbruk. Vi finna här tvenne kyrkor dels den gamla, som nu restaurerats och dels en ny tornprydd kyrkobyggnad byggd på 1880-talet av byggmästare P. Morin från Norrala och invigd i oktober 1886.

Den förut nämnda 1500-talskyrkan stod emellertid ej på samma plats som kyrkan nu, utan den flyttades år 1638 och utökades då med 14 alnar. Redan 100 år senare anmälde prästerskap och kyrkvårdar till Härnösands konsistorium att "kapellet var av ålder bofälligt", och att församlingen ej ensam orkade med kostnaden för dess restaurering. Man fick också stiftskollekt och 1739—40 skedde ombyggnad av byggmästaren Eric Svensson, troligen sockenbo. Vid denna ombyggnad tillkommo sidoarmarna, som nu ge kyrkan formen av en korskyrka med en märklig takvälvning. 1746 timrades bogården och kom då helt säkert även den ståtliga stegporten. 1747 utförde Eric Wallin från Sveg målningsarbetet, 1761 fullbordade mästare Jonas Granberg predikstolsutsmyckningen och 1768 kommo nya bänkar och läktare. Tavlorna med Kristusgestalt och alla hans lärjungar äro ypperliga konstverk av Eric Wallin och Festin vill tro, att han hämtat stoff till sina målningar från Kviknekyrkan i Norge. Den vackra klockstapeln är uppbyggd 1796 av den berömde jämtländske mästaren Pål Persson i Stugun.

Men i slutet av 1870-talet började kyrkan åter bliva skröplig och man beslöt sig för att bygga en ny, vilket ock skedde, men den, som man avsåg att riva och taga till virke för ett skolhus, blev till all lycka stående kvar och användes till sist som förvaringsrum för en del gamla saker. Förslag framställdes till och med om, att kyrkan skulle flyttas in till Östersund, men hur det var vaknade intresset för dess återställande. Den drivande kraften därvid var kyrkorådsledamoten Per Jönsson och skogsbolagen Bergvik-Ala, Iggesund och Marma-Lång-rör gävo vackra penninganslag och virke till en fullständig restaurering. Länsantikvariern Eric Festin ledde själv arbetet och till sin hjälp hade han bl. a. andra byggmästaren J. A. Sandberg, Haraby, och konservatorn Olof Karlsson, Fillsta, Genvalla, och vilken senare svarade för alla konserverings-, målnings- och förgyllningsarbeten. Älvros gamla kyrka har än en gång räddats undan förstörelse och till dess gamla prydnader ha kommit nya. Så t. ex. äro de smidda läktarljusstakarna av konstsmeden Axel Strindberg i Vemdalen, predikolstrappräckets pyramidskulptur av fru Kristina Tegnander i Älvros och kyrktupp och spira gäva av tillverkaren A. Kristoffersson Älvros.

En ny tid går nu fram över bygden. Ett missgrepp gjorde staten, när den byggde järnvägen Östersund—Sveg och förlade Älvros station en halv mil utanför byn. Nu blir det i stället den från Sveg kommande breda landsvägen, om något år asfalterad hela sträckan, som skall hjälpa fram socknen. Längst nere vid Ytterhogdalsgränsen och inom den socknen bygges en stor kraftstation i Krokströmmen. Skogsarbetet går för fullt och giver den manliga befolkningen full sysselsättning. Men jordbruket kämpar en hård kamp för att få debet och kredit att gå ihop, och vår tids höga arbetspriser kunna ej betalas, utan mångenstädes lägger man om jordbruksskötseln och slaktar undan boskapen. Vår tid är på gott och ont, men det skall väl rätta sig igen.

Kulturminnesvården står högt. På Skansen i Stockholm finna vi den granna Älvrosgården och även åt andra håll har bygden fått lämna de vackraste byggnadsminnesmärken. Sedan några år arbetar emellertid Älvros Hembygdsförening för att kring den gamla kyrkan samla några byggnader som exempel på, vilka förnämliga timmerkonstnärer här levat.

Kommunen omfattar 42.680 har mark och befolkningssiffran uppgår till 1026 personer. Kyrkligt hör Älvros till Svegs pastorat men har egen komminister.

ALVROS

Postadr.: Fack 51, Älvros.

Fastigh. är nyuppförd och äges av busschaufför Anton Eriksson i Sveg. Hyresgäst är dennes svägerska fröken Britta Willig i Älvros. Fröken Willig driver caférörelse i Älvros sedan 1/7 -47. Förutom dessa lokaler inrymmer fastigh. bostadslägg. för fröken Willig om 2 rum och 1 kök.

Hyresgäst: Fröken Britta Willig, f. 28/2 -01 i Västerbotten, dotter t. Nils W. o. h. h. Anna K. Björk.

ALVROS 15¹⁷

Postadr.: Älvros.

Tax.-v.: 7.500:—.

Fastigh. uppf. i slutet av 1800-talet av nuv. ägns fader. Trä. 1 vån. med 1 lägg. om 4 rum och 1 kök. Vatten, el. ljus, avl. Fastigh. har varit i släktens ägo sedan slutet av 1800-talet och övertogs av nuv. äg. efter föräldrarna genom köp 1945—46.

Äg.: Bagaremäst. Folke Cedermark, f. 16/10 -02 i Älvros, son t. Nils C. o. h. h. Karin Olsson, g. m. Frida Ek, f. 18/2 -14 i Älvros, dotter t. Karl E. o. h. h. Katarina Turesson. Barn: Vivi, f. 4/6 -33, Roland, f. 23/4 -38. Cedermark driver bageri- och caférörelse sedan 1930. Byns bibliotek är inrymt i café-lokalen.

Ängersjö kyrka

Ängersjö socken

Det är med vemod, man tänker på att man här nere i sydöstligaste hörnet av Härjedalen vid gränsen till Hälsingland har landskapets kanske mest eftersatta kommun. Så sent som i juli detta år (1949) har i Östersunds-Posten givits en skildring härifrån. Den kommer från synnerligen trovärdigt håll och då dess uppgifter tydligen ge en sann bild, vill jag delvis återge den:

"Mindre och mindre med folk blir det, 500 invånare år 1935 har krympt ihop till 333 vid senaste årsskiftet. Det var flickorna i kommunen, som togo initiativet och sedermera följde pojkarna efter till industrierna och städerna. Och delvis förstår man dem, vare sig de bott i Ängersjö, Vänsjö, Örnåsen, Björnberg eller någon av kommunens ensamt liggande gårdar. Senare än i de

flesta kommuner har nämligen isoleringen blivit bruten.. En dålig byväg ledde sålunda fram till denna länets utpost ännu så sent som i början av 1920-talet, då man emellertid begåvades med en bättre, samtidigt som den första bussen uppenbarade sig. Och något elektriskt ljus har ännu ej blinkat till någonstans inom sockengränsen. I denna sistnämnda fråga börjar man emellertid skymta en ljusning och om allt går efter beräkning, så börjar genomförandet av elektrifieringen nästa sommar. Hittills har man på några enstaka ställen försörjts genom privat kraft men denna har varit mycket otillräcklig och långa tider har den inte alls fungerat. Nämnas kan också, att Björnberg och Örnåsen så sent som 1948 för första gången fick stifta bekantskap med telefon."

Kommunalt är Ängersjö sedan 1926 egen kommun, men kyrkligt hör det under Ytterhogdal. När Ängersjö först fick kapell, är icke känt. Enligt Bygdens "Härnösands stifts herdaminne" omtalas kapellet i skriftliga handlingar först 1669. Om ett i kyrkans ägo nu befintligt rökelsekar kan anses som bevis för kapellets medeltida ursprung, är mera ovisst. Ännu år 1696 hade kapellet varken kyrkogård eller någon jordäga utan stod "i bon-

dens ägor". Ett nytt kapell byggdes i Ängersjö under åren 1735—44. Detta blev snart för litet och redan 1780 uppfördes det nu varande rymligare kapellet. Byggmästare var under Linsell nämnde bonden Perh Tholsson.

En av socknens byar, Björnberg, bebyggdes i början av 1600-talet av en finne Pål Larsson från Rautalampi i Savolaks. Hans efterkommande blevo emellertid utarmade och sålde nybygget till Huskölsfinnarna i Ytterhogdal. Byn Örnåsen ligger nära Färilagränsen på en bergås och har väl en örn där haft sin häckplats och detta givit upphov till namnet.

Ängersjö är den största byn och var den säkert befolkad redan under medeltiden. Enligt 1542 års jordebok fanns där då 4 hemman. 1830 var det 10 hemmansnummer.

Ett byanamn som i sig själv lockar till sägenbildning är Vändsjö. På 1500-talet skrevs namnet Wendilsjö. Tydligt har sjön från början hetat Vändeln och det är senare tiders människor, som för tydlighets skull skapat fram formen Vändsjö. En folksägen om denna by vet berätta, hur under "ofredstid" norrmän infallit på svenska sidan och plundrat Hede, Vemdalen, Lillherdal, Sveg och Älvros. Han skall ha fortsatt förbi Kolsätt och lägrat sig vid Vändsjö, där beboarna på de två torpen flytt till skogs. På kvällen blev det kalas och i omtöcknat tillstånd får den norske kaptenen höra ett förfärligt surrande. Han vaknar till, fort väcker han sina soldater: "Op, gutter, reis op, her må vi gu vende, jeg hör svenskerna tromme i fråstand!" Hastigt och lustigt drog man sig tillbaka ej anande att en ilsken broms blivit instängd i ett brännvinskrus och att det var bromsen, som surrade och skrämde dem. Det är Erik Modin, som berättat den förnämliga historien.

En nära framtid kommer över hela Sverige en sammanslagning av kommuner till storkommuner att ske. I Härjedalen kommer Ängersjö att uppgå i Hoadalens kommun. Nya tider stunda och som man må hoppas, till glädje även för denna lilla trivsamma vrå av Härjedalen.

BACKEN

Postadr.: Backen, Ängersjö.

Areal: 1,25 har, därav åker 1 har. Tax.-v.: 5.000:—.

Fastigh. uppf. 1935. Timmer samt plåttak. 1 vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. Ekonomibyggn. uppf. 1935. Nuv. äg. inköpte fastigh. 1946 av fadern.

Äg.: Skogsarb. Erik A. Persson, f. 9/6 -17 i Ängersjö, son t. Jonas P. o. h. h. Elisabeth Eriksson, g. m. Anna Lisa Danielsson, f. 21/10 -23 i Örsjön, dotter t. Leonard D. o. h. h. Elvira Berglund. Barn: Berit Elisabeth.

BJÖRNBERG 1*

Postadr.: Björnberg, Ängersjö.

Areal: 3 har, därav åker 1 och skog 2 har. Djurbesättn.: 2 kor, 1 häst. Tax.-v.: 700:—.

Fastigh. uppf. 1934. Timmer samt spåntak. Ladugård uppf. av timmer, försedd med tegeltak. 1 vån. med 1 läg. om 2 rum och 1 kök. Hall, källare. Nuv. äg. inköpte fast. 1947 av Edvin Jonsson.

Äg.: Hem.-äg. R. Rudolf Nyberg, f. 1/1 -06 i Flar, son t. Karl A. N. o. h. h. Märta Larsson, g. m. Brita Fredrika Fredriksson, f. 21/6 -09 i Kjänne, dotter t. Halvar F. o. h. h. Kaisa Eriksson. Barn: Evy Birgitta, f. 5/11 -41, Lars Yngve, f. 1 -45.

BJÖRNBERG 1*

Postadr.: Björnberg, Ängersjö.

Areal: 3 har, därav åker 1 och skog 2 har. Tax.-v.: 3.700:—.

Fastigh. uppf. 1934. Timmer samt spåntak. 1 vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. Hall, källare. Ladugård uppf. 1935, cementtegel och spåntak, sambyggd med loge. Nuv. äg. inköpte tomt 1934 (avst. fr. 1³).

Äg.: Hem.-äg. K. Adolf Felix Larsson, f. 14/1 -03 i Skalkarike, son t. Adolf L., g. m. Karin Magnusson, f. 23/9 -04 i Utmeland, dotter t. Magnus M. o. h. h. Augusta Söderberg. Barn: Knut Rune, f. 30/1 -28, Elsa Ingegärd, f. 11/7 -29, Stig Arne, f. 20/7 -31, Karin Marian, f. 11/11 -33, Sven Sören, f. 8/12 -35, Gerd Majlis, f. 29/3 -39.

Overhogdals kyrka

Överhogdals socken

Ingen sockenkyrka i Härjedalen har givit så rika bidrag till landskapets kulturhistoria som den i Överhogdal. Främst står den s. k. Överhogdals-tapeten, en bildvävnad daterad till 1100-talet eller tiden strax efter kristendomens införande. I annat sammanhang finnes i denna bok en närmare beskrivning av den förnämliga dyrgripen. Nu vet man att Överhogdals första kyrka är uppförd 1466, varför man får antaga att vävnaden förts hit, kanske i ofredstid, från någon annan kyrka och i så fall troligen Sveg.

I allmänhet är det svårt, ja omöjligt reda ut härjedalskyrkornas ålder. Men ej så, när det gäller Överhogdal. I kyrkans förvar finnas nämligen dyrbara dokument, permebrev, från 1400-talet, som

lämna oss de upplysningar, vi önska. I det äldsta daterat 1466 meddelar ärkebiskopen i Nidaros (Trondheim) Olof Trondsson, att han är förhindrad förrätta invigningen av det nya kapell, med därtill hörande kyrkogård, som bönderna i "Öffre Hodall" nyligen hade uppbyggt, varför han med tacksamhet överlåter uppdraget till någon annan ärkebiskop eller biskop, som befinnes villig därtill.

I ett brev från 1470 tackar samme ärkebiskop Olaf "elskelige bönder och meniga almoga, som ligga oe boo i Hodall i Herredals prestageldh" för de sex pund gäddor, som sänts honom med Halnard Olafsen. Samtidigt bestämmer han, att eftersom de varit välvilliga att bygga sin kyrka, så skola de lämna sin tionde (skatt) till egen kyrka i stället för till Sveg.

Ärkebiskop Gante Ivarssen, den förres efterträdare i Nidaros, förnyar 1479 detta medgivande och beviljar 40 lagars avlat åt alla, som visa sin botfärdighet genom fromma handlingar och kyrkobesök vid de allmänna högtiderna och på särskilt uppräknade helgondagar. Man får även veta, att detta kapell var helgat åt Johannes Döparen.

I ett brev 1475 omtalas, hur sex sockenbönder till kyrkan donerade en slätteräng, Fagerflo. Än i dag finnes den i kyrkans ägo.

Kyrkan skall alltid hava stått på den plats, där den nuvarande står. Men även här berättar sägnen, hur trollen drev sitt spel och hur man krånglade för att hitta rätt byggnadsplats. Även jätten i Husberget gjorde sitt bästa för att förstöra helgedomen och väldiga stenar kunna utvisas, som kastades av honom. En fullständig ombyggnad av det gamla träkapellet utfördes åren 1740—47. Byggnaden, uppförd av liggtimmer, ut- och invändigt bräddad, var 19 ½ alnar lång, 11 alnar bred och 7 ½ alnar hög, med sakristia i nordöstra hörnet. Predikstolen placerades ovanför det halvvinkelformiga blåmålade altaret, innerväggarna pryddes med målningar, 12 bilder ur Kristi levnadshistoria. En grundligare renovering genomgick kyrkan huvudsakligen 1850—51, med tillbyggnad av sakristia i öster om koret och torn i st. f. den gamla 1768 uppförda klockstapeln. Byggmästare var Johan Nordell. Tornet fullbordades först 1852.

Dyrbaraste handlingen är emellertid från 1372 och det är Härjedalens äldsta permebrev. Brevet gäller ett jordköp i Överhogdal och är av så stort intresse, att det återgives helt:

"Alla de män, som detta brev se eller höra, sänder Gudbrand Anbjörnsson, präst i Härjedalen, Guds hälsning och sin, kunnigt görande, är där var jag nära i Sveg, när de höllo händer samman Olof Pedersson och Asbjörn Ravdmarsson med det skiljeord att förutnämnde Asbjörn sålde Olof "Staksoengh" talldungarna sunnan älven och tre ängen vid sälen både sunnan och nordan för fem härjedalska marker fritt och hemulat för varje man från sig och sina arvingar; och till bevis härom satte jag mitt insegel före detta bref, som gjort var i Sveg onsdagen före Clemensmässodag vår Herres år 1372." Avskriften är gjord ur Modins "Härjedalens ortnamn och bygdesägner".

Man vill tro, att från väster skett en norsk inflyttning till denna trakt i slutet av 9:e århundradet. Kan det väl vara så, att denna norska invandring mött en svensk bosättning från söder och att detta är orsaken till att Ytterhogdal kom att höra till Hälsingland och Överhogdal till Härjedalen, Norge. Överhogdal hörde kyrkligt närmast till Svegs församling.

När denna bygd blev sockensamhälle, vet man ej säkert, men mot 1400-talets slut betraktades den dock så. Då som nu fanns endast en by, kyrkbyn, men så är den också 1 mil lång.

Även från denna bygd har Modin ett flertal sägner, bl. a. en från Baltzarfejdens dagar 1611—13.

"Opp i går'n" bodde bonden Per Björsson. Han var för sin tid mycket förmögen och när de oroliga tiderna nalkades, gömde han sin dyrbaraste egendom i en bergshåla. När nu de infallande svenskarna fingo reda på detta, försökte de få tag i honom för att tvinga av honom hans egendom. Men såväl han som hustru och barnen hunno gömma sig. Där hemma var emellertid hans broder Hans. Honom togo de nu och plågade honom på det grymmaste för att få reda på broderns gömställe. Men det var ingen möjlighet för honom, hur de än slog och brände honom att tala om det, då han ej själv visste det. Till slut bundo de honom vid svansen på en sadlad häst, vilken i stark fart reds av en bland knektarna. Efter 1 ½ fjärdingsväg från byn, bundo de honom mera död än levande vid en fura och brände honom till döds. Än i dag kallas stället för ogärningen Hans-Mon.

BJURS 11^s

Postadr.: Överhogdal.

Areal: 687 har, därav åker 4 har. Jordart: Mulljord. Djurbesättn.: 2 hästar, 4 kor. Tax.-v.: 52.300:—.

Fastigh. uppf. 1905, renoverad 1941. Timmer, cementtegel. 1 ½ vån. med 1 läg. om 3 rum och 2 kök. Källarvån. med pannrum och tvättstuga. El. ljus, vatten, avl., värme, w. c., bad. Ladugård uppf. 1892, sammanbyggd med mindre hostad om 2 rum och 1 kök, renoverad 1934, timmer samt plåttak. Äg. över fastigh. efter fadern genom arv 1936.

Äg.: Hem.-äg. Johan Hilmer Jonsson, f. 27/4 1895 å gården, g. m. Gulli Elisabeth Jönsson, f. 29/3 1895 å Röresjön, dotter. t. Jöns Olof J. o. h. h. Anna Olofsson. Barn: J. Holger, f. 7/3 1916, O. Valter, f. 30/11 1917, Rut E. I., f. 13/11 1919, J. Rune, f. 24/4 1924, John Arvid, f. 6/10 1926, Anna Gunhild Astrid, f. 27/7 1931. Jonsson är dessutom äg. av Kyrkbyn 1^s, Nylandet, inköpt 1942 från fröken Albertina Bergström. Fastigh. uppf. 1938, trä, resvirke, bräder samt plåttak, 2 rum och 1 kök. Ekonomibyggn. uppf. omkr. 1860. Jonsson är ordf. i Barnavårdsnämnden, v. ordf. i Fattigvårdsstyr. och Kyrkostämman, tid. ordf. i Skolrådet och Fattigvårdsstyr.

HEA 29¹

Postadr.: Överhogdal.

Areal: 614 har, därav åker 8 har. Jordart: Mullbland. sandjord. Djurbesättn.: 6 kor, 1 häst. Tax.-v.: 30.800:—.

Fastigh. uppf. i början av 1900-talet, hitflyttades 1937. Timmer samt plåttak. 1 vån. med 1 läg. om 5 rum och 1 kök. Ladugård, uppf. omkr. 1900, timmer samt spåntak. Äg. inköpte fastigh. 1941.

Äg.: Hem.-äg. Valter E. Esbjörnsson, f. 30/1 1909 i Kyrkbyn, son t. Olof E. o. h. h. Charlotta K. Jonsson, g. m. Sofia Skog, f. 15/5 1914, dotter t. Mattias Persson S. o. h. h. Britta Svensson. Barn: Mats Olof, f. 27/5 1942, Lena Krestina, f. 26/12 1944.

KYRKBYN 1⁷

Postadr.: Kyrkbyn, Överhogdal.

Areal: 8 har, därav åker 1,25 har. Djurbesättn.: 2 kor. Tax.-v.: 4.100:—.

Fastigh. uppf. 1935. Timmer samt cementtegel. 1 vån. med 1 läg. om 2 rum och 1 kök. Ekonomibyggnad, uppf. 1935. Frist. källare. Tomten inköptes 1935.

Äg.: Hem.-äg. J. Erik Westlander, f. 18/2 1900 i Jakobsberg, son t. Johan W. o. h. h. Sofia, g. m. Frida Nilsson, f. 2/5 1899 i Haverö, dotter t. Jöns N. o. h. h. Anna. Barn: Eva Mary, f. 24/12 1924, Sture Gottfrid, f. 5/10 1931.

KYRKBYN 1^s

Postadr.: Kyrkbyn, Överhogdal.

Areal: 8 har, därav åker 2 och skog 6 har. Jordart: Mullbland. sandjord. Djurbesättn.: 2 kor. Tax.-v.: 4.100:—.

Fastigh. uppf. 1935. Timmer samt cementtegl. 1 vån. med 1 läg. om 3 rum och 1 kök. Ladugård, timmer, cementtegel samt tegeltak. Frist. källare. Äg. inköpte tomten 1935.

Äg.: Hem.-äg. N. J. Edvin Jonsson, f. 9/11 1895 i Strandåker, son t. Jonas P. J. o. h. h. Brita Sandin, g. m. Anna Olivia, f. 18/8 1893 i Västana. Barn: Ruth Elisabeth, f. 13/1 1921, Sabina Margareta, f. 16/12 1921, Tore, f. 24/8 1924, Edvin Sigvard, f. 15/8 1926, Veerime Britt, f. 29/7 1929, Per Rudolf, f. 29/8 1931, Olof Göte, f. 30/5 1933.

SVEG, LILLHÄRDAL, ÄLVROS, ÖVERHOGDAL OCH LINSÄLL

Nämndeman JONAS JONSSON i Ytterberg

Af Högwällborne herr Landshöfdingen, samt Kongl. Landthushållningssällskapets förvaltningsutskottet, bewärdigatt med det högunstiga förtroende, at få vara en bland des corresponderande ledamöter, önskar jag ingenting högre än at som sig borde kunna swara deremot, men med upriktigt erkännande, af min obetydeliga insigt i saken, af så stor wigt och omfattning, anhåller iag i största ödmukhet, om höggunstigt öfwersende, med härhos föliande ofullkomliga antekningar rörande landthushållningen, i denna ort, enligt den ordning af paragraferne, som instructionen gifwer wid handen.

1:mo. Swegs pastorat eller tinglag, bestående af Swegs, Lillherdals, Elfros, Öfwerhogdals socknar, samt Linsells capelag, är beläget på ömse sidor om Ljusna elf, gränsar i öster till Hällsingland, i söder till stora Dalarna, i väster till Hede pastorat, samt i norr till Jemtland och Medelpad. Längden ifrån öster och väster, ungefärligen 9 mil äfwenså i norr och söder.

2 —. I allmenhet är denna ort ganska bergactig, mellanrumen äro fyllda med kjerr och myror. Närmast Ljusna älf är den största dal och slätaste marken. Af skog finnes öfwerflöd, bestående längs efter ådalen, endast af tall och furu, i bergen finnes äfven gran och löfskog. Jordmon består mäst af gröfre och finare sand, utom i bergsbyarna, träffas gröfre swartmylla. Mossar finnas wäll flerstäds tienlige till utdikning, äfwenså kunde ock åkrarna i wissa byar genom dikning förbättras, men inwånarne för medellöshet ej mäktat företaga ett dyligt arbete. Största delen af ångarna äro belägna wid större och mindre åar, och frodas af dessas öfverswemningar. Betesmarkerna ligga längre bort på skogarna emot fiällkanten, och kunna icke komma i annatt skick, än det de äro af naturen.

3 —. Skulle Ljusna älf kunna ledas förbi den stora Laforssen, i öfversta delen, af Färila socken, som icke torde vara omöjligt, så blefwe den flottbar för bjelkar och bräder samt fiskrikare, och i ansende till den myckenhet skog här finnes kunde tillfalla landedt någon förtienst. Ställen till sågwerk äro icke sällsynta men lemnas utan fördel för inwånarna, hälst för den dryga synomkostnaden på sådana ställen.

4 —. Climatett är här wanligt wis sträfft och oblidt, den 11. 12 maj war sommarwarmt, då Ljusnan började starkt flöda, och des is lossas. På sjöarna blef den qwar något längre. Den öfriga delen av maj war ganska kalt, intill den 30, då luften blef ljummare och regn inträffade. Sommarwarmen ökades i Juni månads början, löf och gräs började då att framskjuta. Sedan blef 2½ weekas torka till den 16, 19, 20:de då wi fingo ett ymnigt och eftterlängtdadt rägn. Den 24 lät åskan för första gången höra sig. Wäderleken wacker till månadens slut. Juljus började med ymnigt regn, hwilket under daglig åska, nästan oafbrutit fortfor i 2:ne weekor, den 13, 14, 15, störtregnade det natt och dag. Älfworna öfverswemade nu kringliggande ångar, likasom i maj. Den 21 åska storm och hagell, wäderleken omskiftades, med regn och värma till månadens slut. Första weekan i augusti, war wäderleken önskelig, emot den 9 wisade sig frost 14 dagar tidigar än wanligt, och warade i mer och mindre skarpheit i 14 dagar nattfrost. I September omskiftades med värma och regn och wacker till månadens slut. I october blid wäderlek. November började med någon sträng kyla, den 6. 7. tillfrys kjernor, och myror. Jorden höldes med litet snö till 16, 17, då den aldeles bortregnade, 19, 20:de kördes på Ljusna älf. I början af Desember nästan wårblidt. Den 2 ymnigt regn. Den 12 snö som nödhjelp till winterföre. Sundheten så för menniskior som för boskap, icke undergått någon förändring.

5 —. Eftter ådalen nytjas merändels risningar det will säga jorden besås 1 eller 2:ne år, och sedan lägges igen och ett annat stycke upplöjes. I bergsbyarna och desutom några här och der kjör i träde ⅓ å ¼:del af åkren, och somlige då den 9, 10, augusti besår träde med winterråg. Korn och råg äro de brukeligaste sädesslagen. Några börjatt så timmotefrö på ristningar. Gödningen ökar en del med granris och myra, men en stor del ökar den intet. Dyngstacken ligger öfwer sommaren, och om hösten utföres samt wåren derpå nedkjöres. Åkerredskapen består af små jernplogar och fyrkantiga harfwor, och ahl brukas för at kjöra trädan och nedkjöra gödningen. Skörden förrättas med lia, och säden bindas i små kjärfwor, och införes i ladan på laflakar, men större delen bär in säden för att icke smölja säden. Lin och hampa sås till husbehof här något, rötas i watten. Bråkas och rengöres med handklubba, och handskiäkning. Linfrö mognar ej, men hampefrö det blir mogett. Linet sås stragxt eftter wårsäden, men hampan midsommarstiden. Potates och rofwor odlas mera alment än i förra tider.

6 —. Beträffande ängskötslen, gäller hvad i 2:ne anført är. Inga förbättringar, hwarken på åker eller äng hafwa ägt rum, sedan storskiftesförrättningen i Elfros började, emedan jordbrukaren lefwatt i owisshet om sina ågor, och på det icke åkerbruket och ångarna må falla i ännu större wanhäfd, önskas allment att det

mätte ifrån en högre ort bestämmas något wist slut, i denna del. Beteshagar äro här ingen betydenhet uti.

7—. Säden blef äfven i år som de 4 föregående åren betydeligt skadadt af kjölden, utom några byar blef det någorlunda. Sena säningstider har under tiden inträffatt. Tidig kjöld. Swagt sädeskorn, såddes i år, förorsakade, att den deraf upkomna säden icke bekom någon mognad, förän kjölden infant sig. Kjölden skulle tilläfwentyras i någon mon förekommas på wissa ställen genom utdikning af källmyror, som ligga närmast intill byarna, samt skogen fränhuggas. Säkaste utväg till bärgning är här boskapsafwellen. Tallbark och islandsmossa nytjas äfwen till nödbrödsämne.

8—. Pris på matwaror 1 tunna korn 20 Rdr rgm, 1 L $\frac{1}{2}$ smör 5 Rdr 24 sk samma pris på L $\frac{1}{2}$ talg 5 Rdr 24 sk rgm, 1 kanna bränwin 2 Rdr 32 sk, 1 medelmättig häst 150 Rdr, 1 st ko 20 Rdr och öfver eftter som hon är till, 1 L $\frac{1}{2}$ halm 8 sk, 1 L $\frac{1}{2}$ swalhö 16 sk alt rgm.

9—. Boskapen är af bättre sorten, emedan den nederåt landadt altid betalas högre, än andra orters boskap. Oxar nytias till dragare jemte hästar. Kor, getter och får af mindre slag, hålles eftter fodertillgångarna. Intet siukdom på andra kreatur, än hästar nu några år waritt utsatte för ormsiukan, hästläkare hafwa wi sökt både ifrån Jemtland, och Medelpad, stundom med, och stundom utan framgång. — 2:ne biörnar hafwa i September månad blifwitt skutna på marken här öfwerst i Pastoratet, emot fjällkanten. Men sättet att skiuta sådana diur, annars, är att de på spårnö inwärwas i hidett, och der skiutes. Till creaturens utfodring nytias sörpning både morgon och qväll, då den ena blandas med löf och agnar, samt hästspillning tillhoppa, med liten sönderbruten tallbark uti, och kokas tillhoppa. Den andra sörpningen skjer genom det att swalhö öfwergrjutes med kokhet watten, men i brist af rent hö nytjas höfrö och hästskräden, om morgonen inan något annat gifwes, utdelas den bättre sörpan. Och hästspillningssörpan, innan qwällsgifningen skjer. Hö gifwes 2 gånger om dag, morgon och qväll, och midagen halm, aldre sist om qwällarna gifwes hwitmossa eller något tallbark. Fårens första klipning skier i början af September då långull erhålles, dernäst i desember 2:dra klipningen skier och kallas julwäft, sedan gnages någon wäft i februari och likaledes i medio maj. Skall ullen ligga oarbetat, så må man händre låta henne ligga löst utbrett än stoppa henne trängt för då skadas hon.

10:m. Ingen annan ohyra, har wisatt sig här, än nu några år, har först på sommaren waritt en myckenhet gröna åmar, längst bort på skogarna som har frätit löf och löfskog, men förswunnit när det lididt på sommaren.

11:m. Fiskett är här obetydeligt, och äfwen diurfångst, men fogell fångas mest med snaror höstetiden.

12:m. Några inbyggare i Glöte by, äro de enda som sysellsatt

sig med kalkbränning. Intet ont eftter den som snickar, smider, skraddar, gör skor, och reder skin, men ingen garwar och sämskare fins här i pastoratet.

13:m. Lantmanen är wintertiden mest sysellsatt med körslor, i ansende till de 3 å 4:ra mils långa höskogswägar, samt den mykna mossaköringen.

14:m. Allmänna underwisinganstalter finnas ej, utan hwar och en underwisar sielf sina barn i christendomskunskapen, och ståndet tillhörande yrken. I allmänhet äger man här ej att lita på sädeswarona, utan den förnämsta näringen kommer ifrån ladugården. Bröd utspädes med agnar nytias jemte miölken hwar dag. Kokning skier, stundom en och stundom 2 gånger om dag och det så kallatt wälling, som är ganska tunn, gröt ganska sällan, i huset får man intet nytia dricka eller bränwin. Manskläder mest af walmar och skin. Qwinskiäder består af walmarströjar, och äfwen tröjar af kläde eller prässatt walmar, yllekjortlar, och antingen sartin eller kamlätkjortlar. Mössor af siden eller sammatt. Halsdukar af silke, och någon utaf kambris, samt halsdukar af kartun, och äfwenså till örkläden. Yllespånad och wäfnad skier allenast till husbehof. Smör och talg måste man spara till försälnings, och får man då någon gång sälja ett större boskapskreatur sedan man har slagadt, till mats och skor. Det är för sådandt, han skall få någon Rdr för, och betala ädesskulder och kronoutlagor med. Lektuger hålles helst eftter något kallas, eller brölöp, och äfwen eftter andra stora högtider. Jär det fins bränwin, så kan alltid någon suppa sig full, men här är å sällan bränwin, som räcker något länge, att fyllkarar måtte nart blifwa som annat folk igen. Till lynn timer är folket foglig ibehåller enkla, och goda seder samt merendels af stark kropsygnad. Bönder hafwa boningsrum 2 stugur med mellankammare wåning hög, kan wara någon bygger, som loft ofwanpå. Den som ger råd kosta på, will alltid hafwa rummen snygga. Stall, å fähus amt nu i senare åren mycket bygt körtröskar och foderhus i gården ftter behofwett. På hemmaskog wore god tillgång, men ödelägs ycket med barktagning, men taknäfwer är out eftter, i synnerhet rampå socken, hwarföre flera sågverk borde anläggas, så man finge ytia bräder till tak. Sådan bygnad toge folket sig mera före llenast man finge nytia länsmansutsyning på sådana ställen som ore mindre kostsamt, än härradssyn. I afsende på widden är wäll ölmängden liten, men för litet odlade för en större folkmängd. örarter äro här sälsynta, ganska sunt i ansende till den sunda och na luften. Wällmågan har nu de sista åren aftagitt, hwilkett irrör af de misswäxtår, som inträffatt så många, eftter hwaran.

Wacinationen saknar icke god framgång. Wenerisk smittan har i en 30 eller 40 år här icke warit synlig. Folkets moraliska tilländ kan ej sägas hafwa blifwitt försämratt.

15.m. Jag måtte gå denna förbi, så länge wi får si, hwem hälst utmärker sig i Lanthushållningen.

16.m. Störste förödellsen, på skog, är som förr nämt är med barktagning, samt löfskiäring af biörk. Skogseldar gör ock skada iblant, hwilkett utsläppas mäst af vallionen och skoiare. — Ordningmänen tycks wara alla nitiske ännu i sin tjenst.

Sweg och Ytterberg den 18 desember 1818.

Jonas Jonsson,
nämndeman.

ÄLVROS

Nämndeman PEHR MATTSSON i Remmen

Elfros Sochn Beskrifning.

Som ännu ingen särskilt beskrifning, om den i en vrå af länet belägne Elfros socken, blifvit till Herr Landshöfdingen och kongl. Lanthållssällskapet insändt, finner jag mig föranlåten at i min enald aflämna följande anmärkningar, näml:

Elfros socken, annex till Sweg, dess byar belägne wjd Liusna ldf, gränsar i öster mot Helsingeland i Gefleborgs län, och i söder mot Österdalarne i Falu län; Så wäl odlade som oodlade iorden är af stor skiljaaktighet, en del grusig med litet röd myllblandning, en del åter något finare lös rödmynlla med moartadt iordmohn (Men på intet ställe finnes lerbotten, knappas på några aflägsna myror om kan upletas något svagt lera till murning åt eldstäder). I en å lös och sandig iord, fordras hwartannat år god gödsel om den kall gifva någon lönande afkastning. Åkrarna omväxlas bestänligt genom swalträden och potates, i synnerhet nu i sednare åren edan potatesplanteringen mer och mer tilltagit, fast den ej ännu tigit högre än till mellan en och 3:ne tunnors utsäde alt efter wars och ens iord och beskafvenhet till, när åkren igenlägges, som 7 kallar, och legat i sval i 3 eller 4 år till gått höafbärgning, så uppristas detsamma och ett annat åter lägges igen, då brukas wjd genläggning, at beså stycket när kornet säss med så kallade latansråg, hwilkett rågsädd icke fordrar mer än mellan 1. å 2 kappar å mäligen då kornet för rågen skull säss litet sparsammare än eremellan. Som händer at kornet det året, och rågen det påföljande lir väl lönande och så fortfares, lykas dock alt efter väderlekens ynnande. Efter sådan iords beskaffenhet som nu förmält är, beinna wi och hafwa bästa afkastningen at på sätt omväxla som sagt r, om säden icke altid lyckas som tywärr ofta slår felt, men fodertillgången blir ock derigenom mer tillökt som wi altid är mohn om ör boskapen.

Wärråg brukas litet, at beså magrare och mera grusigare iord, om är mera förmohnligare än korn på sådana ställen, i synnerhet ör fodertillgång.

Hafra nyttias här äfwen, at så mindre begödda och någre tillinnande sidläntare ställen.

Ärter brukas obetydligt och blir sällan mogen.

Vi förgäte icke at göra försök med åtskilliga sädessorter, men blir ofta modfäldt och nedslagen för den härjande nattfrost, som är största orsaken till missväxt, som wj åren 1816 1817 och 1818 hwilket wj desse 3:ne år efter hvarandra måste vidkänna.

Linodling till husbehof har varit i längre tid brukbart, men växer likväl icke så starktågigt som i Hälsingeland, medium kan fås efter en kappas utsäde 2:ne L^u o. s. v.

Hampa nyttjas ock obetydligt af de flästa.

Humlegårdar brukas allmänt, och är en liten penningeinkomst till afsalu.

Odlingslägenheter finnes litet här och der, af det slaget som är, som till åker kan användas — Mäst på hårdvall — de sidläntare och myrbelagne ställen lofvar mindre afkastning för sin grofwa stenbotten heller äro så plata at intet vatten kan aftappas. Härwid får jag nämna at byn Remmen som ligger på en högd $\frac{1}{2}$ mil söder om Liusna, är wäl något mera tillgångsland än i de öfriga byar och är mera förmånligare, at det ligger närmare till gaml. odalägorna som mäst består af hårdvall, något stenig med lös rödmylla beväxt med större och mindre tall, med här och der stående magra granar och fordrar mycken gödsel, och befinnes icke fördelaktigt at upbryta mer än en half eller högst en maling om året, om man skall kunna wäl göda det nya och hålla det gamla vid magt, ändock iag tillika med några mina grannar utöker årligen gödseltillgången med 100 lass mot förut, som består af myrjord och granris, anfuektad med urin, men den torftiga iorden emottar så mycket hon får, men derjemte finner iag af egen erfarenhet, at den som håller en jemn gång, skall ändå med tiden bli något utaf, fast man icke kan intaga stora utrymmen på en gång.

Men fastän wj har en så motsträfwig iord at odla får iag icke förtiga at wj har deremot några naturförmåner, som är Liusnans öfverswämmande flodwatten på våra ångar, dock händer iblant at wid starkt ihållande rägn Liusnan öfverswämmas sitt vatten långt på sommar och intager så wäl ångar, som nära elfwen belagne åkrar, som det skedde år 1818 i medjum af Juli månad då gräswäxten deraf stadgades, samt sand och orenlighet blef uppförd i gräset, hvilket är osundt för boskapen. Dessutom är äfwen 7 st. smärre åar, som innom sokens område utfaller i Liusnan, som vid hwarje år litet upräsatt äng, hwars gräswäxt består af star och härwall och finnes icke der mer at till äng upräsna; I desse sistnämnde åar har sockenboerne här och där sina inrättade wattuvar, som består af nära 20 qvarnar, 2:ne linskakor med klapp, en valdmarstamp samt 6 sägar af wilka fyra äro nytt reparerade och ombygde.

Inwånarne särskilt i warje by, har förens at samfält updika alla myrlänta ställen och vattuådror som på många trakter frambringa sitt kalla vatten omkring ägorna som wj förmoder säkert de

göra fiällwindarne ett kraftigt biträde till kiöldens häftighet — och nu är något med dikning redan påbegynt och skall vidare fortfaras.

Fiske är svagt och mindre lönande, utan strömming anskaffas ifrån Hudikswall merendels om våren straxt efter förrättadt wårutsäde, då köpes strömming sådan som han tages ur siön, och sielfwe tillwårka honom och på kärre hemföres, hwilket då blir bättre pris än köpa honom tillwårkadt; när resan går lyckligt så kan på åtta dagars tid den resan förrättas.

Handelsresor idkas icke mer än knappas till husbehof då någon wiss affärskas till Gefle höstetid med boskap och smör, och sedan wintertid anskaffes till behof salt och strömming från Hudikswall.

Slöjder förrätta allmogen större delen sielfve till husbehof hwar för sig, eller som det händer, ofta med hopwäxlande arbete, på det sättet, at den ene snedkar, den andre smider, den tredje skradda, och den fierde skomakar, och sedan liqwidera dagswerken, och så vidare.

Klädesdräkten bestå mästadelen af hemtillwårkadt ylle och linne samt färskinspårar.

Tobaks nyttjande, bestå mäst af snusbrukare.

NB. Förlömt, at i sin ordning nämna följande. Allmänt brukas lia till all slags sädesskörd.

Härmed får iag ock anmäla, at åtskilliga tröskmaziner nu nyligen af en här och där i byarne blifvit inrättade, dock alla köras med häst.

Torpare och mindre hemmansägare brukar oxar till dragare, och brukas så wäl till winter som till åkerkörningars behof.

Åkerredskap nyttias med fördel, en efter iordens beskaffenhet wäl tillämpadt iernplog, rist, bilharfva och en annan wanlig åkerharf, samt al.

Wid samma tillfälle kan iag ock anmäla, det iag efter flerårigt försök, har funnit förmånligast wjd iordpåröns plantering at nyttja en wanlig åkerplog i stället för al, på det sättet at när påronlandet är wäl tillredd så förer iag god gödsel derpå, och densamma försigtigt och iemt utbreder, häst får och get gödsel så långt den åcker, hvilken är utblandat med myriord, som har legat under kreaturen, genast på stund ställer iag hästen för plogen såsom at plödja en annan åker, men icke diupt. När en mullfiöl eller så kallade fåra är upkört, så har iag 2 eller 3 personer tillhands om försigtigt lägger pårona i fåren, och iag derefter körer en får ill, då den på påronlandet liggande gödslen så directt för plogen illika med mullen faller på pårona som ligger i fåren, men i denna åra sättes inga påron, utan annan war fåra, och så fortfares, efter all utplantering är påronlandet i utseende som en annan uplöjd ker, och så ligger det tills något ogräs vjsar sig, då jag har en iten lätt åkerharf som då iemnar landet med, och sedan som vanligt,

när stånden något uppkommer köres med al efter den blindas plogfären.

En del här i soken har väl nu i sednare åren blifwit mera upmärksamme än förut om hvarjehanda nya rön och försök, men så fins alltid i ett land både iblandt, en del hindras för fattigdom, en del wårdslöse, en del åter tycks wara för gamle at efterapa något nytt, utan tillfridställer sig med den gamla fördomen, at så ock så har deras förfäder brukatt och de har framtråkat sin werld till daganes slut, mig går således intet wärre ock så vidare.

Ändock många som nu en tid härförut har warit fligig och omständsam utj odlingsvägen efter den iordart och beskaffenhet som här tillbiudes, så kan för det närvarande intet särskilt anmärkas mer än torparen Pehr Pålsson i Remmen som mäst af oss alla har utmärkt sin arbetssamhet, hvilket äfwen förut något blifvit anmält, men icke så utförligen som vederbort.

Förenämnde Pehr Pålsson har från år 1804 till år 1816 af ris och rot, något stenbunden med gröfre smärre tall och gran beväxt skog, uparbetat 4 tunn. 4 kapl. åker, som efter lantmärke-karta beskrifningen finnes klart anteknad, för då warande storskifte, ansåg sig förenämnde Pehr Pålsson ej på annat sätt sin innehafwande iord försvara, utan han tillhandlade sig 3 trög skatt af en skattebonde i Kyrkoby, det och för 400 R:dr Rigsg. hwilka 400 R:dr Rigsgl. han nu redan har till fullo betalt, samt lagfart och fastebref derå erhållit. 1816 d. 23. September lät han åter utsyning förättas utanföre sin förra intaga en vidd af 9644 qwadratfamnar hwilken nya intaga består mäst af hårdwall utom några små dälder som med tiden kan blifwa äng, omkring desse ägor upstängdt 720 famnar gärdesgård samt upbygd 1 stuga med kammar och farstuga, d:o en mindre med 3 rum, 2:ne sädesbodar, 2:ne foderbodar, 1 sädeslada, 2:ne fähus, 1 badstuga, 1 brunnså och qwarn, nämligen delägare i dem bägge — Inhägnat en ny bovall med 200 famnar gärdesgård, upbygd der 1 fähus, 1 störs en källare.

Elfros och Remmen den 20. Maji 1820.

Pehr Mattsson,
Nämndeman.

ÖVERHOGDAL

Kronolänsman OLOF DALIN

Kort och enfaldig berättelse om Öfverhogdals Sockn.

Öfverhogdals sockn utgör nord-östra delen af Herjeådalen. Den gränsar i nordväst till Rätan sockn i Jemtland, i norr till Hafverö sockn i Medelpad, i öster till Ytterhogdals sockn i norra Helsingland, i söder till Elfros och sydväst till Sweg sockn i Herjeåden. Socknens område innehåller ungefärligen 2 $\frac{1}{2}$ à 3 qwadratmil. Innom denna omkrets äro trenne sjöar, nämligen Rosängen, Lången och Linsjön. Rosängen den störste är belägen $\frac{3}{4}$ dels mil norrut, är ungefär $\frac{3}{8}$ dels mil lång och $\frac{1}{4}$ dels mil bred, hwarss omkring liggande land och stränder äro mästa delen, icke allenast sten i sten utan sten på sten utom några mindre mossar och kärr. Lången, som är belägen i råskillnaden till Ytterhogdals sockn tillhör mindre delen Öfverhogdal. Linsjön är liten; den är belägen ytterst emot Elfros sockns område. Dessutom äro mindre sjöar som komma under namn af tjernar, hwilka af olika storlek äro till antalet öfver 20.

Uti desse sjöar och tjernar äro inga andra fiskslag, än jädde, aborr och mört, samt sällsynt någon lake. Uti Linsjön är jämte arborr någon smärre lax-öring. Uti Hättesåhn, som utgör en del af råskillnaden mot Rätan, äga Öfverhogdalsboerne halfva djupet, där höstetiderne fiskas småsik. Uti sammantaget förhållande är fisket mera skadligt än nyttigt, i anseende till dess ringa afkastning, hvarföre nu i de sednare tider fiske-lystnaden mer och mer aftagit.

Sjelfwa socknens belägenhet är emellan 2:ne stenfulla berg, i en dahl vid Hoa-åhn, som wårtiden och wid infallande regn flödar anseenligen, hwaraf de därwid belägne äng befordras till gräsväxt, som gör det hufwudsakliga till hemmanens bestånd.

Åkerjorden däremot är ganska lätt och mycket torr mojord, i frostbenäget klimat; hwarföre forntidens jordbrukare alt intill 1750-talet, icke satte något wärde på åkerskötteln, utan arbetade mera på jern-tillwerkning af myr-malm. Af detta jern såldes wäl någon del oarbetadt, men större delen däraf uparbetades med handham-

marsmide, till sänksten och stora kittlar som utfördes till Norrige. Norrmännen woro ganska angelägne om sänksten till sin fiskredskap och kittlarne att koka salt uti, hwarföre de ock kallades saltkittlar.

Då åkerbruket således wanwårdades, måste spanmål till behofvet af kokmjöl årligen anskaffas, och det mäst ifrån städerna på $17\frac{1}{2}$ å $19\frac{1}{2}$ mils afstånd. Till bröd brukades nästan beständigt af furubark; men i sednare tider och i synnerhet från år 1760, började åkerbruket tilltaga, då myror utdikades och odlades till åker och swal hvilka blefvo mera frugtbara än gamla åkrarna, i synnerhet tjenlig till linsädning och höväxt. Och genom myrornes utdikning, har erfarenheten wisat att nattfrosterne märkeligen minskat, fast ännu icke sällan händer att sädesväxten tager skada af frost, som nu mera hänror af dahlens djupa och tränga läge, att solen på morgonstunderne icke snart nedstrålar, och den genomlöpande åhns kalla vattn, som kommer ifrån fjelltrackterne, utan att förr genomflyta någon sjö.

Odlingsfliten har mer och mer tilltagit, och man kan med skäl hoppas att den ännu mer tilltager, då ett nyligen förrättat stor-skippe med stadfästelse försiggått, och i synnerhet af vår wördade Höfdinges makalösa planer i flere kraftfulla grenar till odlares upmuntran.

Utom wid sjelfwa ådalen som består af sandmoar, är utmarkerne ganska stenbunden, mager och torr som skogväxten noggsamt witnar, då den består av furu eller tall, allenast några små sträckor af somliga berg kan vara något gran och löfskog. Emellan stenbergen är wäl på sine ställen myror hwaraf något starrfoder kan annat hvar år bergås, och där emellan nyttjas till boskapsbete, som dock icke är att berömma ehuru widsträckta trackter det kan föreställas. Dock är boskapsskötseln det hufwudsakligaste.

Upodlingslägenheter af myror såsom de nyttiga, och på lägliga ställen, äro för flere hemmansåboer nog inskrängta, men wissa hemman hafva god tillgång däraf.

Winter eller höstråg sådningen tyckes winna bästa framgången å den gamla torra odaljorden.

Socknen en annexeförsamling under Hernösand stift, tillförene lydt under Svegs pastorat, men genom Kongl. Maj:ts Nådiga Resolution af den 9. Decemb:r 1812 därifrån skild och lagt till Ytterhogdals pastorat i Helsingland med all prestelig betjening. I förra tider förrättades ordinarie gudstjenster 6 söndagar om året och lördagarne näst förut, då pastor från Sveg hade $4\frac{1}{2}$ mil om sommartiderna, men 6 mil wintertiderna och comminister som bodde i Lillherdal hade wintertiden 9. mil. Emellan Ytter- och Öfverhogdal är allenast $1\frac{1}{2}$ mil.

Kyrkan är af trä ombyggd 1744 prydd med bildthuggarearbete å predikstol och altaretafla, försedd med förgyllning och målning.

Wäggarne målade förestäld uti taflor: Jesu märkwärdigaste wandring på jorden, och taket såsom luft och moln.

Klockstaplen äfwen af trä byggd 1768, hvarest äro 2:ne klockor, den större om 2 Sk Å : 5 L Å :ds wikt.

Socknen innehåller efter nuwarande jordebok $5\frac{1}{30}$ dels gärdemantal eller 181 trög, däraf 3 äro afgärda och 8:ta äro ökeskatt, brukas och bebos af 21 bönder. Folkmängden är wid innewarande 1821 års början gamal och ung, af båda könen 200 personer.

I det hela öfwar hwar och en flit och arbetsamhet, men med ganska liten urskilling om sättet och hvilka företag mäst lönar. — Förfädernes exempel åtföljas gärna, ehuru icke alltid med fördel. För nya rön och företag, wisas ännu merändels obenägenhet. Dät är en stor brist att icke konstgödsel tillverkas.

Det allmänna lefnadssättet: af säd måste sparsammast hushållas — hwardagsbrödet i de bättre årswäxterne består litet af det slöaste kornet, blandat i agnarne, hvilket är så allmänt att det icke klandras. Bränwin brukas icke dagligen i hushållen, utom wissa tillfällen och högtider, såsom jul, påsk och pingst, samt midsommar, Mickaelismäss och då prästheg innefaller.

Folkets lynne är merändels glatt, och deras tidsfördrif wid lofigifna tillfällen, brölloper och calaser, utgår på skämt som åstadkommer löje utan att störa fridsambeten med hvarandra. Aldrig slagsmål förspörjes hwarken wid ett eller annat tillfälle; och sedan den nu gällande byordningen utkom till efterlefnad, är aldrig så kallade frimåndagar eller slänk-dagar gängse.

Här är särdeles fridsamt för tjufnader: Innom socknen har ingen tjuf funnits i mannaminnet.

Slöjd utom hwad till husbehofs behöfwes, öfwas icke.

Här är icke tillfälle att göra sig förtjenster. Utaf den myckna och öfverflödiga skog här finnes, kan ingen försälgning däraf ägarum, i brist af åhns flottbarhet.

Teken til malmarter finnas icke.

Ålderdomsminnen: En bonde wid namn Per Björsson på hemmanet N:o 16 och 17 war tämmeligen rik — han gömde sina stora dyrbara skatter guld och silfver i någon bergshola eller grotta. Under krigstid hade fienden kunskap om denne rikedom; då fientliga krigsmän begäfw sig dit att utskrämma desse ägodelar, hade Per Björsson tillfälle att gömma sig undan, med hustru och barn, — hans broder Hans Björsson war hans dräng, hvilken blef hemma — fienden på det hårdaste angrep honom, och med den ymkeligaste medfart plågade honom att han skulle uppenbara, hvarest hans broders rikedomar voro förwarade, men som han det icke wiste, kunde han ingen bekännelse därom afgifwa, de slog honom, hölt honom för elden och brände honom men förgäfves; slutligen bandt de honom wid en sadlat häst, hvarefter drängen måste löpa så fort

som fienden red, och då de farit $\frac{1}{4}$ dels mil gaf den arme drängen up andan, såsom ett oskyldigt offer för sin brors rikedom. Det är nu 5:te åboen på detta hemman, sedan det skall wara skjedd. Ägen-
domen skall ännu wara i sitt gömme utan att någon kunnat det igenfinna. Stället där Hans Björsson blef död, kallas Hans-mon än i dag.

Hogdal d. 18. Januarii 1821.

Olof Dalin.

HEDE, VEMDALEN, TÄNNÄS OCH STORSJÖ

Pastor ER. J. RUUTH

Berättelse.

1:mo. Hede pastorat i Herjeådahlen, som börjas $\frac{1}{2}$ mil ifrån norrska gränsen, och sträcker sig emot Swegs socken, gränsar i söder emot Särna pastorat i Siljesdalarne, i norr emot Jemtland i väster emot Norrige och i öster emot Sveg och Medelpad, och innehåller 12 mil i längden och 7 mil i bredden.

2:o. Hede socken, som är bebyggd efter Ljusna elf, har vidsträckta skogar med flera berg och dalar, hvilka erbjuda förmonligt bete för kreaturen. Jordmonen är här i allmenhet ganska steril, och består mäst af sand och svartmylla, som ganska sällan frambringa mogen säd. I Storsjö capell, hörande till berörde socken, som ligger närmast intill norrska fjällen, och hvarest i vidsträckta skogar med berg och dalar finnes ännu ymnigare betesmarker, är jordmonen, såsom bestående af lera, mera gynnande, men icke dess mindre sällan fruktbärande, i afseende på köldens förödande värkan både på währ- och höstsädet. Wemdahls socken, belägen till största delen på en slätt plan, omgifven af fjäll och höga berg, saknar icke heller ofwanberörde förmoner i afseende på skog och betesmarker, och har god jordmon, som mästedels består af så kallad bergjord med litet swartmylla och röd sand. I Tännäs socken, som ligger längst upp åt norrska fjällen i Tännadahlen, finnas de mäst vidsträckta skogar och fetaste betesmarker, och jordmonen består där mäst af lera och bergjord. Beträffande odlingsbara lägenheter, så finnas, så vidt mig bekant är, i synnerhet i Hede och Wemdahls socknar en mängd af mossar och myror, hilkas läge och beskaffenhet synes lofva rik belöning för påkostad utdiktning och odling.

3:o. Alla härvarande mindre vattudrag hafva Communication med Ljusna elf, hvilken berättas wara flottbar till en uti Färilla socken i Helsingland varande ström, Laforssen kallad, där likväl timmer ifrån Ytterhogdahls socken passerar till ett i Bollnäs varande finbladigt sågwerk. Till anläggande af wattenverk finnas i Hede och Tännäs socknar ypperliga tillfällen, bland hvilka ett, på Ljusnedahls bruks allmänning beläget, synes vara det förmonligaste.

4:o. Climatet är hårdt, friskt och sundt, och smittsamma sjukdomar ganska sällan inträffande. Väderleken var i Julii månad

gynnande för årsväxten med omväxling af regn och varme till månadens slut, då kall bläst och nattfrost vid Olofsmässan började, och hvilken senare outhärligt fortfor i Augusti månad med undantag af ganska få blidare dagar, som icke förmådde skydda oss för missväxt. I September och October månader har väderleken varit ovanligt blid och torr. Med November månad började starkare köld, så at myror och smärre sjöar blefvo farbara; men den 16. inföll åter blidt väder med regn som fortfor till den 19, då köld inträffade till den 28:de, som medförde regn, hvilket continuerade i fyra dygn, hvarefter snö började falla, så at släde kunde begagnas förledne gårdag.

5:o. Åkerbruket skötes här i allmänhet ganska dåligt och fordrar mycken förbättring. I Hede och Wemdahls socknar ligga åkrarne sällan i träde, och i Tännäs aldrig, utan där årligen besås, och öfweralt oftast gödas vida öfver behofwet, så att de föga kunna frambringa annat än ogräs, åtminstone ej mogen säd. Endast korn och råg äro de brukliga sädesslag. Omväxling af åker och wall är här mindre användbar med undantag af Hede by, hvars jordmon är därtill ganska tjenlig, såsom bestående till största delen af svartmylla; och med önskad förmon har undertecknad på innehafvande boställe erfarenhet häraf, då de årliga ristorna blifvit på en gång besådda med korn och råg, som efter ortens benämningssätt kallas latmansråg. Gräsfrön till utsåning äro ej ännu använda. Gödsel samlas endast af ladugården, och förökas ej med några jordblandningar; den utföres merendels höstetiden på upplögd åker, och nedköres med vanlig harf. Öfweralt brukas jern-plogar och ahlar, samt af några få hushållare klo-harfvor till trädets rensande. Endast i Wemdahls socken brukas litet säde af lin och hampa, och rötas så väl det förra som den senare i watten. Sädskornet var godt och förskaffadt från Jemtland, Borgsjö och Hafverö, samt Helsingland. Vanliga såningstiden är i medio af Maj månad, som äfven detta år inträffade och skörden börjades den 24 augusti. I Tännäs och Ljusnedahls bruks församlingar, hvarest föga åker användes till korn, och af många jordägare als ingen, utsås betydligt tunntal af potates, så at hvarje hushållare därstädes vanligt inbärgar om hösten 15 till 30 å 50 tunnor däraf; och förtjenar den insikt och nit, med hvilken samtelige hushållare i berörde församlingar sköta och vårda denna plantering, all upmärksamhet, hälst i afseende på sättet att skydda densamma för oftast inträffande frost vid medsommarstiden, samt åkrarnes rensning af ogräs. I Hede och Wemdahls socknar är potatesplanteringen ännu ganska obetydlig, men börjar dock småningom äfven här vinna förtroende. Utså af rofvor är i allmenhet ganska litet, och endast i Tännäs brukas af några hushållare kål-rötter, hvilkas frö med förmon genast ned-sättas i det beredda landet, utan användande af de vanliga plantorner.

6:o. Ängesslotterna, som äro merendels belägna vid större eller mindre wattendrag, och gödas årligen af våhrfloden, fordra mycken öjning, som hittills är försummad, dels af lättjan dels af ett öfwer-rifwet förtroende till förfäders förvända hushålls- och arbetssätt, vilket för närvarande tid synbart motarbetar allmänna välmågan och tyckes vara riktadt endast till bärgningen för dagen. I saknad af storskifte kunna inga beteshagar vara instängda, utan all utmark begagnas gemensamt af socknemännen så väl till bete för reaturen som huggning till byggnads- och sågtimmer endast till usbehof.

7:o. Årsväxten af säd blef detta år skadad af köld i början af augusti månad mer och mindre, hvaraf en del hushållare endast chälla sämsta bröd, och andra litet till mat, men med undantag af å 10 bönder i Hede och Wemdahlen, ingen, som däraf får till rökorn. Potates blef öfweralt mindre gifvande än vanligt, förmodgen af mycken torka; men gräsväxten var ymnig och inbärgades under mäst gynnande väderlek. Under oftast inträffande missväxt begagnas brödmossa och tallbark till lifvets bärgning, och användas iväl den förra som senare ej allenast till bröd utan ock till gröt och såppor. I jämförelse emot andra orters inwånare misslottad, är allmogen härstädes äfven i saknad af utvägar till förtjenst, hvarjore så många arbetare äro oftast nödsakade at utvandra till näst-räntsande orter, för at under vintermånaderna söka lifvets uppehälle. Och till fyllande af denna brist vägar jag i ödmjukhet föreslå anläggningen af några större sågverk, eller åtminstone banad utväg till afsättning af sågtimmer och bjällkar, som kunna flottas efter jusna elf till Helsingland.

8:o. Gångbara priser på åtskilliga matwahrer äro följande: eml. 1 L^u halm 5 sk:r 4 rst., 1 L^u hö 10 sk:r 8 rst., å 12 sk:r, en tjölko 16 å 20 Rsd:r en oxe om 3 alnars vidd 40 å 50 Rsd:r en anna bränvin 2 Rsd:r, ett mansdagsvärke på sommarbete 16 sk:r, orors forsel 16 sk:r å 21 sk:r 4 rst. per mil, alt Banco, och kan et dessutom i allmenhet sägas, at så väl ätliga wahrer som landt-iannaarbeten äro här dyrare än på nästgräntsande orter; och rundar sig denna dyrhet i afseende på matwahrer, i synerhet på ärheten till våra grannar i Norrige, hvilka hälst genom vahrubyten ättre betala de härifrån afsättliga wahrer.

9:o. Boskapsskötseln, som utgör landets hufvudnäring, drifves allmenhet med mycket nit, och är lönande, dels i afseende på det raftiga och mjölkgifvande foder, som i synnerhet i Tännäs och jusnedals församlingar inbärgas, dels ock i afseende på utford-ningssättet som förtjenar all upmärksamhet och efterföljd. Kreaturen äro merendels af mindre slag, men dock godt, och har det ofta lifvit utrönt, at en mindre ko gifver ymnigare mjölk än en större. onden har endast en häst, men 2, 3 å 4 oxar såsom dragare, hvilka an nödgas underhålla endast för at hemforsla sitt hö från aflägsna

slotter på 2 à 3 mil, jemte fjällmossan, som med förmon begagnas till kreaturens utfordring. När härtill lägges ett, måhända, lika antal små upväxande oxar, som efter 3 à 4 års förlopp skola begagnas i de gamlares ställe, så upkomer ett illa proportioneradt förhållande emellan bondens mjölkgifvande och icke mjölkgifvande kreatur. At detta hörer till ortens misshushållning vågar jag yttra, med förenad önskan, at bonden måtte genom kraftigaste upmuntran tillhållas, at dels väl uprödja sina närbelägna slotter, dels ock, at genom utdikning och odling på närliggande myror bereda sig en såväl lättare bärning som hemförsel af hö till kreaturens utfordring. Hushållaren skulle således småningom komma i belägenhet, at utan saknad umbära sina långväga slotter, som merendels gifva starr och myrhö och ej behöfva underhålla så många tärande men ej gagnande kreatur i sin ladugård, samt för egen del undvika många för hälsan vådliga utresor vintertiden till käl-slotterna, och däremot hafva tillfälle, at på åtskilligt sätt föröka sina gödsel-tillgångar, idka slögder och göra sig nogon förtjenst med forors försel och skjutsande åt den härigenom till Norrige resande helsingen, hvilka alla hushållsgagnande fördelar han nu nödgas sakna, då hans tid under vintermånaderna är uptagen endast till hemförslande af kreaturens utfordring med flera dragare. Ett orätt förhållande emellan fodertillgångarne och kreaturmängden tillskyndar oftast hushållaren betydlig skada, men af sådan dyrköpt erfarenhet blir han dock sällan visare. Boskaps-sjukdomar äro föga kända, med undantag af mindre betydliga, som botas af kloka gummor genom åtskilliga hus-curer. Jemte hö och halm, där den finnes, samt fjällmossa utfordras boskapen med en så kallad sörpa, som efter tillgångarne beredes af bästa åker- och bowall-hö, agnar, löf af säl, rönn eller asp, furubark och hästgödsel med ärtris, om sådant finnes, samt höskrädet ifrån stallet, som ordentligt upkastas, så at gräsfrön fränskiljas, hvilka alla sorter sammankokade, gifva en välsmakande och högst gagnande föda 2:ne gånger om dygnet åt mjölkboskapen, och af de bästa bondgummor sörplas mjölkon äfven sommartiden, ehuru hon då wallas i det fetaste betet i fjällen. Slagtboskapen tarfvar ingen annan gödning, än den af det feta fjällbetet, och i brist af säd och jordfrukter, umbärliga för folkets underhåll, nekar andra utvägar därtill. Bland odjur äro björnar de vanligaste, som årligen vandra bland boskapen i fåbodarne, men sällan göra den nogon skada. Dessa fällas merendels vintertiden, sedan de hösten förut blifvit inhärfda. Vargarna hålla sig mest upp i fjällen till stor skada för lapparna, som dels med förgift, dels med skjutande arbeta på deras utöfande. Fåren äro öfveralt ganska små och af sämsta sort, hvilket onda till betydlig del härrör af deras behandlingssätt; ty under hela vintern lefva de instängde på gällen i de varmaste fåhus, där de aldrig få andas frisk luft. Dessa usla kreatur klippas till ägarens ringa båtnad i October och December månader, samt för 3:dje gången våhrtiden.

Ullen upspinnas och användes genast till åtskilliga egna behof, och af ganska få hushållare kan nogon tillverkning däraf umbäras till försäljning. Wallhundar äro sällan begagnade, af orsak, at bonden hällre vill inöfwa sin hund till jagt och djurfångst. Getter hållas i allmenhet till ej ringa förargelse och skada för åkermannen, hvars laggilda stängsel ingalunda kan freda dess ägor för deras åvärkan; och skulle nogon hushållare finna sin fördel i dessa kreaturs hållande i jembörelse emot mjölkkor, så borde han ock med betydligt vite tillhållas at alltid walla sina getter, och därigenom förskona grannar för alt lidande af dem.

10:o. Detta är hafva ej nogra ohyror varit synliga till skada för säd eller gräs.

11:o. I Hede socken äro mindre förmonliga fisken och begagnas ej oftare än i gångstiden, och kan det i synerhet sägas om Hede kyrkobys grannar at deras fisken, såsom på 2 à 3 mils afstånd äro dem mera skadande än gagnande, hälst som behållningen däraf sällan är swarande emot fisk-redskapens dyrhet, och alldraminst ersätter bonden förlusten af flera weekors tid höst och wår, som med mycken större vinst borde användas till hemmanets skötsel. Wemdahls socknemän hafva äfwen långväga fisken, men begagna dem icke. I Tännäs socken och Ljusnedahls bruksförsamling finnas ganska lönande fisken så väl vinter- som sommartiden: men de feta fisksorter af rör, öring, harr och sik, som där fås, blifwa merendels af okunnigheten och vanan så illa behandlade, at de, insaltade, äga föga värde i andra ägares händer. Lake fångas äfven där kyndels-nässtiden ofta till betydlig myckenhet, som dels torkas dels insaltas. Fogel fångas höstetiden mest med snaror och flakar, sällan med bössor. Elgar och vildrenar fällas sällan.

12:o. Slögder äro alldraminst idkade, och hvarje socken har föga sitt behof af skräddare och skomakare endast för den arbetande folk-classen. — Snickare och smeder saknas, med undantag af få, som äro bönder. Tegelslageri är nyligen anlagdt i Hede socken. Skinnberedning endast till fällar är här känd. Hvarje hushållare örfärdig merendels sitt behof af sämre husgeråd.

13:o. Landtmannens tillfälliga göromål vintertiden bestå i synerhet uti förfärdigande och reparerande af körredskap och åtkilliga trädkärl.

14:o. Till barnens första undervisning äro scholmästare i hvarje socken antagna. Folket är i allmenhet årligt, sedigt och lättstyrdt, och lefver ganska tarfligt i mat, samt till kläder begagnar endast gna tillverkningar. Vid tillfälle at åtkomma brännvin härskar hos de flesta ett rådande begär till fylleri, med undantag af Wikens yemän, bestående af 12 grannar, hvilka aldrig rikta brännvin-smten, och hvarifrån ännu aldrig hos mig blifvit anmäld nogon ngivelse om upkommen oreda däraf. Lekstugor äro mera sällan nställda. I de senare åren har handelslusten betydligt aftynat, och,

i anseende till nu årligt inträffande marknad i Wemdahlen, är anledning at tro, det härvarande allmoge ej besöker andra, så vida alla hushållsbehof här komma at erhållas.

Då tillgång på ull är i allmänhet liten, och fattigdomen nekar inköp af lin till andra än hushållarens tarfligaste behof, så kan ingen idoghet i spånad och väfnad här äga rum, utan måtte hvarje husmoder åtnöjas med at tillvärka hvad till kläder fordras för eget hushåll. Oackadt de rikaste förråder af skog är byggnadssättet ganska enkelt och uselt, helst i Tännäs socken, där sällan andra än jord-tak brukas på ganska små och låga byggnader. Folkmängden i jemförelse emot utrymmet är i synnerhet i Funäsdahl by i mindre rätt förhållande; ty, efter hvad mig är bekant, skall där finnas vidsträckta och högst lönande upprädnings- och odlingstillfällen, af hvilka närvarande bönder hvarken äro i behof, eller medhinna at begagna. Den allmänna välmågan har på de sist förflutna 5 missväxtåren ganska kännbart aftagit, och skulle detta onda ännu ett eller annat år inträffa, så blefvo altför många hushållare aldeles urständsatte, at nogonsin betala sina skulder, och nödsakade at sälja sina innehafvande hemman, utan annan utsigt för lifvets bärning, än den tiggeriet kan bereda på en ort, där få äro välmående, och arbetsförtjensten saknas. Vaccination har detta år hafvit lycklig framgång, och veneriska smittan är här ännu ett okänt ondt.

15:o. Bland dem som förtjena upmärksamhet i afseende på visad odlingsflit eller annan förbättrad hushållning, har jag ej ännu den förnöjelsen at namngifva nogon af mina åhörare. Humelgårdar finnas ej i pastoratet.

16:o. Svedjande till rågsäde är ej brukligt, men till erhållande af bättre bete för boskapen i fäboderna måtte nogon gång skogeldar antändas.

Hede den 3 December 1818.

J. Ruuth.

ANMÄRKNINGAR OCH FÖRKLARINGAR PERSONREGISTER REGISTER

Karl-Erik Svedbäck
Fallsjö
840 90 YTTERHOGDAL

1997-07-07

Vargfrågan

Jag bifogar skrivelse från Naturvårdsverket enligt överenskommelse. Jag vill samtidigt passa på att än en gång tacka för en mycket välordnad och givande helg.

Med vänlig hälsning

Leif Andersson/

Gunnel Helander-Jonsson e u

SKRIVELSE
1997-06-02

Dnr 411-3267-97 Nv

Ref: Anders Bjärvall
Naturresursavdelningen
Enheten för viltförvaltning

Enligt sändlista (bilaga)

Ankom
1997-06-
LRF Juridiska Byrån

Vargfrågan i Härjedalen vintern 1996/97

Från början av december 1996, då det stod klart att det fanns en flock vargar i området söder om Sonfjället i Härjedalen, och fram till slutet av mars 1997 mottog Naturvårdsverket mängder med telefonsamtal, brev och fax med synpunkter av alla tänkbara slag på hur frågan borde hanteras. Den här skrivelsen är inte ett försök att besvara alla frågor eller kommentera alla förslag i detta material. Istället är den avsedd som ett tack och en redovisning till dem som hörde av sig utan att vara anonyma, antingen verket sedan kunde beakta de inkomna synpunkterna eller ej.

Några förslag har lämnats både till Mittådalens sameby och verket eller har vidarebefordrats av verket till byn. Det gäller tanken att starta ett projekt med speciella hundar som skulle kunna vakta renarna liksom tanken att stödutfodra vargarna med slaktavfall för att minska skadorna på ren. Verket har inte tagit ställning till dessa förslag utan avvaktar eventuella reaktioner från byn. Beträffande det sistnämnda anser verket det emellertid rent generellt olämpligt att underlätta vargarnas tillvaro i renskötselområdet med stödutfodring.

För verkets del började det hela med ett besök i mitten av december i Mittådalens sameby. Där fanns en flock på fem vargar och tillsammans med renskötare från byn kunde verkets utsända verifiera de skador av varg på ren som byn rapporterat. Spårningarna visade att det med stor säkerhet var ett par vuxna vargar med tre ungar födda 1996. Under besöket hölls ett möte mellan företrädare för byn, länsstyrelsens rennäringsenhet och verket. De båda förstnämnda framhöll att situationen var ohållbar och byn begärde tillstånd från Naturvårdsverket att få avliva alla fem vargarna. Ett förslag under mötet från verket till byn att lägga sig på en lägre nivå förkastades. Den 20 december beslutade verket att avslå ansökan med hänsyn till landets ringa vargförekomst och till att vargen är en strikt skyddad djurart enligt EU:s Habitatdirektiv. Beslutet meddelades byn genom telefonsamtal samma dag.

Den 28 december dödades en varg olagligt i området. Två personer anhölls misstänkta för grovt jaktbrott och satt också häktade en tid, men åtal har ännu inte väckts. Spårningar i området utförda av Bengt Strandberg på verkets uppdrag, visade att det var den gamle hanen som saknades och den senare polisundersökningen avslöjade att två vargar hade dödats i området.

Vid årsskiftet var samebyns enda önskan att vargarna skulle bort medan verket inte ansåg sig kunna

tillåta någon skyddsjakt. Positionerna var alltså låsta. Verket försökte ändå överväga olika alternativ för att åstadkomma någon form av lösning. Grunden för agerandet var verkets och Sametingets överenskommelse från februari 1995 som ger utrymme för förekomst av varg inom renskötselområdet men också slår fast att om ett rovdjursbestånd skall decimeras så skall det ske genom avlivning. Flyttning av individer skall inte förekomma.

Den enda möjlighet som återstod och som enligt verkets uppfattning åtminstone borde prövas var att försöka flytta renarna. Visserligen uttalade Mittådalens sameby vid en extra stämman den 7 januari att detta var omöjligt, men vid samma tid hade verket börjat diskutera med de stora skogsbolagen om det eventuellt fanns betesområden dit renarna skulle kunna flyttas utan att bli besvärade av varg.

Stora, Korsnäs och MoDo ställde sig positiva och var beredda att hjälpa till under vissa förutsättningar. Inte ens tillsammans förfogade emellertid de tre bolagen över så stora sammanhängande arealer att renarna skulle stanna där om de släpptes. Man måste räkna med att renarna skulle komma att gå ut på angränsande privatmarker. Det finns emellertid en Samrådsgrupp som bildats efter tingsrättsdomen om renbetesrätten i Härjedalen och i den ingår de tre bolagen, samebyarna i regionen samt representanter för de privata markägarna. Det visade sig också finnas en överenskommelse mellan bolagen och byarna innebärande att ett område nedanför vägen Sveg-Älvros-Lillhärdal under vissa förutsättningar skulle kunna användas som reservbetesområde. Skulle det eventuellt kunna tas i anspråk nu? För en diskussion av hela frågan kallade länsstyrelsen, efter samråd med verket, till en överläggning som ägde rum den 21 januari.

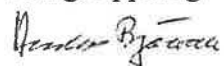
Vid det mötet förklarade berörda privata markägare att de var beredda att diskutera en överenskommelse som långsiktigt innebar att reservbetesområdet togs i anspråk. De var däremot inte beredda att omedelbart ställa upp med detta för att lösa den akuta situationen. Mötet kom istället så småningom fram till att samebyns rovdjursproblem skulle underlättas genom att verket skulle vara berett att ge tillstånd för att kraftigt minska antalet lodjur inom Mittådalens sameby och därigenom reducera det totala rovdjurstrycket. Vidare skulle verket hjälpa till ekonomiskt för att möjliggöra ökad bevakning av renhjorden, under förutsättning att samebyn önskade det. Slutligen skulle verket arbeta för att ett forskningsprojekt på varg kom igång där i första hand valparna skulle kunna utrustas med radiosändare för att på så sätt kunna följas mera i detalj. För en mera långsiktig lösning skulle landshövding Kristina Persson, samebyns ordförande Härje Andersson och generaldirektör Rolf Annerberg tillsammans pröva möjligheterna att låta vargarna vara kvar och flytta renarna, att bedöva och flytta en eller flera vargar och/eller att minska vargstammen.

Vid ett samtal mellan verket och samebyn en vecka efter mötet förklarade byn att det i varje fall så långt inte behövdes något ytterligare tillstånd till lodjursjakt. Den rekommenderade kvoten på sju djur var inte fylld. Om den blev det skulle byn återkomma vilket den sedan inte gjorde. Byn planerade vidare att flytta sina renar inte till det ovan nämnda reservbetesområdet utan till områden norr om Sonfjället inom byn och ville med samtalet bara få bekräftat ett löfte från mötet den 21 januari att få kostnaden för flyttningen täckt. Flyttningen genomfördes omkring två veckor senare och bekostades gemensamt av verket och Världsnaturfonden (WWF).

Efter flyttningen av renarna fortsatte Bengt Strandberg att spåra i området och allt tyder på att flyttningen hade avsedd effekt. En grupp på tre vargar - en hona och två valpar från 1996 - fanns kvar inom det gamla vargreviret. De konstaterades äta av kadaver av renar som de inte själva hade dödat. Även efter flyttningen av huvudhjorden fanns det emellertid småflockar av renar i området så vargarna kan ha dödat renar senare. Också i den flyttade hjorden blev enligt uppgift några enstaka renar dödade av varg.

Det forskningsprojekt som verket hade hoppats skulle kunna starta med radiomärkning av någon eller några vargar i området kring Sonfjället kom tyvärr inte igång. Den viktigaste anledningen till detta var ogynnsamma snöförhållanden sedan utrustning införskaffats och nödvändiga tillstånd utfärdats. Verket utgår från att projektet kommer igång nästa vinter förutsatt att det då kommer att finnas varg kvar i området.

Enligt uppdrag

Anders Bjärvall

Sändlista:

360-5996-96 Nv
360-6023-96 Nv
360-6050-96 Nv
360-6097-96 Nv
360-6102-96 Nv
360-6103-96 Nv
360-6104-96 Nv
360-6133-96 Nv
360-6134-96 Nv
360-6145-96 Nv
360-6225-96 Nv
360-6230-96 Nv
360-6236-96 Nv
411-98-97 Nv
411-99-97 Nv
411-131-97 Nv
411-164-97 Nv
411-181-97 Nv
411-227-97 Nv
411-276-97 Nv
411-377-97 Nv
411-392-97 Nv
411-518-97 Nv
411-890-97 Nv
411-1044-97 Nv
411-1084-97 Nv
411-1419-97 Nv
411-1422-97 Nv
411-2334-97 Nv
424-377-97 Nv

Kopia till:

SNF
WWF
Våra Rovdjur
Grimsö Forskningsstation
Länsstyrelsen i Jämtland
Polisen, Östersund
Lars Idon Andersson
Leif Andersson
Lennart Eldsfors
Mats Ericson
Gunnar Eriksson
Hans Hellman
Hans Jansson
Maritza Le-Grand Dillmo
Christina Lindberg
Eva och Ulf Lundholm
Mona Mikaelsson- Törnblom
Pia Nykvist
Diana Redeker
Ulla Stenberg
Stora Skog AB
Modo Skog
Korsnäs AB
SCA Skog AB

Rennäringsenheten

Länsstyrelsen i Jämtland

Angående uppkommen fråga om flyttning av Mittådalens samebys vinterbete med ren

Processgruppen har som företrädare för markägare i Härjedalen fått del av kallelse till sammanträde hos länsstyrelsen den 21 januari i rubricerad fråga. Med anledning av den korta tiden för kallelsen kommer processgruppen att få svårt att låta sig representeras vid motet. Vi vill därför genom detta brev redovisa processgruppens grundläggande inställning.

Processgruppen är positivt inställd till en flyttning av Mittådalens samebys vinterbete med ren. De marker som idag nyttjas av samebyn för vinterbete är, enligt processgruppen, inte lämpade för ändamålet. Bl a har renbetet kommit att beröra särskilt skyddsvärda lavmarker som för att skyddas avsatts till nationalpark. Fråga är om ett nyttjande som successivt tillkommit sedan 1920-talet. Enligt Svegs tingsrätts dom föreligger inte sedvanerätt. Vid de förhandlingar som varit mellan markägarna och samebyn har framkommit sådana uppgifter som gör att markägarna uppfattat att även Mittådalens sameby ser fördelar med att flytta vinterbetet till i huvudsak bolagsmarker öster- och söderut.

Processgruppen har till länsstyrelsen redovisat en positiv inställning att eftersöka en avtalsvis lösning på vinterbetesfrågan i Härjedalen. En flyttning av Mittådalens samebys vinterbete bör behandlas inom ramen för sådana förhandlingar. Det torde vara en lämplig lösning att avtalsvis sker med företag inom sameby så att respektive företag har egna vinterbetesmarker att

nyttja och vårda. En avgränsning av områden, inom vilka grupper av ren hålls, torde ge betydligt större möjligheter att anpassa rennäringen till annan markanvändning, vilket naturligtvis i sig innebär betydande större möjlighet till att få tillgång till betesmarker.

Processgruppen ser det som en fördel om samtliga markägare, även bolagen, tecknar sådana markupplåtelseavtal som processgruppen dragit upp riktlinjerna för. Detta skulle ge stabilitet och ordning i markanvändningen.

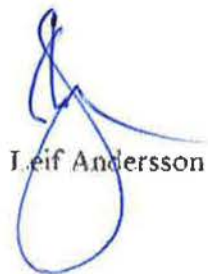
Att akut ordna en flyttning och försöka ordna avtals är inte en lämplig lösning. Ett sådant agerande kan istället innebära men för en långsiktig lösning. Arbetet med en långsiktig lösning bör dock snarast komma igång. Från processgruppen ser man positivt på möjligheten att få till stånd en avtalslösning för flyttning av Mittådalens samebys vinterbete med ren redan till vinterbetessäsongen 97/98.

Falun den 16/1 1997

Nils Larsson

Östersund den 17/1 1997

Leif Andersson

ADVOKATBOLAGET

Larsson & Partners AB

ADVOKATERNA NILS LARSSON CHRISTINA BJELVERT OLSSON LARS-GÖRAN ERIKSSON - JUR. KAND. JAN DARPO

Falun 1997-01-16

Leif Andersson

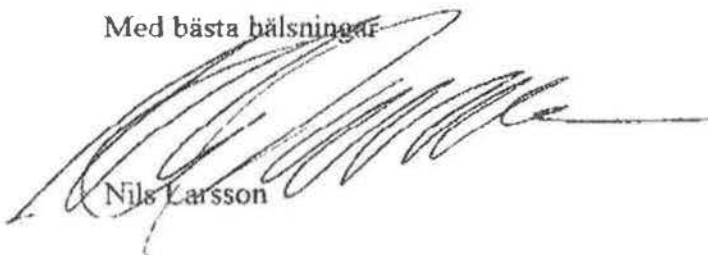
Bifogat översänder jag av mig undertecknat brev till rennäringsenheten, länsstyrelsen i Jämtland. Jag har gjort ytterligare två justering. I rubriken har jag tagit bort vinterbetesmarker och skrivit vinterbete med ren. I andra stycket, sid 1, har jag lagt till en mening efter den andra meningen. Tillägget gäller att sedvanerätt inte föreligger enligt Svegs tingsrätts dom. I övrigt ingen ändring. Som jag lovade Dig per telefon ger jag nedan uppgifter om namn och faxnummer på några av de som skall vara närvarande vid det planerade mötet och som lämpligtvis kan via fax få del av brevet till rennäringsenheten.

Generaldirektören vid Naturvårdsverket Rolf Annerberg, fax 08-20 29 25

VD Björn Hågglund, STORA, 023-78 27 89

Skogsdirektör och vice VD Jan Eklund, KORSNÄS AB, 026-19 69 27

Med bästa hälsningar

Nils Larsson

LÄNSSTYRELSEN
Jämtlands län
Ledningskansliet

Bert Olsson
063-14 63 55

DELTAGARFÖRTECKNING

Datum

1997-01-21

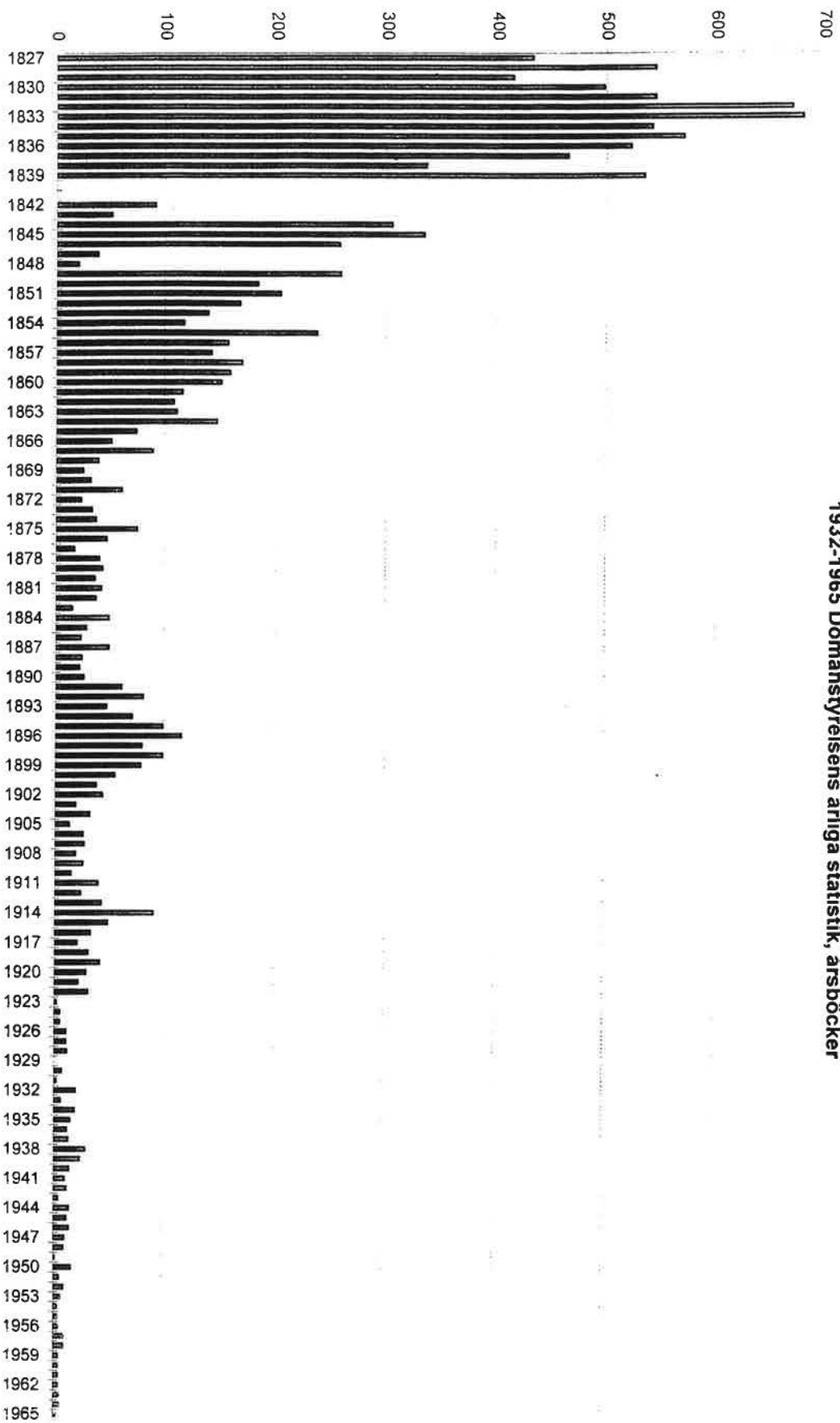
Dnr (anges vid skriftväxling)

Deltagare vid möte om vargförekomsten i Härjedalen, 21 januari 1997

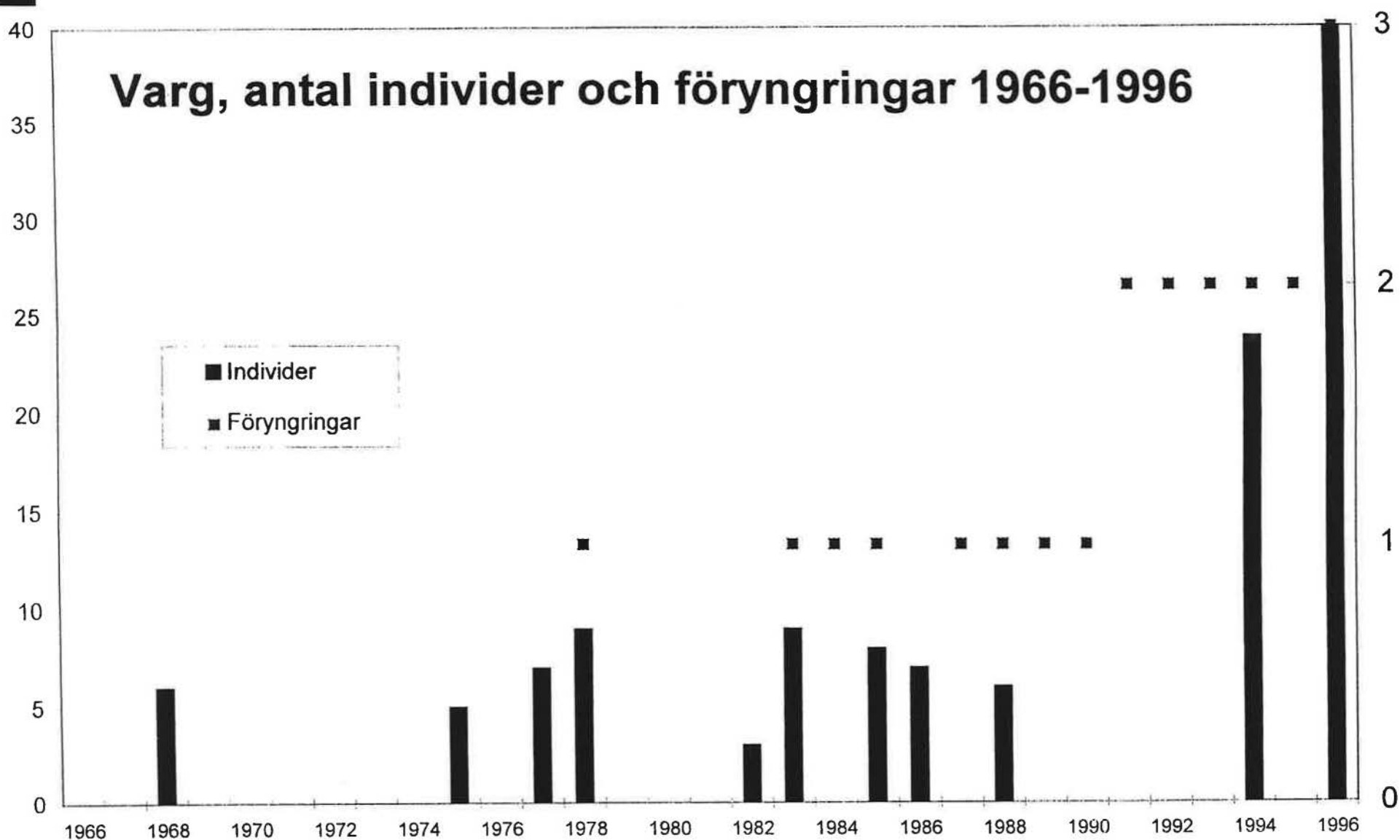
Annerberg Rolf	generaldirektör, Naturvårdsverket (NV)
Björvall Anders	avdelningsdirektör, NV
Hallman Katrin	presschef, NV
Ring Arne	kommunalråd, Härjedalens kommun
Björ Thor	skogsförvaltare, STORA
Andrén Björn	skogsförvaltare, MoDo
Österberg Per	distriktschef, MoDo
Bidner Yngve	lantmätare, Korsnäs
Silver Harry	Härjedalens markägareförening
Andersson Leif	förbundsjurist, Härjedalens markägareför.
Andersson Härje	ordförande, Mittådalens sameby
Fjellgren, Alf Martin	renägare, Mittådalens sameby
Fjellgren Jan	renägare, Mittådalens sameby
Fjellgren Jens	renägare, Mittådalens sameby
Renfeldt Magnus	renägare, Mittådalens sameby
Renhufvud Jon Arthur	renägare, Mittådalens sameby
Bohlin Jörgen	förbundsjurist, SSR
Jonasson Per-Erik	renägare, Tåssåsens sameby
Persson Göran	renägare, Tåssåsens sameby
Nordfjell Reidar	ordförande, Handölsdalens sameby
Strandberg Bengt	vargspårare
Wiklund Rune	vargspårare
Torp Eivind	Mitthögskolan
Persson Kristina	landshövding, Länsstyrelsen
Levin Tage	länsråd, Länsstyrelsen
Deltin Mats	Länsstyrelsen
Berglund Erik	förste länsassessor, Länsstyrelsen
Ternström Olof	naturvårdsdirektör, Länsstyrelsen
Attergaard Håkan	byrådirektör, Länsstyrelsen
Ekendahl Bengt	chef rennäringsenh, Länsstyrelsen
Bixo Jone	rennäringskonsulent, Länsstyrelsen

Varg, årlig avskjutning 1827-1965

Källor: 1827-1931 Lönnberg, E. 1934. Bidrag till vargens historia i Sverige
1932-1965 Domänstyrelsens årliga statistik, årsböcker

Varg, antal individer och föringringar 1966-1996

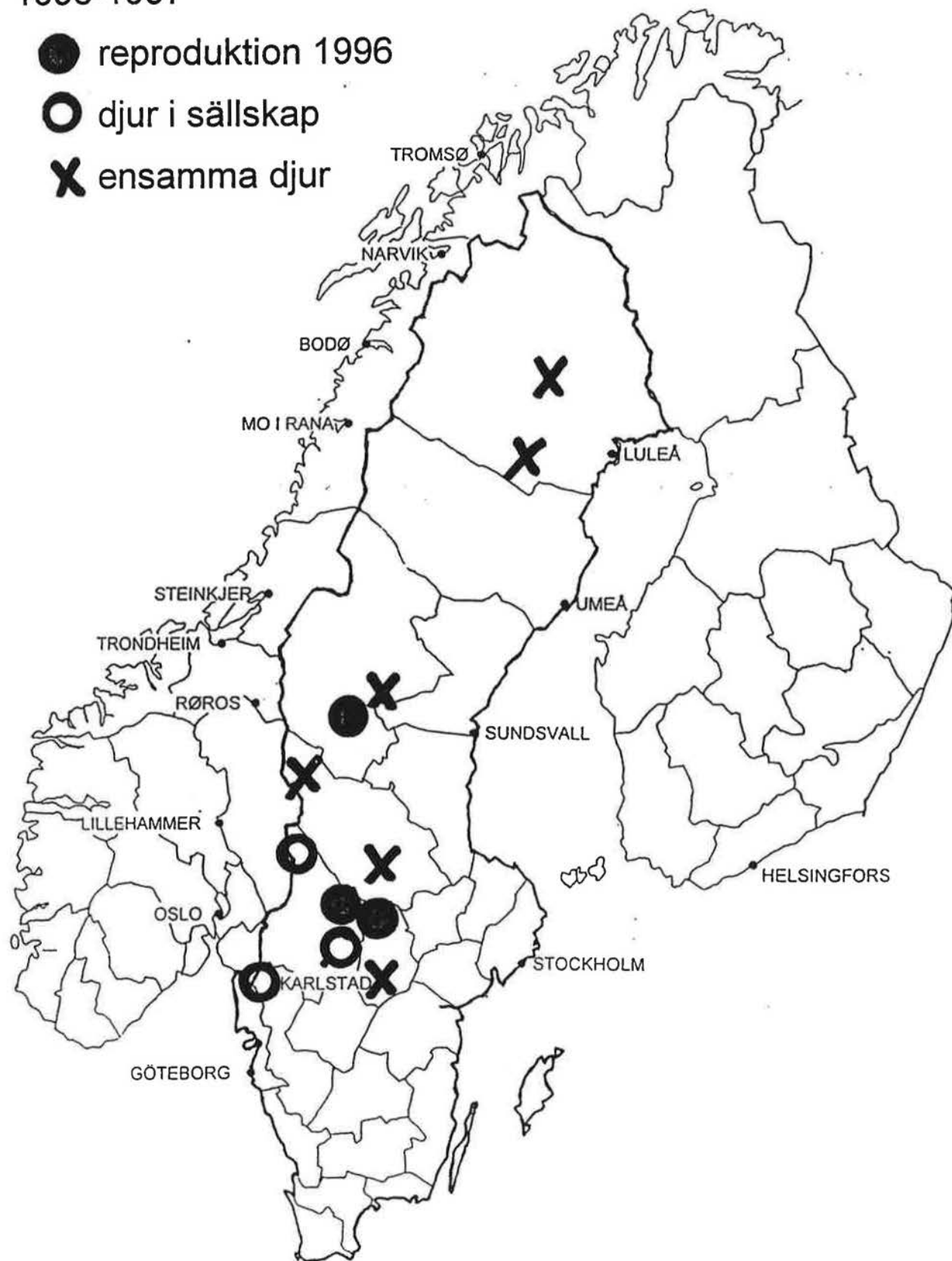
VARG

1996-1997

● reproduktion 1996

○ djur i sällskap

✕ ensamma djur

0 100 200 300 km

Utdrag ur Sametingets och Naturvårdsverkets överenskommelse 1995-02-07

- * Rennäringens företrädare måste acceptera förekomsten av rovdjur.
Naturvårdens företrädare måste acceptera reglering av rovdjursstammarna.
- * Beträffande järv, lodjur och varg krävs kunskap om såväl förekomst som eventuell föryngring.
- * För.....varg skall årligen för varje sameby.....fastställas om:
föryngring av arten sker, samt antalet föryngringar
arten finns regelbundet
- * Antalet vargföryngringar inom renskötselområdet kan antas bli mycket lågt inom överskådlig tid. Därför bör det gå att fastställa varje vargföryngring.

- * Föryngring av varg i en sameby motiverar....en betydligt högre ersättningsnivå än föryngring av övriga rovdjursarter.

- * För att ersättning skall utgå för en vargföryngring, skall flocken fungera som en enhet under minst 3 månader.

Ersättningsnivåer i det nya ersättningssystemet

	VARG	LODJUR	JÄRV
Varje individ	50	0	0
Förekomst ¹		50	50
Varje föryngring	500	200	200

¹ Oavsett antal individer

LAGAR som gäller varg

EU-regler (Habitatdirektivet):

Varg hör till de arter som är särskilt skyddade.

Medlemsländerna får bara göra undantag vid allvarliga skador, om det inte finns någon annan lösning och om det inte minskar möjligheterna att bevara arten.

Jaktförordningen:

Naturvårdsverket kan ge tillstånd för skyddsjakt om varg orsakar avsevärda skador eller olägenheter, men ska då ta hänsyn till att fasta stammar av varg bör bevaras i Sverige.

LAGSTIFTNING OM VARG

Med kursiv stil anges förklaringar som ej står i lagtexten på detta ställe, men som exempelvis finns angiven i en annan paragraf.

EU:s habitatdirektiv

Bilaga 4 (anger vad som omfattas av direktivet):

Djur- och växtarter av gemenskapsintresse som kräver noggrant skydd. (däribland ingår varg)

Art. 12:

...förbud mot att avsiktligt fånga eller döda exemplar av dessa arter.....

.... förbud mot att avsiktligt störa dessa arter.....

Art. 16:

Förutsatt att det inte finns någon annan lämplig lösning och att undantaget inte försvårar upprätthållandet av en gynnsam bevarandestatus.....

... får medlemsstaterna göra undantag.....

... för att undvika allvarlig skada särskilt på gröda, boskap.....

... eller av andra tvingande orsaker som har ett allt överskuggande allmänintresse

Jaktförordningen

23 a § (anger förutsättningarna för kommande paragrafer 24-29 §§ och 31 §) :

Jakt som avses i 24-29 och 31 §§ får bara bedrivas om det resultat som eftersträvas med jakten inte kan uppnås på något annat tillfredsställande sätt.

23b§:

Beslut om jakt som avses i 24 och 25 §§ får meddelas (av Naturvårdsverket)...för att förhindra allvarlig skada på gröda, boskap.....

Skyddsjakt på initiativ av myndighet (t.ex. Naturvårdsverket) 24§:

Beslut om jaktmeddelas av Naturvårdsverket i fråga om.....,varg,...

Skyddsjakt på enskilds initiativ (som Naturvårdsverket kan ge tillstånd för) 27§:

.....till synnerlig obehag för befolkningen eller orsakar skada för tamdjursskötsel....gäller om enskilt djur av arterna....,varg,.....orsakar avsevärda skador eller olägenheter. Vid tillståndsprövningen skall beaktas att fasta stammar av dessa djur bör bevaras i landet.

28§, populärt kallad jaktförordningens "nödvarnsparagraf" omfattar björn, lo och järv, men inte varg, i samband med angrepp på tamboskap och där nya angrepp kan befaras.

Även Brottsbalkens nödvarnsparagraf (4§) har i något fall använts för att avliva rovdjur:
4§: Den som...för att avvärja fara för liv eller hälsa. rädda egendom eller av annan orsak handlar i nöd, skall dock vara fri från ansvar, om gärningen med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt måste anses försvarlig.

Lagändringar under 1900-talet

1 mars 1990: Vargen togs bort ur 27 och 28 §§ Jaktförordningen.

Verket kunde inte längre ge tillstånd till skyddsjakt. "Förföljelserätten" borta för varg.

1 januari 1992: Tillägg till 27 § Jaktförordningen. Verket kunde nu tillåta jakt på enskilt djur bl.a. av varg.

1 juli 1994: "Förföljelserätten" bort helt och hållet. Björn, järv och lo får under vissa villkor dödas i omedelbar anslutning till ett angrepp.

MÖJLIGHETER ATT FLYTTA MITTÅDALENS RENAR

1. Naturvårdsverket har kontaktat Stora, Korsnäs och MoDo för att undersöka om bolagen har betesområden dit renarna kan flyttas.
2. Bolagen svarade 1997-01-09 att inget företag har ett tillräckligt stort område som hänger ihop. Inte heller tillsammans har bolagen ett sådant område. Bolagen är positivt inställda till att ställa upp med sådan mark om
 - a) de privata markägare medverkar som ingår i den samrådsgrupp som bildades efter tingsrättsdomen om renbetesrätten i Härjedalen,
 - b) länsstyrelsen och samebyn accepterar detta.
3. Bolagen har föreslagit att samrådsgruppen skall sammankallas för att se om enighet är möjlig.
4. Det handlar om ett område nedanför vägen Sveg-Älvros-Lillhärdal som enligt avtalet under vissa förutsättningar skulle kunna tjäna som reservbetesområde.
5. Att flytta renar kostar pengar. Naturvårdsverket har kontaktat Världsnaturfonden (WWF) för att höra om WWF har möjlighet att ställa upp. WWF har förklarat att man kan medverka finansiellt. WWF har också ett intresse att medverka i forskning kring problemet vargar - renar.

Rovdjurspolicy -Riktlinjer för förvaltningen av björn, järv, varg och lo i Jämtlands län

Länsstyrelsen

Jämtlands län

Dnr 231-7542-96

Denna rovdjurspolicy är fastställd av Länsstyrelsens
styrelse den 19 augusti 1996

Rovdjurspolicy - riktlinjer för förvaltningen av björn, järv, varg och lo i Jämtlands län

De stora rovdjuren har över tiden varierat i antal i betydande omfattning, beroende på jakt och förföljelse men även på sjukdomar och tillgång på lämplig föda. Detta har bl.a. resulterat i att Norrlands inland och i många fall renskötselområdena kommit att bli refuger för rovdjurens överlevnad under svåra perioder. Här har funnits tillgång på mat och områdena har varit förhållandevis otillgängliga och svårjagade. Som ett resultat av detta har Jämtlands län kommit att bli ett överlevnads- och spridningsområde för såväl björn som lodjur.

Situationen när det gäller tillgången på föda för de stora rovdjuren har emellertid förändrats betydligt under de senaste 20 åren. Tillgången på såväl älg, rådjur som övriga mindre däggdjur har ökat betydligt i länet samtidigt som renantalet har ökat. Detta har medfört att populationerna av framförallt björn och lo lokalt vuxit till nivåer som av såväl renskötare som övriga ortsbor uppfattas som besvärande. Länsstyrelsen har därför ansett att det finns anledning att agera och för länet lägga fast en policy för den långsiktiga förvaltningen av de stora rovdjuren.

Bakgrund

Inledningsvis kan konstateras att Jämtlands län har lång tradition i umgänget med de stora rovdjuren. Det innebär att befolkningen i allmänhet uppfattar djuren som en stor tillgång i faunan, man accepterar deras närvaro och har lärt sig leva med dem. Närvaron av rovdjur skapar också en viss mystik och en förhöjd naturupplevelse samtidigt

som de många gånger är intressanta samtalsämnen i positiv mening. Massmedias fokusering på rovdjuren gör givetvis också att folk uppfattar dem som spännande och intressanta.

Björn och lo

De senaste två åren har emellertid populationerna av björn och lo ökat i sådan omfattning att de på vissa håll uppfattas som besvärande. Länsstyrelsen har upprepade gånger fått ta emot samtal från personer som uppger att de har lodjur runt husen och som känner oro för att hundar och katter skall bli tagna. Det är betydligt vanligare idag att man ser björn och att den uppvisar ett mer oskyggt beteende. I något fall har också björnen upplevts som ett hot mot tamboskap när den uppträtt närgånget i anslutning till boskapshägn. Att vissa björnar uppträtt mindre oskyggt kan också ha sin grund i att de blivit matade. Matning av björn i samband med jakt och fotografering har blivit allt vanligare. Denna utveckling är oroväckande eftersom erfarenheten från andra länder visar att björnen kan vara mycket nyckfull i sitt beteende. Det finns risk för att människor kan komma till skada. Det ökade antalet incidenter där björn skjutits i självförsvar tyder också på att björnen inte visar samma skygghet som tidigare.

Järv och varg

Situationen när det gäller järv och varg är inte lika besvärande. Det beror på djurens skygghet och att populationerna i länet är små. Järven har aldrig varit särskilt talrik och är helt knuten till fjällområdet. Vargen har efter att ha varit borta från länet ett antal år åter etablerat sig. När detta inträffade gick diskussionens vågor höga och krav ställdes på att vargarna skulle tas bort. Lokalbefolkningen kände oro för att vargarna skulle anfalla och ställa till skada. Utvecklingen har emellertid visat att oron var ogrundad och att de förväntade problemen uteblev. Numera accepteras vargarna i allt väsentligt av lokalbefolkningen. Problem med vargen har i första hand varit kopplad till renskötseln där i vissa fall oacceptabla störningar har uppstått. Länsstyrelsen har i samverkan med Jaktvårdsföreningen löpande via särskilda spårare kunnat

följa vargarnas vistelse i länet. Av dessa spårningar kan utläsas att det t.o.m. 1995 fötts tre vargkullar i länet och att avkomman i huvudsak utvandrat söderut utanför länets gränser.

Allmänna överväganden

Målet för rovdjursförvaltningen i Jämtlands län är att trygga arternas framtid i livskraftiga bestånd. Detta bör ske till så låg kostnad och med så små skador och störningar på tamdjur som möjligt. Man bör således ha en strävan att om valmöjligheter finns styra utvecklingen så att skadorna på tamdjur och olägenheterna för allmänheten blir så små som möjligt.

Populationerna av de stora rovdjuren ökar idag på grund av olika omständigheter och åtgärder måste vidtas för att på ett helt annat sätt än tidigare styra utvecklingen. För Jämtlands län innebär detta att en decimering av rovdjursbeståndet i första hand skulle riktas mot renbetesområdena. I en situation när samebyarna anpassat sitt renantal till en långsiktigt uthållig betestillgång ökar de negativa effekterna av rovdjursangreppen. I flera samebyar uppgick de samlade förlusterna av renar 1995 till över 50% av produktionen. Större delen orsakas av rovdjur.

Det är angeläget att samhället på olika sätt medverkar i arbetet med att bygga upp långsiktigt fungerande renskötsel företag. Ett led i detta arbete är att på olika sätt minska antalet rovdjursrivna renar. Det kan göras antingen genom jakt eller genom olika typer av bevaknings- och skötselinsatser. Det bör vara möjligt när en stor del av rovdjurens utbredningsområde idag ligger utanför renbeteslanden. Det skall vidare vara en klart uttalad målsättning att staten uppfyller sina åtaganden när det gäller ersättningsnivåer och maximalt antal rovdjur inom respektive sameby.

Policy för förvaltningen av enskilda arter

Björn

Björnen har haft sin hemvist i Jämtlands län sedan urminnes tider. Det finns inga uppgifter som tyder på att björnen någonsin varit utrotad i länet. Populationen har emellertid varierat över tiden men trots hård jakt har björnen ändå överlevt. Vid sekelskiftet var björnstammen i Sverige mycket svag och en sista spillra fanns då bl.a. i Sonfjällsområdet. För att rädda denna spillra inrättades Sonfjällets nationalpark år 1909. Dagens situation är emellertid betydligt ljusare. Björnen förekommer i stort sett i hela länet men har sina starkaste fästen i Härjedalens och Strömsunds kommuner. Det rör sig troligen om två olika rasvarianter en med sydlig härkomst i Härjedalen och en med nordlig i Strömsund och norrut. Lokalt är björnförekomsten talrik samtidigt som stora delar av länet saknar reproducerande stammar. Dessa randområden besöks emellertid regelbundet av långströvande hanbjörnar. Utvandringsbenägenheten när det gäller honbjörnar är emellertid låg vilket bidragit till rådande koncentration. Avskjutningsstatistiken visar också att honbjörnarna i allt väsentligt skjuts i kärnområdena under det att hanbjörnarna skjuts i randområdena.

Björnstammen i Jämtlands län är bland de tätaste i landet. Antalet björnar kan uppskattas till mellan 300-400 st. Någon inventering som bekräftar detta har inte utförts utan antalet har uppskattats ifrån tidigare avskjutnings-siffror, beräknad reproduktion och det förhållandet att populationen ökar.

Tillväxten i populationen ligger enligt forskarna runt 10 % per år. Avskjutningen i länet ligger mellan 15-20 björnar per år med tyngdpunkten förlagd till Strömsunds och Härjedalens kommuner.

För närvarande är skadorna för tamdjursskötseln relativt små när det gäller björn även om antalet rivna renar det senaste året ökat. Vad som däremot är oroande är det ändrade beteende som man idag kan notera hos vissa björnar. Den naturliga skyggheten verkar vara på väg att

försvinna och detta stimuleras ytterligare genom utfodring och åtling.

Policy

En ökad beskattning av björn bör komma till stånd i kärnområdena med en styrning av jakten i syfte att minska skadorna för renskötseln. Viss skyddsjakt bör under våren kunna tillåtas på björnar som specialiserat sig på renkalv. Detta för att minska skadorna för renskötseln i samband med kalvningen. En reglering bör omgående införas mot matning av björn som kan medföra att djuret exponerar sig mera oskyggt. Björnar som uppträder närgånget och uppfattas som farliga bör genom polismyndighetens försorg kunna avlivas. Det långsiktiga målet bör vara att med bibehållet antal björnar åstadkomma en jämnare fördelning av björnstammen över länet.

Lodjur

Jämtlands län har också varit ett tillflyktsområde för lodjur under tider när jakt och förföljelse och bristen på föda pressat ner populationen. Under dessa förhållanden har renen varit basfödan. Numera har emellertid lodjurspopulationen vuxit sig stark efter en tillfällig nedgång i samband med skabbutbrottet i mitten på 70-talet. Länsstyrelsen har under åren 1995 och 1996 utfört ett omfattande inventeringsarbete för att kartlägga lodjursförekomsten inom renskötselområdet. Resultatet av dessa inventeringar visar att antalet lodjur är betydande och vida överskrider de maximinivåer som är fastställda i överenskommelsen mellan Sametinget och Naturvårdsverket. År 1995 beräknades antalet lodjur till cirka 400 för att i 1996 års inventering ha ökat till cirka 600. Populationen är spridd över hela länet vilket tyder på att lodjuren har ett annat spridningsmönster än t.ex. björnen.

Orsaken till att lodjuren utvecklats så positivt under senare år är den rikliga tillgången på mat där framförallt tillgången på rådjur förmodligen haft en avgörande betydelse.

se. Utslaget på länets hela yta är lodjurstätheten idag 1,3 djur per kvadratmil. Antalet rådjur har numera minskat i sådan omfattning att lodjuren för sin överlevnad måste söka andra näringskällor eller vandra ut. Det ligger nära till hands att anta att det nuvarande hårda trycket mot renskötseln genom renrivning kommer att öka ytterligare.

På länsstyrelsens initiativ har under våren 1995 bedrivits viss skyddsjakt genom fällfångst av lodjur. Det har visat sig att denna form av jakt kan vara ett bra alternativ till konventionell jakt. Syftet med denna insats har varit att minska olägenheterna för renskötseln.

Länsstyrelsen har också mottagit vissa reaktioner från allmänheten när det gäller den mera allmänna förekomsten av lodjur. Man har noterat att lodjuren idag har ett mera oskyggt beteende och att de gärna söker sig till bebyggda områden. Många känner oro för sina husdjur och reagerar negativt på att rådjuren försvinner.

Policy

Antalet lodjur har idag nått den nivå att det finns anledning att tillåta en omfattande skyddsjakt. Populationen bör långsiktigt hållas på nivå 0,5 till 0,7 djur per kvadratmil. Jakten bör i huvudsak drivas så att skadorna på rennäring och annan husdjursskötsel minskar. Staten bör ta ett ökat ansvar för att en decimering kommer till stånd i enlighet med avtalet med rennäringen. Metoden med fällfångst bör stimuleras och utvecklas ytterligare. Utvecklingen av populationen bör följas genom inventeringar som utförs vart tredje år.

Järv

Jämtlands län är järvens sydligaste utbredningsområde i landet. Detta gör att järven inte har haft samma fasta etablering i länet som björn och lo. En länsomfattande inventering utfördes våren 1995. Statistiken över rovdjursrivna renar visar att järven i mitten på 1980-talet svarade för hela 34% av antalet ersatta renar. Denna siffra låg 1994 runt 10%. Resultatet från den utförda inventeringen

att lugna befolkningen. Samtidigt anskaffades resurser genom Naturvårdsverket och Världsnaturfonden som gav möjligheter till att mera i detalj följa vargarnas förehavanden och rapportera om dessa. Ett flertal informationsmöten har hållits under tiden fram till idag och numera är vargarna på ett helt annat sätt accepterade av lokalbefolkningen. Några incidenter mellan varg och människa har inte heller kommit till länsstyrelsens kännedom.

När vargen etablerat sig fanns stor oro för att den skulle sprida sig i renskötselområdet men så har inte blivit fallet. Istället har flertalet av de vargar som fötts i länet vandrat ut och inte stannat kvar inom länets gränser. Därtill kommer att någon reproduktion inte är konstaterad sedan 1993. Det innebär att antalet vargar i länet för närvarande är mycket lågt. Under vintern 1995 etablerade sig emellertid ett vargpar i Sonfjällsområdet i Härjedalen. I detta område hade samtidigt Mittådalens sameby sina renar på vinterbete vilket orsakade stora problem med renrivning och splittring av renhjorden. Krav restes från samebyn om att vargarna skulle tas bort ifrån området. Länsstyrelsen bedömde situationen som ohållbar och agerade för att så skulle ske. Risk fanns också för att vargarna skulle etablera ett mer bestående revir i området och orsaka ännu större problem nästkommande vinter. Naturvårdsverket avslog emellertid länsstyrelsens begäran och anslog i stället medel som skulle användas för förebyggande åtgärder. Ganska omgående efter Naturvårdsverkets beslut försvann en av vargarna ifrån området. Det är inte klarlagt vart denna varg tog vägen. Man kan emellertid konstatera att vargarna under de två månader de samtidigt vistades i området rev 137 renar som anmäldes för ersättning. Samtidigt anslog Naturvårdsverket 250.000 kr till skadeförebyggande åtgärder som bl.a. använts för att med hjälp av helikopter driva renarna bort från vargområdet. Sammanlagt har staten satsat närmare 600.000 kr under en period av tre månader för att klara att rädda vargparet. I det fall paret hade haft ungar i området hade kostnaden hamnat på en betydligt högre nivå. Frågan om hur samhällets pengar bör användas för att slå

vakt om livskraftiga rovdjurspopulationer är komplicerad. Det bör finnas en beredskap att anpassa policyn efter aktuella förhållanden och erfarenheter. Totalt rev länets tre vargar 175 renar som ersattes under budgetåret 1994-95.

Länet har förutsättningar att hålla en livskraftig vargstam vilket visats genom den föryngring som hittills skett. Erfarenheten talar för att reviren i denna del av landet är förhållandevis stora, tätheten låg och eventuella problem mindre. Hittillsvarande erfarenheter visar dessutom att det är väldigt kostbart att hysa vargar inom renskötselområdet samtidigt som rennäringen drabbas av bestående skador framförallt när det gäller hjordsammansättningen.

Policy

Länet har förutsättningar att hysa en begränsad population av varg utanför renskötselområdet. Utvecklingen bör där styras till de områden som inte aktivt nyttjas för renskötsel. Vargar som etablerar revir inom renskötselområdet bör avlivas. Vargar som etablerar revir som angränsar till renskötselområdet bör följas upp med spårning varefter ställning kan tas till lämplig åtgärd. Enstaka vargar som tillfälligt uppehåller sig i renskötselområdet kan accepteras. Det är angeläget att staten tar ett ansvar för reglering av populationen så att avtalet mellan Sametinget och Naturvårdsverket efterlevs.

Nils

1993-04-13

Något att se in? / L. A.

Genom av vattendomar vid Stockholms tingsrätt,
Vattendomstolen, den 7 april 1993

1. Långå kraftverk, Mittå- och Långåfallens kraftverk med Grundsjöarnas regleringsdamm, AD 80/1968.

Byggnadstillstånd m m den 18 november 1969, nr 102. Tillstånd till i anspråktagande av Långå kraftverk samt bl a samefrågor i dom 21 juni 1973, nr 66.

I domen behandlas under rubrik "samefrågor" yrkande om att sökande må ^{av}läggas att uppföra en renvaktarstuga vid Grundsjöarna alternativt föreskrift om provotid.

Vattendomstolen fann att det inte framkommit att renar sprungit ned på Grundsjöarna till följd av inverkan av regleringsföretaget. Yrkanden ogillades.

~~Mittådalens sameby har inför domstolens behandling sammanträtt. Av protokollet framgår, att stora delar av byns renar betar i trakten av Lillfjället och Grundsjöarna från början av augusti. Inför flyttningen till vinterlandet samlas byns renar åter till trakten av Lillfjället och Grundsjöarna i mitten av oktober. "Före regleringen av Lossen drevs renarna på denna sjös is mot trakten av Högvården. Numera sker flyttningen till vinterland samt återflyttningen därifrån till Lappbyområdena på regleringsdammen i Lossen". Fråga om sedvanerätt har inte berörts.~~

2. Kraftstation i Särvån i Särvsjöby, AD 25/1950.

Tilltåndsdom den 5 augusti 1950, 73. Innehåller ingenting om samefrågor.

Dom den 13 mars 1954, nr 8, angående reglering av vattenrinningen ur Övre Särvsjön och ån inom Hede. Domen innehåller ingenting om samefrågor.

Dom den 19 mars 1955, nr 5, angående reglering av vattenavrinning ur Nedre Särvsjön inom Hede. Domen innehåller ingenting om samefrågor.

Dom den 6 juli 1957, nr 54, angående jämkning av villkoren för reglering av nedre Särvsjön. Domen innehåller ingenting om samefrågor.

3. Dom den 28 oktober 1976, nr 66, angående ianspråktagande m m i mål om årsreglering av Grundsjöarna och om anläggande av Långå kraftverk. Domen innehåller ingenting om samefrågor.

Dom den 26 juni 1980, nr 49, angående ändrade vattenhushållningsbestämmelser m m i mål om Grundsjöarnas reglering. Domen innehåller ingenting om samefrågor.

Dom 25 juni 1981, nr 47, angående skadefrågor m m inom Lossens, Halvfari och Grundsjöarnas skadeområden. Domen innehåller ingenting om samefrågor.

4. Dom den 18 april 1972, nr 15, angående tröskeldamm i Ljusnan vid Långåskans, tröskeldamm i Stortjärns utlopp i Långå, tröskeldamm i Ljusnan (Gråströmmens nacke) vid Långå, tröskeldamm i Ljusnan ca 800 m nedströms bron i Hede, tröskeldamm i Vikarsjöns utlopp i Ljusnan.

I målet har endast väckts frågor om renstängsel, renvaktarstuga och andra åtgärder pga de ansökta företagens inverkningar som prövats genom ovan nämnd dom den 21 juni 1973, nr 66. I nu aktuell dom var parterna ense om att frågorna bör prövas senare i målet.

5. Dom den 18 november 1969 angående årsreglering av Grundsjöarna samt anläggande av Mittåfallets och Långåfallets kraftverk i Ljusnan. Gäller åtgärder i Särvån, tröskel i Kålbensåns utlopp, tröskel i Byggesåarnas utlopp, trösklar i Ulftens- och Skälingsåns utlopp, rensningar i Mittåns utlopp, grunddamm vid Långå by, grunddamm vid Hede, fördämning i utloppet ur Stortjärn i Långå och fördämning i utloppet i Vågan i Hedeviken. Tillåtlighetsdomen innehåller ingenting om samefrågor.
6. I dom 26 september 1978, nr 73, angående Halvfari kraftverk, redovisas en förlikning mellan sökanden och Handelsdalens och Mittådalens samebyar, innebärande att sökande i ett för allt utgav 100 000 kr.

I förlikningen stadgas att ersättningen inte är prejudicerande för någondera parten vare sig i fråga om sedvanerätt föreligger eller i fråga om skadevärderingen.

Handelsdalens sameby hade genom ombudsmannen Kramer post åt sedvanerätt inom dämningssområdet. Kopia av handlingarna beställs.

7. Dom den 16 februari 1990, mål AD 24/50, domsnr 19, angående inverkan på renskötseln i Handelsdalens sameby till följd av ombyggnad av tröskeln i Vikarsjöns utlopp. I dom den 19 maj 1982, mål AD 80/68, uppskjuten fråga om företagets inverkan på renskötseln avslutades. Handelsdalens samebys ersättningsanspråk för skada på renskötseln lämnades utan bifall. Parterna har i målet förklarat sig vara ense mot prövningen i målet och föregående frågor inte ska vara prejudicerande för om sedvanerätt föreligger.
8. Dom den 18 januari 1958, AD 22/1956, nr 6, angående Lofssjöns reglering. Domen innehåller ingenting om renbete.

Dom 5 juli 1958, nr 52, med föreskrifter om vissa villkor för ovan nämnda reglering. Domen innehåller ingenting om renbete.

11 november 1966, nr 98, angående anspråk om ersättningar m m för vissa skador i anslutning till regleringen. Domen innehåller ingenting om renbete.

Dom den 11 november 1966, nr 102, om fastställande av avtal med anledning av försvårade transporter, ersättningar för minskning i naturskönhet och trevnad m m. Domen innehåller ingenting om renbete.
9. Dom 21 juni 1956, nr 38, mål nr AD 81/1955, angående tillstånd att reglera vattenavrinningen ur Linsellsjön. Domen innehåller ingenting om renbete.
10. Dom 3 december 1971, nr 90, mål nr AD 57/1970, angående Svegs kraftverk med Svegs regleringsdamm samt Äggens och Ebbholmens spärrdamm. Domen innehåller ingenting om renbete.
11. Dom den 20 september 1950, nr 88, mål nr AD 55/1950, angående tillstånd att reglera vattenavrinningen ur Orrmosjön i Lillhårdals socken. Domen innehåller ingenting om renbete.

Dom den 2 juni 1951, nr 28, angående fastställelse av dämningssrätt m m, innehåller ingenting om renbete.

Dom den 29 februari 1952, nr 12, angående regleringsbestämmelser m m, innehåller ingenting om renbete.

12. Dom 24 maj 1952, nr 48, mål nr AD 37/1952, angående reglering av vattenavrinningen ur Hundsjön inom Svegs socken. Domen innehåller ingenting om renbete.
13. Deldom 14 april 1960, nr 38, mål nr AD 73/1959, angående tillstånd att anlägga Stora strömmens kraftverk i Ljusnan inom Ytterhogdals socken. Domen innehåller ingenting om renbete.

Driftdom den 27 april 1962, nr 41. Innehåller ingenting om renbete.

KVITTO

SESSION NR. = 793

20/12/94 16:22
ID=LRF JURIDISKA BYRÅN AB

DATU	TID	SÄ/MO TID	MOTSTÄENDE FAX ID	LÄGE	SIDOR	RESULT	
20/12	16:19	02'04"	46 23 28074	ECM-S	04	OK	0000

ÖVRIGA AKTUELLA FRÅGOR

[Åter till Sametingets meny](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

Övriga Aktuella Frågor

Rättsfrågor

Sametingets styrelse tillsatte, 1994-09-28, en rättshistorisk utredning. Utredningen skal dels presentera rättshistorisk analys och dels överväga konkreta strategier hur den samiska rätten ska stärkas.

Utredningen är ett led i Sametingets arbete att ta fram materiala för att stärka samerna rätt till land och vatten. Engagerade för arbetet är Kajsa Korpjaakko-Labba, Sten Hillert och Torbjörn Wallin.

Sametingets styrelse har också, på uppdrag av regeringen, tillsatt en utredning om skogssamernas rättsliga ställning. Utredningens ordförande är Hans Åke Wengberg, som också var ordförande i Samerättsutredningen. Skogssameutredningen ska presentera sitt arbete senast 31/12-1996.

Härjedalsmålet

Sedvanerättsprocessen inleds i Härjedalen, 1990, med att skogsbolagen Stora, MoDo och Korsnäs tillsammans med privata markägare lämnar in en stämningsansökan av fem samebyar till tingsrätten i Sveg. Skogsbolagen hävdar att samebyarna inte har någon sedvanerätt till renbete på huvuddelen av de marker som ligger nedanför renbetesfjällen.

Skogsbolagen och samerna ingår sedermera förlikning, där utnyttjandet av markerna för renbete garanteras, medan rättsfrågan lämnas vilande.

Cirka 700 privata markägare fortsätter dock processen i egen regi med det ursprungliga kravet som huvudtalan.

Processen Fortsätter

Sedvanerättsprocessen fortsätter i 18 september 1995 inför tingsrätten i Sveg.

Kärandesidan består av mellan 500-600 privata fastighetsägare i Härjedalen som hävdar att samerna inte har sedvanerätt på områden som motsvarar totalt ca 20 procent av samebyarnas vinterbetesmarker.

Samebyarna i Härjedalen, å ena sidan, åberopar sedvanerätt till samtliga i målet aktuella fastigheter och anför en omfattande skriftlig och myntlig bevisning.

Domen som skakade Sápmi

Tingsrätten dom i Härjedalsmålet förkunnas i februari 1996. Samerna står som förlorare. Tingsrätten i Sveg slår fast i sin dom att det inte finns någon "av avtal beroende rätt till bete med ren som belastar de i målet aktuella fastigheterna". Enligt tingsrätten saknas det bevisning för samebyarnas talan om sedvanerätt nedanför de så kallade "Skattefjällen".

Domen i Härjedalsmålet är ett slag i ansiktet för rennäringen i Härjedalen, som efter utslaget i tingsrätten saknar rättslig grund för renbete på huvuddelen av samebyarnas vinterbetesmarker.

Samebyarna har beslutat att överklaga domen till Hovätten.

För de berörda samebyarna har processen kostat över åtta miljoner kronor.

Sametingets styrelse riktar skarp kritik mot tingsrättens dom i en skrivelse till regeringen i slutet på Februari 1996:

Ekonomisk makt får inte bli ett hot mot rennäringen

Samebyarnas sedvanerätt till renbete på privat mark är en förutsättning för fortsatt renskötsel i hela sameområdet. Utgången av Härjedalsmålet får inte bli något annat än att denna grundtrygghet för rennäringen säkras.

Vi ser med stor oro på de signaler som tingsrättens dom sänder ut till privata markägare i andra renbetesregioner där sedvanerättsfrågan är aktuell. Det kan inte tillåtas att det uppstår en situation där privata markägare, med bistånd av allmänna medel, driver processer mot samebyar, som inte har någon möjlighet till rättshjälp.

Vi vill därför rikta regeringens uppmärksamhet på den pågående processen. Tingsrättens dom urholkar det folkrättsliga skydd samerna har enligt artikel 27 i FN-konventionen om politiska och medborgerliga rättigheter. Det vilar ett tungt ansvar på Sveriges regering och riksdag att säkerställa en trygghet för rennäringen som tar sin utgångspunkt i folkrätten.

Rennäringen är en viktig förutsättning för den samiska kulturen och ett hot mot rennäringen är ytterst ett hot mot den samiska kulturen och det samiska folket.

Vi ser frågan om samebyarnas sedvanerätt som en överlevnadsfråga för rennäringen och vill därmed understryka nödvändigheten av att regeringen tar sitt ansvar och på ett lämpligt sätt agerar i enlighet med Sveriges nationella och internationella åtaganden gentemot det samiska folket.

Vi ser det också nödvändigt att samebyarnas kostnader för processen regleras av allmänna medel. Ekonomisk makt får inte bli avgörande i en fråga som berör rennäringens grundtrygghet och samernas möjlighet att bedriva och utveckla rennäringen.

Upprop från Samebyarna i Härjedalen och Idre

De i Härjedalsmålet drabbade samebyarna har gått ut med ett offentligt upprop och ber om ekonomisk och moralisk stöd i deras kamp för sina rättigheter att bedriva rennäringen.

Uppropet lyder i dess helhet:

Den samiska renskötseln och därmed grunden för den samiska kulturen i norra Dalarna och i Härjedalen är utsatt för ett förintande hot.

Svegs tingsrätt har i dom den 21 februari 1996 förklarat att det inte finns någon lagstadgad rätt till vinterbete för renarna i Härjedalen. I Dalarna har en motsvarande process inletts av markägare i Särna-Idre.

Samebyarna står nu blottställda i dubbel mening. Vi har i försvarsposition tvingats att processa i domstol och har över 8 miljoner kronor i rättegångskostnader för vårt försvar och för att betala motpartens rättegångskostnader. Skall renskötseln kunna överleva måste renarna ha tillgång på vinterbete i skogslandet eftersom jällområdet endast erbjuder bete under barmarkstiden. Utan tillgång på vinterbete måste renskötseln upphöra som näring.

Sedvanerätten till vinterbete har i renbeteslagarna alltifrån år 1886 förutsatts föreligga. Lika lite som

renen lämnar spår i vinterbetesmarkerna har renskötseln avkastat spår i form av dokument. Nu kräver domstolen att vi skall bevisa vår existens med dokument det aldrig funnits anledning att upprätta.

För att kunna driva den samiska rättskampen och kulturkampen vidare och för att säkerställa underlaget för den sydsamiska kulturen har vi därför beslutat att inrätta: Fonden för den sydsamiska kulturen.

Vi vädjar om Ditt stöd moraliskt och även ekonomiskt.

*Du kan stödja vår kamp genom att kontakta någon av nedan angivna personer och/eller genom att insätta ett bidrag på fondens **postgiro nr 37 51 64-1**. Fonden står under tillsyn av Samernas Landsmöte och auktoriserad revisor.*

Handölsdalens sameby Idre sameby Mittådalens sameby

Reidar Nordfjäll Jörgen Jonsson Härje Andersson

Tännäs Sameby Tåssåsen Sameby Härjedalens sameför.

Edvin Rehnsberg Olof Johansson Eva Rehnfeldt

Europadomstolen

Nästan samtliga samebyar i Sverige, 40 av totalt 42, står som klagande i en anmälan mot Sverige till Europeiska kommissionen för mänskliga rättigheter som lämnades in december 1994. Samernas talan förs av Svenska Samernas Riksförbund.

I sin anmälan hävdar Samebyarna:

- Att jakt- och fiskerätten inom berörda områden, som en del av renskötselrätten, tillkommer samebyarna/samebymedlemmarna.

Europadomstolen begärde i slutet på 1995 en så kallad "förklaring" av Sveriges regering. Regeringens tidsfrist är utsatt till våren 96. Klaganden (samebyarna) kommer att ges möjlighet att kommentera regeringens förklaring.

Av alla de klagomål som kommer till Europadomstolen är det bara 10 procent som går vidare till en begäran om "förklaring". Av de tio procenten, som återstår, talar statestiken för att ca hälften av ärendena tas upp till behandling i domstolen.

Renbeteskonventionen

Nuvarande renbeteskonvention mellan Sverige och Norge gäller fram till år 2002. Senast fem år före utgången av konventionens giltighetstid eller före 1997-05-01 skall, om en av avtalsparterna påkallar det, en blandad svensk-norsk kommission tillsättas för att utreda frågan om det ena landets renskötande samer efter utgången av konventionens giltighetstid har behov av fortsatt renbetning i det andra landet i de betesområden som omfattas av konventionen.

Den som vill påkalla tillsättandet av en kommission skall göra det före 1996-05-01. (69 § renbeteskonventionen).

Med Jordbruksdepartementet har frågan om en utredning med sikte på en ny konvention tagits upp i syfte att åstadkomma en konvention som ur rennärings-synpunkt på bästa sätt reglerar hur betesmarkerna på ömse sidor av nations-gränsen skall utnyttjas.

- Sametingets plenummöte i Tännålen 1995-06-01 beslutade att ge styrelsen i uppdrag att söka medel hos regeringen, inför arbetet med en ny ren-beteskonvention mellan Sverige och Norge. Tingets beslut går ut på att samebyar och samiska organisationer skall ges ekonomiska möjligheter att göra egna dokumentationsarbeten.

Miljöfrågor

FNs konferens om miljö och utveckling ägde rum i Rio de Janeiro år 1992. Vid konferensen antogs tre grundläggande dokument, nämligen Riodeklarationen om miljö och utveckling, Agenda 21 samt skogsprinciperna. Agenda 21, som innehåller 40 kapitel, har i kapitel 26 ägnat särskild uppmärksamhet åt betydelsen av ursprungsbefolkningarnas värderingar, kunskaper och metoder för hantering av naturresurser. Den samiska näringsverksamheten, särskilt rennäringen, är beroende av naturresurserna, varför en förbättrad resurshushållning behövs för att säkerställa en positiv utveckling för samisk kultur och samhällsliv.

Miljövårdsberedningens "fjälluppdrag" överlämnades till regeringen den 15 oktober 95. Sametinget deltog i utredningsarbetet med Bror Saitton som samisk representant. Regeringens "fjällproposition" överlämnades till Riksdagen i Juni 1996.

- Sametingets styrelse har för Sametingets plenum presenterat ett förslag till samisk miljösyn. Vid plenummötet i Tännålen 1995-06-01 beslutades att förslaget ska ligga till grund för fortsatt arbete med ett samiskt miljöprogram.

[Åter till Sametingets meny](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

www.sametinget.se
Senast ändrad 960601

Den årliga slakten är ca 2700 ton, vilket motsvarar en produktion av ca 10 kg kött per livren. Värdet av den årliga produktionen är ca 120 miljoner kronor i producentledet, räknat på 1996 års priser.

Utifrån beräkningar på total åtsproduktion är den genomsnittliga förvärvs- och kapitalinkomsten för ett renskötsel företag ca 110 000 kronor per år. Variationerna inom renskötselområdet är dock stora beroende på lokala förhållanden. Det är svårt att bedöma rennäringens lönsamhet utifrån tillgänglig slaktstatistik, beroende på att många renskötsel företag har inkomster från olika kombinationsnäringar som jakt, fiske, hantverk mm. Utvecklingen går dock mot att allt färre samer måste producera mera renkött för att lönsamheten skall bli rimlig i förhållande till andra areella näringar. Det innebär i sin tur att rennäringen på många håll i landet står inför en omfattande strukturrationalisering. Det stora problemet är att rennäringen bedrivs i glesbygdsområden där det inte finns några alternativa sysselsättningsmöjligheter. En strukturrationalisering av rennäringen skapar nya problem med hög samisk arbetslöshet och utflyttning.

Rennäringens framtida lönsamhet sammanhänger också med möjligheterna att minska förlusterna. Rovdjursskadorna under de senaste åren har ökat till en omfattning som är orimlig ur lönsamhetssynpunkt.

[Åter till Rennäringen](#)

[Åter till Sápmis meny](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

www.sametinget.se
Senast ändrad 960601

DEN STARKES RÄTT...

[Åter till Samernas historia](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

"Så länge vi har vatten där fisken lever Så länge vi har land där renen betar och vandrar Så länge vi har marker där det vilda gömmer sig har vi tröst på denna jord.."

Så beskrev den samiska poeten Pauls Utsi samernas behov av rätten till land och vatten i Sápmi. De samiska rättigheterna har ifrågasatts och ifrågasätts än idag.

Rättslöshet - maktlöshet

Eftersom samerna följde sina renhjordar mellan betena kunde de inte bevaka sina marker året runt och många fick se hur deras gamla skatteländor togs av inflyttade nybyggare. Ibland försökte samerna själva inregistrera sina skatteländor som nybyggen för att förhindra att det kom nybyggare och slog sig ned på deras land. Skatteländorna låg för det mesta i anslutning till fiskevattnen och dessa var begärliga för nybyggarna. Nybyggaren var särskilt under de första åren i lappmarken beroende av fisket.

Nybyggarnas intåg

Samen Per Larson som hade sitt skatteländor vid sjön Lappträsket i Arvidsjaurs socken. På 1760-talet hade han försökt få det inregistrerat som nybygge, men myndigheterna hade inte godkänt det. 1769 kom den första nybyggaren och slog sig ned vid sjön, vilket Per Larson trots protester inte kunde förhindra. I linje med lappmarksplakatet gynnade staten den som ville bli jordbrukare i lappmarken.

Process om skatteländor

Nybyggaren skulle dock inte få inkräkta på Larsons jakt- och fiskemarken. Året därpå kom ytterligare en nybyggare. 1770 klagade Per Larson och hans söner till hovrätten på intrång i fisket och fick rätt. Nybyggaren skulle bara få använda en enda notvarp. Två år senare vänder sig Per Larson åter till tinget och klagar på intrång i fisket och att nybyggaren börjat bygga en kvarn i inloppsbacken till sjön. Nybyggaren ålades att minska fisket och dessutom riva kvarnbygget. Kvarnbygget avbröts dock inte och åter blev det rättssak där Larson vann.

Förlorade sin rätt

Sedan avslöste rättegångarna varandra under de kommande åren. I fiskefrågan vann Larson, men 1785 ansökte nybyggarna om att få utdika träsket för att få ängsmark och fick ja, trots att det skulle förstöra Per Larsons fiske. Staten ansåg det som mycket viktigt med jordbrukets utvecklande i lappmarken. Efter det led Per Larson och hans släkt nederlag i varje rättstvist med nybyggarna.

Samisk äganderätt till marken

Svenska staten, liksom även de övriga nordiska staterna, anser att samerna inte har rätt till sitt land. Enligt dem kan ett jakt- och fångstfolk inte äga mark. Ändå har samerna betalat skatt för sina landområden på samma sätt som bönderna i Sverige, vilka än idag äger sina jordar.

Numer anser staten att samerna endast betalat skatt för nyttjanderätten och att staten hela tiden varit ägare till området. Sedan början av 1600-talet har samerna betalat skatt för sina markområden. Det var Karl IX som 1602 reformerade skattesystemet, eftersom han ville knyta samerna närmare svenska staten.

Beskattningen skulle härnäst gälla samernas enskilda ägor. Det var de inom sin familjevist brukade områdena som bildade underlaget för skattelängderna. Varje hushåll kallades skattelapp och området kallades lappskatteländor. Den som skattade för landet betraktades som dess ägare.

Gick i arv

Lappskattelandet gick i arv och ägaren kunde ge bort, arrendera ut eller sälja skattelandet. Gränserna mellan de olika skatteländen var klart bestämda och ingen fick utan vidare låta sin renhjörd beta på en annans skatteland.

Under århundradena som följde kom samerna rätt till deras land att urholkas administrativt. När alltför nybyggare börjar söka sig norrut under slutet av 1700-talet kunde samerna inte förhindra att de bosatte sig på skatteländen. Statens åsikt kom nu att bli att samerna endast ägde rätt till renbete, fiske och jakt på sitt land.

Rätten avskaffades

Under 1800-talet började staten börja också mer och mer anse att besittningsrätten till lappskattelandet endast var på livstid, vilket betydde att inte barnen kunde arva det om myndigheterna ansåg att jorden behövdes till odling eller något annat som ansågs som mer givande och nyttigt än renskötseln. I slutet av 1800-talet avskaffades rätten till lappskatteland, när rätten till renbete blev gemensam för hela lappbyn.

Skattefjällsmålet

Under femton år processade samerna mot staten angående äganderätten till markområden i Jämtland, s.k. skattefjäll. Samerna menade att deras rätt till området var större än statens, eftersom de brukat dem sedan urminnes tider. 1981 fastställdes domen i Skattefjällsmålet i högsta domstolen. Samerna förlorade målet. Högsta domstolens dom blev att samerna inte äger marken, utan att staten är ägare, men att samerna har "en starkt skyddad bruksrätt som är grundad på urminneshävd".

Uppodling ökar markens värde

Domstolen menade att målet inte gällde om de intrång som drabbat samerna som folkgrupp varit rättsenliga eller inte. Frågan var istället om samernas innehav av skatteland och skattefjäll kan eller kunde ha utvecklats till äganderätt i den svenska rättsordningens mening. Enligt svensk rättstradition ökar markens värde endast genom uppodling och bondens rätt kallas skattemannarätt. Domstolen menade att efter år 1789 utvecklas skattemannarätten till äganderätt i modern mening. För samerna var det däremot svårare att förvärva äganderätt eftersom de bedrev renskötsel och inte odlade jorden.

En av domare i Skattefjällsmålet var justitierådet, jur.dr Bertil Bengtsson, Uppsala. I Boken "Samernas rätt och statsmakten" (1990) har Bertil Bengtsson utvecklat grunderna för samernas rätt till land och vatten.

Nedan följer en sammanfattning av Bertil Bengtssons slutsatser.

"Fjällområdena ägs till större delen av staten men dessutom också av stora skogsbolag. De renskötande samerna i Sverige har en nyttjanderätt av speciellt slag.

I den lag som reglerar samernas förhållanden, rennäringslagen av 1971, kallas den för renskötselrätt. Den går huvudsakligen ut på att använda mark-erna till renbete, jakt och fiske samt att ta skog till husbehov.

Den här nyttjanderätten, som närmare preciseras i lagen, utmärker sig bl.a. genom att den inte är inskränkt till viss tid och att den i princip inte tillkommer indi-viduella samer utan samebyar - en sorts kommuner som alla renskötande samer tillhör. Rättsförhållandet mellan markägaren, i allmänhet staten, och samerna regleras rätt utförligt i lagen.

Nu är emellertid ett av bekymren med denna lagstiftning, att den inte säger hela sanningen om samernas rättsliga ställning. Vi får här gå tillbaka till de ursprungliga förhållandena i fjällen under forntiden och medeltiden, då samerna i stort sett ostörda bedrev sin näring i dessa områden och bara hade vissa handelskontakter med köpmän - närmast s.k. birkarlar -som höll sig kring kusterna. Än så länge framställde kronan inga anspråk på områdena.

Vi vet inte mycket om samernas juridiska förhållanden fram till 1500-talet, bl.a. eftersom man nästan helt saknar skriftligt material. I skattefjällsmålet förekom en del utredning på den punkten - man gick tillbaka ända till istiden - men det skapade knappast någon klarhet om rättsläget.

Det förefaller i alla händelser som om begreppet äganderätt i modern mening var ganska främmande för samerna, som snarast intresserade sig för nyttjandet av dessa marker; man har framhållit att förvärv av mark inte hade stor betydelse för deras möjlighet att bedriva sin näring. Samtidigt kan ju sägas att inte heller den svenska rätten då kände till egentlig äganderätt till mark; vad som motsvarar den rätten är närmast s.k. skattemannarätt, för fria bönder på skattejord - det är den rättighetstypen som med tiden kommit att utveckla sig till den moderna äganderätten.

En av de stora tvistefrågorna i skattefjällsmålet var nu om inte samernas ställning på dessa fjällområden var sådan, att man genom sin användning av dem kunde grunda en ensamrätt till marken av denna typ. Det skulle då vara ett förvärv genom ockupation i förening med vad man i svensk rätt kallar urminnes hävd - alltså en hävd som grundar sig på en bruk som går så långt tillbaka som någon kan minnas. Från statens sida bestreds naturligtvis detta. Man åberopade den traditionella uppfattningen att det är bara genom uppodling som äganderätt kan skapas genom hävd.

Nomader kan inte förvärva äganderätt genom sitt bruk av fastigheten - det är en välkänd princip också i andra rättssystem där den blivit aktuell. De anses inte ha någon besittning på marken genom att använda den på sitt sätt.

Det visade sig i detta mål, att en avgörande tidpunkt för rätten till fastigheten - var den senare delen av 1600-talet. Dessförinnan hade som sagt staten inte framställt egentliga anspråk på de stora områdena i inre Norrland, som man hade ringa intresse och nytta av.

Men år 1683 utfärdade Karl XI ett påbud om skogarna i riket som anses ha avgörande betydelse för rättsförhållandena i norr: alla de ägor som låg "obygde" fjärran från ägoskillnader och bygdelag skulle höra överheten och Sveriges krona till och ingen annan.

Det påbudet träffade mark som dittills ansetts herrelös, inte den som tillhörde skattebönder - de fick behålla sin rätt, fast deras skogsinnehav kunde inskränkas. Tanken är välkänd från andra länder, att den först nu fick betydelse för fjällens del. Också på andra sätt kom staten att intressera sig för dessa områden bl.a. för att få nybyggare att slå sig ned och odla upp dem. Och den väsentliga frågan blev alltså: kunde samernas rätt till fjällen vid denna tidpunkt jämföras med skatteböndernas rätt?

Om detta fördes det en ganska omfattande bevisning i målet, och det ledde till resultat som i varje fall för domstolens ledamöter, och förmodligen också för statens representant, var ganska överraskande. Det kom fram vissa handlingar, som tydde på att samer, i varje fall i nordligaste -Sverige, Finland och i Torne och Kemi lappmarker - faktiskt behandlades som skattebönder av statsmakter och domstolar under 15- och 1600-talet. De sålde tydligen ofta sin mark som om de ägde den, och de tillförsäkrades i vissa fall liknande rättigheter som skattebönder.

Det är visserligen möjligt att statsmakternas välvilja mot samerna hade en speciellt bakgrund. Det är känt att den svenska kungen Karl IX och Kristian IV konkurrerade om herraväldet över ishavskusten i norr, och det är troligt att man från svensk sida ansåg det taktiskt lämpligt att göra samer som var svenska undersåtar mera stationära genom att lova dem allehanda förmåner.

Men materialet gav starkt stöd för att det i varje fall var möjligt för samerna att vid den här tiden förvärva äganderätt bara genom att bruka fjällen till renbete, jakt och fiske. Och här kunde domstolen dra en parallell med senare rättsutveckling i Sverige.

I vissa rättsfall från 1900-talet har man ansett det räcka till för att förvärva mark genom urminnes hävd, att man använder den för bete av kreatur eller en myr för slätter - man brukar alltså marken på det vis som är naturligt för markens karaktär. Och det kunde ju också samerna sägas ha gjort. Detta skulle

betraktas som en sorts besittning till området.

Domstolen kom alltså till resultatet att nomader i detta tall, trots vad som sagts i litteraturen, faktiskt kunde förvärva äganderätt.

Det fanns alltså med HD:s synsätt förutsättningar för att renskötande samer skulle ha en möjlighet att förvärva något som liknade äganderätt till marken. Och i skattefjällsmålet uppkom då problemet om detta gällde också skattefjällen i Jämtland. Nu var det olyckligt nog för samerna så, att i varje fall där var inte förhållandena så gynnsamma för att en sådan rätt skulle uppkomma. Att områdena var norska till 1645 spelade mindre roll. Värre var det med bevisläget beträffande dessa fjäll. Bevisningen var starkare för samernas del ju längre man kom mot nordost, och allra starkast i nu-varande norra Finland; men i Jämtland låg det något annorlunda till. Där var samerna ganska få vid denna tid; bruket var alltså inte särskilt intensivt. Det var inte heller ostört - en del nybyggare konkurrerade med samerna om bl.a. jakt och fiske i delar av området. Där föreföll inte heller finnas någon byorganisation som en rätt till marken kunde knytas till. Allt som allt fann HD att när det gällde Jämtland var det inte bevisat att förutsättningar för skattemannarätt förelåg vid den kritiska tiden; Man kom alltså fram till att skattefjällen var Herrelös mark. Och då fick 1683-års påbud en helt annan effekt. (HD tog inte ställning till rättsläget i nordligare delar av landet).

En ledamot i HD (Bertil Bengtsson) har nu all anledning att känna lättnad, när senare under 1980-talet en finsk forskare -Kaisa Korpjaakko - publicerat flera rätthistoriska undersökningar som just rörde samernas ställning under den aktuella tiden i nordligaste Sverige och Finland, senast i september 1898, en finskspråkig doktorsavhandling, om rättsläget fram till ca 1740.

I detta arbete redovisar hon ett stort material från arkiven som ytterligare bekräftar vad domstolen antagit.

Även om avhandlingen kan verka uppbygglig för en domare i skattefjällsmålet, borde den vara en ganska skakande läsning för en representant för statens ägarintressen liksom för skogsbolag och kommuner i dessa nordliga trakter.

HD hade alltså inte dragit förhastade slutsatser av bevisningen. Hennes analys är betydligt mera inträngande än vad som var möjligt i skattefjällsmålet. Samerna betraktades faktiskt av domstolar och andra myndigheter som likställda med skattebönder i flera avseenden och enligt åtskilligt flera domstolsavgöranden och myndighetsbeslut än man kunde konstatera i skattefjällsmålet.

Man kan visserligen undra om myndigheterna verkligen fattade räckvidden av sina resonemang, men deras inställning är klar. Åtminstone i områdena närmast trekröset och däromkring talar mycket starka skäl för att samerna var att betrakta som ägare vid den tiden.

Alla de krav som HD velat ställa upp för skattemannarätt tycks ha varit uppfyllda i dessa områden:

- 1: ett intensivt bruk, i varje tall intensivare än i Jämtland
- 2: ett stadigvarande bruk, och det villkoret var med säkerhet uppfyllt
- 3: ett bruk som var väsentligen ostört av utomstående, åtminstone i vissa trakter
- 4: och slutligen vissa fasta gränser, och det har Kaisa Korpjaakko visat att man iaktog.

Hennes resonemang gör ett övertygande intryck i varje fall på mig. Det bygger ingalunda på skattefjällsdomen utan framstår som helt självständigt.

Alldeles efter Kaisa Korpjaakkos undersökningar finns det anledning att ställa den obehagliga frågan: - Hur en motsvarande process om fjällmarkerna i svenska eller finska Lappland skulle ha gått, kanske rörande marken kring malmfälten i Norrbotten. Där kan man konstatera en identifierbar bärare av äganderätten genom århundradena. Det har som sagt var funnits en byorganisation i Lappland, även om det är svårt att hålla isär dess rättigheter till marken från enskilda bymedlemmars rätt.

Låt oss alltså anta, att samerna faktiskt hade en sorts skattemannarätt någon gång vid 1600-talets mitt i fråga om ett nordligt fjällområde; Som jag förut sade, skulle inte ett sådant område ha träffats av 1683

års kungliga påbud om att de nordliga skogarna var statens egendom. Samerna på området skulle i själva verket ha en ställning jämförbar med skattebönders. Staten har också i dessa trakter på ett allt påtagligare sätt uppträtt som ägare och förfogat över området, fast man normalt inte lär ha haft lagfart - tinglysning - på fastigheten. Det kanske är svårt att konstatera att ett område kan anses ha gått i arv till våra dagar, men det är inte otänkbart att man skulle kunna betrakta någon av de nuvarande samebyarna som laglig successor till en 1600-talsby.

Jag ställer bara frågorna. Såvitt jag vet har ingen författare gjort några allvarliga försök att ta ställning till dem för Sveriges del, och jag hoppas verkli-gen att detta aldrig blir aktuellt för en svensk domstol. Det är tydligt att be-visproblemen blir mycket stora i en process av denna typ, där det gäller att spåra ett områdes historia bakåt under mer än tre århundraden i en trakt där det skriftliga materialet i äldre tider har varit sparsamt - särskilt som det är oklart vem som kunnat betraktas som ägare, en juridisk person eller enskilda samer. Just detta förhållande - svårigheten att konstatera vem som är bärare av rätten på samesidan, är väl statens viktigaste motargument vid en tvist av detta slag. Man kan också säga att skattefjällsmålet var en process med skrämmande proportioner, vilket visserligen delvis - men inte helt - berodde på att den lades upp så brett från samernas sida. En upprepning av den rättegången kan inte ens rättshistoriska entusiaster anse befogad.

Samerättsutredningen har försiktigtvis sagt att nya processer om äganderätten till marken inom andra delar av renskötseområdet inte kan uteslutas, men framhållit att det från rennäringens synpunkt skulle vara olyckligt om samernas markrättigheter skulle variera från ett område till ett annat beroende bl.a. på svårutredda historiska förhållanden.

Det kan man utan vidare hålla med om. Från samernas synpunkt bör det rimliga och naturliga vara en enhetlig ordning i hela fjällområdet.

Men en förutsättning för att inte samerna skall ta chansen och skapa nya bekymmer för statsmakterna på detta vis är nog att den samiska bruksrätten ändå får ett skydd som är jämförbart med det äganderätten har.

Jag betonar att samernas rätt är av civilrättsligt slag. Från statsmakternas sida har man nämligen i det längsta sett på renskötselrätten som en sorts näringsrätt, som lagstiftaren kunde inskränka på lämpligt sätt; att samerna hade lagligt monopol på renskötelsen skulle då kunna motivera att deras intresse i andra hänseenden fått stå tillbaka för andra gruppers önskemål.

Det är alltså fråga om inskränkningar i en enskild rätt i offentligt intresse, av en typ som man finner också i många andra sammanhang. Men reglerna är för närvarande betydligt ogynnsammare mot samerna än de är mot andra - mot ägare eller andra rättsinnehavare, t.ex. arrendatorer.

När det gäller storskogsbruket står samerna i praktiken helt utan skydd med dagens lagstiftning. Lagstiftaren har som sagt inte velat likställa samernas rätt med andra särskilda rättigheter till fastighet. Man har, liksom så ofta förr, låtit samernas näringsintressen få vika när de kommit i konflikt med sådana ekonomiska hänsyn som ansetts väsentliga från nationell synpunkt.

Mark-ägaren har, som sagt, också den offentliga makten att reglera bruksrättens innehåll.

Efter skattefjällsmålet, och efter Kaisa Korpijaakkos undersökningar, är ett sådant resonemang inte hållbart. Rennäringslagen framstår inte längre som en acceptabel kompromisslösning.

Som jag ser saken, är detta ett rättstillstånd som är mycket svårt att acceptera. Det är gott och väl att man slår fast samernas skydd som etnisk minoritet och vill bevara deras näring, som är en förutsättning för deras speciella kultur.

Men man kan anlägga folkrättsliga synpunkter också på enskilda ingrepp och göra gällande, att för att denna kultur skall överleva är det nödvändigt att visa särskild hänsyn till samernas näring i alla sammanhang.

Det går inte att tillåta en mängd intrång som kanske var för sig framstår som någorlunda oskyldiga men tillsammans kan visa sig ödesdigra för renskötelsen som näring.

Man berövar inte en gammal skötsam jordbrukare mark, allra minst utan ersättning, för att en rask granne kan använda den på annat vis eller med modernare metoder - inte ens om detta skulle vara en fördel för sysselsättningen på orten eller folkhushållningen i stort.

Det krävs allvarlig vanvård eller liknande missförhållanden för något sådant. Annars finns inget stöd i rättsordningen för ingrepp av denna typ.

Vare sig politikerna gillar eller ogillar samemas speciella näringsverksamhet, grundas den på historiska rättigheter som det inte går att bortse ifrån.

Samerna måste åtminstone antas ha en bruksrätt med betydligt bättre skydd än det samerättsutredningen (1992) föreslår.

Man kanske nu kan vänta sig försök att bagatellisera skattefjällsdomens uttalanden om förhållandena i norr och nedvärdera de forskningsresultat som kornmit fram på området. Men jag tror inte det går så lätt att komma runt Kaisa Korpijaakkos slutsatser. Man kanske också kan vänta sig försök att konstruera någon grund för att staten trots allt skulle ha förvärvat äganderätten till fjäll som på 1700-talet närmast tillkom samerna och sedan dess brukats av dem; Såvitt jag förstår, blir det i så fall fråga om en ganska äventyrlig rättslig nybildning. Och i varje fall kan förutses en argumentation från intresserade parter som går ut på att nedvärdera samernas bruksrätt och motivera dess nuvarande låga status.

Sådana försök är förståeliga;

Det är klart att samernas krav är besvärande, en hot mot statsmaktens och storföretagens intressen i övre Norrland och ett orosmoment för många som arbetar där.

Men man kan inte ta bort rättigheter av detta slag genom ett majoritetsbeslut i riksdagen.

Det blir fråga om en konflikt mellan juridik och politik, där lösningen kommer att säga åtskilligt om minoriteternas ställning i dagens samhälle.

[Åter till Samernas historia](#)

[Åter till Sápmis meny](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

FÅNGSFOLKET I NORR, SAMERNAS FÖRFÄDER

[Åter till Samernas historia](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

Fångstsamhället är den ursprungliga kulturformen i Sápmi och det finns en fortsättning från de första spåren efter människor till jägar- och fiskarfolket som med säkerhet är samernas förfäder.

I grova drag 10 000 år, har Sápmi varit bebodd.

Från början var det små familjegrupper som flyttade mellan olika platser, i kust- och havsregionen. Jakt och fiske var grunden för fångstsamhällets självförsörjning.

Efter hand kom nordbor och handelsmän och intresserade sig för Sápmis rikedomar. Pälsdjur, i huvudsak, men även den rikliga tillgången på fisk.

Det dröjde inte länge förrän hövdingar och handelscentra söderut fick upp ögonen på landet i norr och dess päls-, och fiskrikedomar.

Främlingar började röva och beskatta Sápmi, med skattepålagor som medel i en kamp om landherraväldet i norra Skandinavien.

För samerna blev då jakt och fiske en ekonomisk nödvändighet och möjlighet. Vildrensjakten utvecklades till en hörnsten i jägarsamhällets ekonomi.

Kris i Samesamhället

Ett fångstfolk gick inte utan anledning över till att bedriva renskötsel, som var mer arbetskrävande, så länge det fanns gott om vildrenar att jaga. Men under 1500-talets andra hälft ökade den samiska befolkningen och det innebar att man fick jaga mer vildren för att skaffa tillräckligt med mat. I början av 1600-talet fick samerna betala skatten i matvaror. Detta ledde till att det uppstod kris i det samiska samhället. Brist på föda gjorde att man fick jaga än mer vildren. Även de sociala regler, som gällde i det samiska samhället, hade satts ur spel. Det var nu man tvingades utvidga tamrenskötseln för att klara försörjningen. Tamrenen kom sedan att utbreda sig på vildrenens bekostnad.

Tamrenen Allt Viktigare

Renskötarna ägnade sig åt vildrensjakt av flera orsaker. Liksom tidigare jagade man vildrenen för köttets skull, men nu måste den decimeras för att den hade blivit ett störningsmoment för renskötelsen. Det hände också att tamrenar blev förvildade när de blandade sig med vildrenar. Dessutom ledde utvecklingen inom renskötseln till att renhjordarna trängde ut vildrenen från de bästa betesmarkerna. När tillgången på vildren minskar dramatiskt under 1500-1600 talet, sker en gradvis övergång till tamrenskötsel och nomadism som kräver stora betesområden och ständiga flyttningar mellan årstidsbeten.

Jägarsamhället Upplöses

Den utvecklade rennomadismen, med allt större tamrenhjordar, konkurrerar med jägarsamhället om samma resurser. Jägarsamhället upplöses och många samer blir bofasta sjösamer och kustsamer med fiske som huvudsaklig försörjning, i kombination med gårdsbruk och ett mindre antal tamrenar. I Jukkasjärvi och Karesuando socknar sköts de sista vildrenarna på 1870-talet. I skogarna i norra Finland fanns det vildrenar i början av 1900-talet. I Sydnorge finns flera vildrensstammar bl a på Hardangervidda.

[Åter till Samernas historia](#)

[Åter till Sápmsis meny](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

www.sametinget.se
Senast ändrad 960528

DE ÄLDSTA SKRIVNA KÄLLORNA

[Åter till Samernas historia](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

Det har skrivits en hel del om samerna. De äldsta uppgifterna bygger på hörsägen och har tryckts långt efter nedtecknandet. Det är först med Ottars berättelse på 800 talet e kr som källmaterialet börjar bli intressant. I nyare tid, från 1500 talet och framåt, har ett stort antal forskningresande skildrat samerna och det öde landet i norr, kallad Norra Botten.

Tacitus 98 e. kr

Den romerske historieskrivaren Tacitus berättade i sin bok Germanica från år 98 e kr om ett folk som han kallade för fenni. Med fenni avses samer. Dessa fenni ägde ingenting och var alldeles vilda. De hade varken hästar eller hus och de gick klädda i skinn. De brukade inte jorden utan åt vad de kunde finna ätbart, och de hade sin bädd på marken.

Tacitus berättar vidare att pilarna som de använde spetsades med ben för de hade inget järn. Män och kvinnor jagade tillsammans och delade på bytet. Det enda skydd som fanns mot vargar och oväder var enkla riskojor. Där fann även barn och gamla sin trygghet.

500 e. kr

På 500-talet hade nya drag kommit in i bilden av det "vilda folket". 550 e. kr berättade den bysantiske historieskrivaren Prokopios om folken i Skandinavien. Vid denna tid var landet känt under namnet Thule. En av de många folkstammarna i Thule var skridfinnarna. Dessa var de vildaste bland barbarerna i norr ty de levde nästan som djur, (barbarer kallade romarna folk som bodde utanför romarriket). Skridfinnarna brukade inte jorden och de drack inte vin. De var jägare, både kvinnor och män, och klädde sig i djurens skinn, som de band samman med senor. De levde bara av kött. Mödrarna ammade inte sina barn utan gav dem en bit märg att suga på. Det nyfödda barnet fick ligga insvept i ett djurskinn och upphängd i en trädgren med en mägbit i munnen, medan modern gick på jakt tillsammans med mannen.

700 e. kr

Även den langobardiske historiebegrivaren Paulus Diaconus (722-790) kallade samerna för skridfinnar. Han försökte beskriva skidåkning och förklara namnet skridfinnar (scritofinni). Sitt namn har folket fått av konsten att över snövidderna löpa ifatt de vilda djuren med hjälp av ett redskap av trä som är böjt likt en båge. I deras land fanns ett djur som var likt en hjort och av dess skinn sydde de sina kläder. Jag har sett, säger Diaconus ett sådant plagg, att det var sytt som tunika och räckte ned till knäna.

På sina trollträn löpte skridfinnarna ifatt de vilda djuren, klädde sig i djurens skinn, såg ut som djur och som djuren åt de köttet rått.

Det Diaconus beskrev är skidor, renen och renskinnspåsen. Tre viktiga ting som var nödvändiga i de arktiska trakterna. Det är troligt att samerna på den tiden åt köttet rått som många polarfolk gör än idag på vintern då köttet är fruset.

Ottars berättelse - slutet av 800-talet

Ottar var norrman och storbonde som var i tjänst hos konung Alfred den store av England och där fick sin berättelse nedskriven. Ottar hade själv sett landet som han berättade om. Han bodde Inågonstans i närheten av nuvarande Tromsö, längst norrut av alla norrmänn. Landet sträckte sig dock vidare norrut,

men var öde förutom att det här och där bodde samer, som på vintrarna levde av jakt och på somrarna av fiske i havet.

En gång seglade Ottar runt omkring Sápmi. Först seglade han norrut längst kusten i sex dagar, sedan fyra dagar runt hela Nordnorge och Kolahalvön och därefter fem dagar åt söder ända till Vitahavet. Då kom han till en älvsmyrning och där träffade han bjarmer, en finsk folkstam. Innan hade han inte träffat på bebyggda trakter. Hela det kringseglade landet syntes öde, endast befolkat av fiskare, jägare och fågelfångare, alla samer.

Ottar berättade att han ägde 600 renar. Av dessa var sex lockrenar. De värderades mycket högt av samerna, för de användes för att fånga vildrenar. Ottar hörde till de välbärgade i landet, men trots detta ägde han inte mer än 20 kor, 20 får och 20 grisar, och lite jord att plöja med hjälp av hästar.

Sin största inkomst fick Ottar, liksom andra nordnorska stormän av den skatt samerna fick betala. Denna skatt, finneskatten, bestod av 15 mårdsinn, fem ren-sinn, ett björnsinn, fjäder, skeppståg av säl och valrossinn och en päls av björn eller uttersinn. Det var de rikaste familjerna som årligen fick betala så här mycket skatt. Av det här kan man förstå att jakt på ren och övriga pälsbärande djur var av mycket stor omfattning. Samerna jagade och fångade även havets villebråd såsom sälar och valross.

Samer i sagoberättelser

Det berättas en hel del om samerna i "Norska kungasagor" och "Egils saga", båda skrivna av Snorre Sturlason (1179-1241). I sagorna umgicks samerna nästan dagligen med nordborna. Om den norske konungen Harald Hårfagre berättas det att han gifte sig med en flicka som hette Snöfrid. Hon var dotter till en samisk hövding, Svose. Med henne fick han fyra söner. En av sönerna hade nåjder i sin tjänst. I dessa sagoberättelser verkar det som om samerna även skulle ha bott i södra Norge.

Det berättas också om samisk skeppsbyggarkonst i Snorres sagor. Prins Sigurd Slembe hade på 1100-talet med sina män besökt samer på en ö. Då ville de att samerna skulle bygga stora skepp åt dem. Borden på skeppen var ihopsydda med senor. Två av skeppen var så stora att det behövdes tolv roddare på var sida. De var så snabba att ingen annan hann ifatt dem. När samerna byggde dessa två skepp så bodde prins Sigurd hos dem medan byggandet pågick.

I Egil Skallagrimssons saga berättas om Torolf Kveldulfsson som var i konung Harald Hårfagers tjänst. Han gjorde resor bland samer. På en resa hade han med sig ett följe på 90 man och gott om handelsvaror. Han samlade ihop samer och bedrev handel med dem och tog upp skatt. Det viktigaste handelsvaran var sinn av ekorre, mård, hermelin och andra pälsdjur. En stor del av skatten betalade ju samer med pälsinn.

Sagor med historisk bakgrund

Samerna och tjuderna

För samerna var tjuderna en allmän beteckning på ett fiendefolk, som t ex kunde vara handelsmän, skatteindrivare osv. Berättelserna omtalar också samernas stridigheter under senare tid. Det kan då ha varit fråga om konflikter som uppstod mellan samer och nordbor.

Berättelsen här nedan finns med i Sigrid Drakes bok.

"Lapparna hade rådslagit om hur de skulle dräpa tjuderna på fjällen Rekkerkaise. De andra lapparna hade gjort eldar under Rekkerbranten. Andra lappar ledsagade tjuderhopen till Rekkerkaise. Det var höst och mörkt, och när de kommit upp på fjället sade lapparna: Där är en lappkåta under fjället, ränn utför, så att ni träffar lapparna. En tjud rände utför och försvann. Ledsagarna: Ränn allihop! nu gästar den mannen i lappkåtan. Tjuderna rände alla utför branten och slog ihjäl sig."

Den här berättelsen och andra liknande berättelser om "tjuderna" och samernas list, ligger till grund för den uppmärksammade och Oskarsnominerade samiska långfilmen "*Vägvisaren*".

Medeltida berättare

Dansken Saxo Grammaticus kom ut med sin historiebok omkring år 1200, med en hel del nya uppgifter om samer. Där dök namnet Lappia upp för första gången. Folket kallade han ändock för fenni. Han kände till att samer var skickliga båtskyttar, skidåkare och säkra med spjut. Husen hade samer med sig på sina vandringar. De var dessutom kunniga i trolldom.

Birkarlar

Birkarlarnas huvuduppgift var att bedriva handel med samerna och i viss mån att ta upp skatt. Deras makt över samerna blev mycket stor, därför att de hänsynslöst utnyttjade samerna och deras näringsliv. För rätten att kräva skatt fick birkarlarna betala en viss avgift till kronan. Ända upp till de norska fjordarna gjorde de sina färder, och tog upp skatt av fiskesamerna. Den svenska kronan försökte senare göra sin makt gällande lika långt som birkarlarna gjort sina resor.

Enligt en överenskommelse mellan hälsingar och birkarlar år 1328 i Södertälje fick ingen hindra samerna att bedriva jakt. Samma frid skulle även birkarlarna åtnjuta, när de färdades till samerna eller bedrev handel med dem. Bestämmelserna hade blivit nödvändiga, därför att hälsingar i norr också gjorde sina handels- och skattekrävarfärder bland samerna. Överenskommelsen stärkte birkarlarnas rätt till sina områden och samtidigt säkerställdes samernas rättigheter att utöva sin näring liksom birkarlarnas handel bland samerna.

Birkarlarna delade upp samernas land i olika handelsdistrikt. Dessa kallades lappmarker och omfattade i början områden kring de stora älvarna och deras bifloder. Kemi- och Torne lappmark var de största och värdefullaste. De andra var Lule-, Pite- och Ume lappmark.

År 1553 bestämde Gustav Vasa att kronan skulle ta över skatteindrivningen och att samerna via de tillsatta lappfogdarna skulle betala skatten direkt till kronan. Därmed blev birkarlarna av med sin rätt att kräva skatt som de hade haft sedan 1270-talet. Dessutom skulle samerna få utöva sin näring i fred.

Karelare

Redan i början av vikingatiden gjorde karelare resor bland samerna. Under medeltiden började de slå sig ned i den sydligaste delarna av den novgorodska lappmarken, dvs samernas land norr om Ladoga. Till slut under 1500-talet befolkade de hela den delen och samerna trängdes undan. Från den tiden finns det gott om samiska ortnamn bevarade norr om Ladoga. Vid medeltidens slut (1478) blev öst-Karelen en del av Ryssland då Novgorod hade hamnat under Moskväs välde.

Kvänerna

Ottar berättade att fjällen och de stora sjöarna låg mellan norrmännens land och kvänernas land. Av det kan man förstå att kvänernas land omfattade området runt norra Bottenviken. Troligtvis kom kvänerna ursprungligen från västra Finland. Kvänerna och norrmännen gjorde rövarfärder hos varandra. Med små lätta båtar tog de sig efter Torneälv och över Torneträsk, Leinavand och Altevand och Målselven. Det här var då en av vandringslederna.

Den kristna tron

I många av de nordiska landskapslagarna förbjöds resor till samerna om man hade för avsikt att lära eller förkovra sig i nåjkonsten. Schamanism och hedendom var förövrigt förbjudna och samerna nämndes endast i de landskapslagar som berördes av "samisk hedniskhet".

År 1050 e kr predikade Stenfi, norrlänningarnas apostel, kristendom för samerna. Han lär ha varit den förste som gjorde detta. Det kom dock att dröja ett par hundra år innan något mera allvarligt gjordes för

att kristna samerna.

Kyrkor byggdes bl a i Frösö, Sunne och Tynset. I mitten av 1200-talet byggdes kyrkan i Tromsö. I ett påvebrev år 1308 kallades byggnaden för den "heliga Marias kyrka nära hedningar". I Torneå år 1346, döpte ärkebiskopen i Uppsala 20 samer och karelare.

Kungligt brev till samerna

I slutet av 1300-talet försökte Margareta, en samekvinna, få unionsdrottningen Margareta att bli intreserad av att omvända samerna till kristendomen. Hon var döpt och arbetade ivrigt som kristen i många år för sitt folk.

Drottning Margareta skrev tillsammans med ärkebiskopen Magnus i Lund, ett brev på latin till hela det samiska folket. I brevet uppmanade de samerna att lämna sin avgudadyrkan och söka sig till kyrkans lära. Det skedde 1389 e kr. Budskapet nådde inte helt fram, för brevet var ju skrivet på latin, trots att det var riktat till samerna. I brevet fanns dock en försiktig vädjan om att påbörja missionsverksamheten bland samerna.

Kloster

Från 1300-talet och framöver byggdes klostren i öst (runt sjön Onega i Karelen) också med tanke på att omvända samerna. De kom att representera den feodala statsmakten. Klostren fick egendomar och samer fick arbeta som slavar på "egna" marker.

[Åter till Samernas historia](#)

[Åter till Sápmis meny](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

www.sametinget.se
Senast ändrad 960601

DEN FÖRSTA SPÅREN EFTER MÄNNISKOR

[Åter till Samernas historia](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

Sápmi - samernas moder

När inlandsisen började smälta undan för ca 10 000 år sedan vandrade samernas förfäder in. De följde isens avsmältning. Bosatte sig i små grupper efter den isfria kustremsor. Landet var rikt på bytesdjur, fisk, ätbara örter och bär.

Samernas förfäder har vandrat in från olika håll och vid olika tidsperioder.

De levde i små fångstsamhällen på ca 20 - 30 personer och flyttade mellan olika fångst- och fiskeplatser, beroende på årstid.

Det tidiga fångstfolkets historia är fantasieggande och med hjälp av modern arkeologi så går det nu att berätta En Annan Historia.

Det finns en början för ca 10 000 år sedan och en fortsättning som leder framåt till yngre stenåldern och allt större kontakter mellan fångstsamhällena.

Kontakter som skapar små samhällsbildningar och från ca 1000 år f kr går det att skönja fröet till "ursamerna", med en utveckling mot ett gemensamt språk, allt finmaskigare sociala nätverk, traditioner och samhällsbildningar.

Den första tiden

"Man har inte hört, att lapparna skulle ha kommit hit någonstades ifrån. Lappen har varit en urgammal invånare överallt här i Lappland och då lappen fordom bodde här vid havskusten, då fanns det inte en enda annan inbyggare vid havskusten och då var det lapparna gott att vara. Och lapparna ha också fordom bott överallt på den svenska sidan. Då fanns det inte bönder någonstades; lapparna visste inte av att det fanns andra människor än dem själva."

Så skrev Johan Turi i sin "En bok om samernas liv" som kom 1917. Johan Turi var född i Kautokeino 1854, men flyttade med sina föräldrar till Jukkasjärvi på 1870-talet, där levde han fram till sin död 1936. I boken berättar han om samernas liv, om strapatsrika flyttningar, rovdjurens härjningar och om sammanstötningar mellan samer och bofasta. Johan Turi illustrerade själv boken.

Här har människor levt i tiotusen år

Omgivande folk har i hundratals år betraktat Sápmi som en ödemark och än idag hälsar färgglada broschyrer turister välkomna till "världens sista vildmark". I själva verket har folk levt här i tusentals år, ända sedan inlandsisen smälte bort. Ett folk som levt i samklang med naturen. De har inte byggt stora monument och spåren efter dem är diskreta. Men lämningar, som boplatser och fångstgropar, finns över hela Sápmi.

En ny tid

I nära hundratusen år har landet legat nedtryckt under den väldiga inlandsisen. När isen börjar smälta går det fort. På två- till tretusen år blir Fennoskandia isfritt. Allteftersom isen smälter intar växter, som vide, gräs och ljung, de nyfödda markerna. Så fort det finns föda i tillräcklig mängd följer insekter, fåglar och djur efter. Och landet höjer sig sakta ur havet.

Inflyttarna

De första spåren efter människor i Sápmi hittar vi längs nordnorska kusten. De är 11 000 år gamla. Kanhända börjar det med att några fiskare eller jägare upptäcker den rika kusten i norr. Kanske kommer

de söderifrån, kanske österifrån. Landet och havet blir deras fångstmarker. Då täcker ännu den gigantiska isen inlandet, men allt eftersom den smälter utsträcker generation efter generation av människor sina fångstresor till nya marker. De har kommit till ett rikt land, där ren betyder fest och i havet, som inte fryser ens när det är som kallast, finns fisk, säl och val i överflöd för den som har kunskapen att fånga dem. Det är en varm tid, varmare än idag. Några familjer lever tillsammans och flyttar från fångstplats till fångstplats. Sina lätta skinnkåtor sätter de upp där de behöver. Varje årstid har sina fiskevatten och jaktmarker.

Nya marker

De tidigaste spåren efter människornas boplatser i inlandet är från 6 000 f.kr. Inlandsisen har smält bort och vattnet skapat många sjöar och vattendrag. Dessa bildar bäverns och laxens rike. Över markerna brer skogar av björk, tall och al ut sig och blir hemvist för både stort och smått vilt, som älg och ekorre. I deras spår följer människorna. De slår sig ned vid de fiskrika vattnen. Fisket bildar basen i människornas hushållning. Under tusentals år lever människorna på det här sättet. De fiskar, jagar och plockar bär och örter. Varje säsong har sina bästa marker och så småningom börjar människorna att flytta mellan fasta boplatser. Därifrån gör de jakt- och fiskeexpeditioner eller beger sig till trakter där de kan hämta råmaterial till verktyg.

Vildrensjägare - 500 f.kr

Luften har blivit kallare. Där tallskogen växte för hundra år sedan breder fjällbjörkskogen ut sig. Nu är det viktigaste bytesdjuret renen. Där deras vandringsled mellan sommarbetet på fjället och vinterbetet i skogslandet går anlägger människorna stora fångstgropsystem. Höstjakten på ren bildar grunden för vinterns förråd. Nu krävs att alla hjälper till. Efter jakten ska köttet tas till vara, hudarna spännas och beredas, senorna, hornen och benen tas om hand. För det här arbetet räcker inte längre den lilla gruppen på några familjer till, utan ett nytt samhälle växer fram: sijdda-samhället. Ett tiotal familjer bildar nu ett effektivt jaktlag. Inom sijddan organiseras den gemensamma jakten och fiskesjöar och jaktområden fördelas åt varje enskild familj. Den gemensamma jakten på vildren ger mer än gruppen behöver och människorna börjar handla med främmande folk. Det är åt öster kontakterna tas. Det vet vi eftersom föremålsformer sammanfaller med former på föremål från norra Ryssland och Sibirien.

De första renskötarna

När samerna först började hålla tamrenar var det som lockdjur vid vildrenjakten, som dragdjur och till mjölkning. Det skedde vid 200-talet e.kr men fortfarande var det fiske, jakt och fångst som var de viktigaste näringarna.

Det är först vid slutet av 1500-talet som rennäringen blir huvudnäring. Människorna kan inte längre försörja sig enbart på jakt, fiske och fångst. Skatteuttag och handel hade lett till brist på viltbråd och för att överleva tvingades samerna börja hålla tamrenhjordar. Att hålla tamdjur innebär mer arbete än att leva av jakt och fångst. Det är inte förrän man måste som man övergår till det.

Forskarna eniga

Idag är forskarna eniga om att samerna inte kommit någonstans ifrån. Istället menar de att den samiska identiteten växer fram hos jakt- och fångstfolken som levde tusentals år i norr. Det är när konkurrensen med främmande folk ökar som grupperna söker sig samman och starkare börjar betona den gemensamma kulturen de delar. Det händer vid 1500-talet f.Kr.

Genom att använda sig av gemensamma föremålsformer och ornamentering på föremål manifesterar människorna den etniska identiteten. Över hela nuvarande Sápmi samt nuvarande Finland har arkeologer hittat föremål med gemensam form och dekor. Det är asbestkeramik som började användas vid 1500-talet f.Kr. Asbestkeramiken användes som glödkärl i hyddorna och vid metalltillverkning. Den skiljer sig helt från den samtida sydsandinaviska keramiken. Dessa fynd visar att här levde ett folk med en gemensam kultur. Enligt arkeologerna var det just samer som använde asbestkeramiken.

Hällristningar

Över hela Sápmi finns hällristningar och hällmålningar. Hällmålningarna är målade med rödockra på

lodräta berghällar och större block, medan hållristningarna är gjorda på vågräta berghällar. De allra flesta ligger vid sjöar eller vattendrag och de äldsta härstammar från stenåldern. De viktigaste hållristningsmotiven är djuren i den lokala omgivningen, framförallt de som betydde mycket för människornas överlevnad. I skogstrakterna är älgen det viktigaste motivet, medan hållristningarna vid ishavskusten avbildar renen och havets djur och fiskar.

Vid dessa platser möttes människor från olika familjegrupper till årliga sammankomster. Här umgicks de, träffade sin blivande man eller kvinna och här tog de upp viktiga gemensamma angelägenheter. Här hölls också viktiga religiösa ceremonierna och människorna ristade dessa viktiga händelser. För att försäkra sig om släkternas fortlevnad vände man sig till gudarna. Naturens rikedom var det som gav människorna möjlighet att överleva och gudarna var de som styrde fruktbarheten och som delade med sig av bytesdjuren. För människorna gällde det att hålla sig väl med gudarna. I ceremonierna uttrycktes en överenskommelse om hur människorna skulle bete sig i det vardagliga livet t.ex. vid jakt. Genom hållristningar kunde människorna visa på denna överenskommelse gentemot gudarna och även på en ömsesidig solidaritet gentemot andra familjegrupper.

Hållristningarna i Alta

I Alta i Nordnorge finns nordeuropas största samling av hållristningar efter ett jakt- och fångstfolk. Här, vid havsstranden, högg människor in bilder för 6200 - 2500 år sedan. Bilderna föreställer människor och djur som ren, älg, björn, fisk och fågel. Även föremål som båtar, fångstredskap och skidor har avbildats. Kanske är det nåjden, förmedlaren mellan människornas och gudarnas världar, som huggit bilderna eller någon annan person med högt anseende. Det finns inga spår efter bostäder i Alta, däremot efter bosättning.

Sedan 1985 finns hållristningarna i Alta med på UNESCO:s kulturarvlista. Listan omfattar kulturminnen som anses vara av särskild stor nationell och internationell betydelse.

Metalldepåer

På tolv platser i norra Sverige har arkeologer hittats stora mängder metallföremål från tiden 1000 - 1350 e kr. Föremålen utgörs av smycken, mynt, pilspetsar. På en del fyndplatser har arkeologerna även funnit ben och horn, främst från ren. Dessa platser är antagligen offerplatser. På en del platser verkar föremålen vara oanvända och kanske var det en handelsman som hade sitt lager här och aldrig fick chansen att hämta det. I andra fall har föremålen varit använda och möjligen gömda vid en boplats. Kanske kan det vara en tjuvgömma efter en stöld från en offerplats. Föremålen är från hela norra Europa.

Fångstgropar

Fångstgropar är de talrikast förekommande fornlämningar i norra Sverige. Mellan 25 000 och 30 000 gropar är idag kända. Denna fångstmetod har använts från stenåldern till 1864, då den förbjöds. De flesta fångstgropssystemen består av 5 - 20 gropar, men det finns också stora system på 3-4 km, som består av hundratals gropar.

Fångstgropssystemen anlades så att de skar av renens och älgens vandringsvägar mellan sommar- och vinterbetet. De placerades strategiskt vid trånga passager i landskapet, exempelvis på en landtunga mellan två sjöar. Gropfångst bedrevs företrädesvis under sensommaren och hösten och krävde flera jägare.

Vid Pålno vuoddo vid Torne träsk finns ett av de största kända systemen med över 200 gropar. Det 2 km långa gropsystemet går från en vik i Torne träsk till en djup ravin.

[Åter till Samernas historia](#)

[Åter till Sápmis meny](#)

[Åter till Arkiv meny](#)

SAMERNAS HISTORIA

[Åter till Sápmi meny](#)

Samerna är norra Skandinavien's urbefolkning. När Sápmi - Sameland - kolonialiserades försvann gamla renbetesmarker men också delar av den historia som utgjorde samiskt kulturarv. Sår efter skattepålagor, rasism och rovdrift på Samelands naturtillgångar tar tid att läka. Ur svenskt perspektiv är det därför viktigt att påminna om En Annan Historia som inte fokuserar på vikingar och hjältekonungar.

Fångstfolk blir Tamrenskötare

För 10 000 år sedan jagade samernas förfäder älg och vildren och ristade in bilder av dessa djur på nordnorska klippor. Hundra år efter Kristi födelse skrev romaren Tacitus om folket "fenni" som klädda i djurskinn sov på marken. Folket omnämns också i skrifter från 700-talet. Där berättas om hur de med böjda trästycken jagade över snö efter vilddjur. Men vildrenhjordarna minskade på 1500-talet och jaktfolket ändrade levnadssätt och blev tamrenskötare. Vid kusterna blev många samer bofasta fiskare.

Kolonialism

Under denna period kolonialiserades renbetesmarker av nybyggare och staten krävde skatt av det samiska nomadfolket. På 1600-talet hittades silvermalm vid norrbottniska Nasafjäll. För malmtransporterna tvångsrekryterades samer och dragrenar. Den som vägrade att foga sig kölhalades under isen. Detta inledde den svenska nationalstatens ägandeanspråk på skogar, vattenkraft och mineraltillgångar i det landområde som samerna ursprungligen bebott.

[Åter till Sápmis meny](#)

Läs mer om:

[De första spåren efter människor](#)

[De äldsta skrivna källorna](#)

[Fångstfolket i norr, samernas förfäder](#)

[Sijdan, tidig samisk närdemokrati](#)

[Sameland delas upp](#)

[Sveriges koloniala förflutna](#)

[Den starkes rätt](#)

[Från kåtaskola till sameskola](#)

www.sametinget.se
Senast ändrad 960529